Márkus Péter

GLOBÁLIS ANTIKAPITALIZMUS –

HUMANISTA BALOLDAL –

KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA

BUDAPEST, 2000.

Márkus Péter

GLOBÁLIS ANTIKAPITALIZMUS –

HUMANISTA BALOLDAL –

KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA

BUDAPEST, 2000.

ISBN 963 00 2892 1

Kiadja a Baloldali Alternatíva Egyesülés
1465. Budapest, Pf. 1638.
Nyomdai kivitelezés: Somaker Bt.

TARTALOM

ELŐSZÓ 2

TÉZISEK A GLOBALIZÁCIÓRÓL 3

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA ESÉLYEI MAGYARORSZÁGON 21

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA FELTÉTELEI 41

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA EGY LEHETSÉGES POLITIKAI MODELLJE 58

JAVASLAT A KÉTKAMARÁS ORSZÁGGYŰLÉS BEVEZETÉSÉRE MAGYARORSZÁGON 71

A NEOLIBERALIZMUS TÁRSADALMI ALTERNATÍVÁJA 91

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA MODELLJE (NEMZETKÖZI KITERJESZTÉS 98

ELŐSZÓ

Az itt közölt hét tanulmány az elmúlt néhány évben született, különböző alkalmakra. Ami összefűzi az írások mondandóját, az a közvetlen demokrácia intézményesíthető modelljének kutatása, globális és lokális szinten egyaránt. Úgy tekinthetők, mint megvitatásra szánt javaslatok a tágan értelmezett baloldal, illetve általában a civil szervezetek, mozgalmak számára. Bizonyos értelemben folytatása, kiegészítése az 1996-ban megjelent írásomnak *(A társadalmi-gazdasági átalakulás alternatív baloldali programja - humanista esély a XXI. századra)*. Számos ott felvetett gondolatot újraértelmezek. Más javaslatok itt bukkannak fel először.

A szövegből elhagytam a szakirodalmi hivatkozásokat, hogy az olvasást gördülékenyebbé tegyem. Amúgy sem hiszem, hogy az itt felvetett problémák tekintélyi alapon rendezhetők. Mindenkinek köszönettel tartozom, akik akár írásaikkal, akár beszélgetésekben inspiráltak.

Néhány helyen a már megjelent tanulmányok eredeti szövegezését javítottam, de ez a lényeget nem érintette. Más írásoknak ez az első közlése.

Az egész anyag kisebb helyet szentel a rendszerkritikai elemzésnek és jóval többet a pozitív javaslatoknak. Ez a szerkezeti arány tudatos. Az elmúlt években színvonalas kritikák születtek, viszont jóval ritkábbak a használható ötletek. Magam részéről most inkább az utóbbi vonulatot kívánom erősíteni. Persze a javaslatok használhatóságát, kivitelezhetőségét megítélni nem az én dolgom. Ez majd a civil mozgalmak további történetében fog formálódni.

Budapest, 2000. április

TÉZISEK A GLOBALIZÁCIÓRÓL

A globalizáció első, tömör és semleges megközelítésben nem más, mint a glóbus-méretű közvetlen hozzáférhetőség radikális növekedése és gyorsulása térben és időben egyaránt. Az egyetemes elérhetőség pozitív és negatív tendenciákat egyaránt hordoz, és ez a tény független attól, hogy ki mit ítél az egész folyamatból kedvezőnek vagy kedvezőtlennek. Új eredményes technikák és új kockázatok, új humánus esélyek és új kiszolgáltatottságok torlódnak egymásra a világrendszerben. Több szabadság-lehetőség párosul a hatékonyabb elnyomással, nagyobb jóléti potenciál néz farkasszemet a tömeges kilátástalan nyomorral stb. A globalizálódás a testet öltött egyenlőtlen fejlődés. (Nem előzmény nélküli, de itt a dolog kialakulástörténetével nem foglalkozunk.)

Ha a globalizációt egy lehetséges modern humanizmus felől szemléljük, akkor jelenleg inkább a visszataszító vonásai nyilvánvalóbbak. Ez magyarázza (de nem feltétlenül igazolja) a legtöbb haladó mozgalom erőteljes globalizáció-ellenességét. Van ugyanis néhány "szerencsétlen" jelenlegi tény, ami szinte determinálta a progresszív erők viszolygását e folyamattól. Néhány ilyenre utalunk, részletes kifejtés nélkül.

Először is, itt egy "ellopott" fogalomról van szó. Mindenki tudja, hogy a globális problémákat eredetileg éppen az emberiség jövőjéért aggódó progresszív tudósok, személyiségek állították a figyelem középpontjába a hatvanas-hetvenes évek fordulójától. Tízhúsz év elteltével azonban a globális problémák - a domináns politikai-gazdasági csoportok és a tömegkommunikáció jóvoltából - alárendelődtek a technicista ízű globalizáció fogalmának, és ebben az új megközelítésben már jelentősen megváltoztak a hangsúlyok és értéktartalmak. A globalizáció hívei és ellenfelei diskurzusának középpontjába a pénzpiacok, a transznacionális gazdasági szervezetek, az USA-Japán-Európa globális versengés, az információs társadalom kérdései kerültek. Az eredeti (etikai?) intenciók elsikkadtak.

Másodszor, a globalizáció lehetséges pozitív tartalmainak kibontakozása szempontjából rendkívül "szerencsétlennek" bizonyult az az egybeesés, hogy kialakulása egy neokonzervatív-neoliberális monetarizmus, az USA hegemónia és az informatikai forradalom történelmi "metszéspontjába" esett. Mivel e mozzanatok erősen áthatották egymást, ezért a globalizáció mintegy "születési hibában" szenved. Ezt nem lehet meg nem történtté tenni, és nagyon kérdéses, hogy hatásai egyáltalában leküzdhetők-e belátható időn belül. E "születési hiba" egyik vetülete - alacsonyabb és konkrétabb szinten - az, amit a NATO és az EU aszimmetriájának nevezhetünk.

Harmadszor: a globalitás - regionalitás - lokalitás vita erősen felülstruktúrálja, időnként elfedi a tőke-munka konfliktust. A magam részéről úgy gondolom, hogy ez egyik problémakörnek sem tesz jót, zavarja a tisztánlátást (kinek az érdeke ez?). A bizonyítást itt mellőzve csak leszögezem, hogy szerintem a tőke-munka problematika felől értelmezhető a globalitás-lokalitás szerkezet, jóllehet az előbbi nem meríti ki az utóbbit. Fordítva azonban az eredmény mind elméletileg, mind gyakorlatilag kétséges.

Negyedszer: a globalizáció folyamata nem állítható le (bizonyos vonatkozásaiban nem is állítandó le!), de szerencsés konstelláció esetén terelhető, pusztító hatása mérsékelhető, kedvező vonásai kihasználhatóak. Erre azonban az esély csekély.

Végezetül egy személyes megjegyzés: ha nem volnánk mélyen érintettek, nagy élvezettel figyelhetnénk e történelmi játékot, ahogy a globalizálódás folyamata problémákat generál, majd kezel. De sajna, a mi bőrünkre játszik. Ezért - a pusztulás terhe mellett - be kell szállni e játszmába. "Nincsen egyéb menedékünk..."

Az eddigiek figyelembevételével kétszer tíz tézispárt szeretnék bemutatni a globalizációval kapcsolatban.

Humánumot támadó globalitás

1. Ízlésdiktatúra, fogyasztói magatartás (szelektív) befolyásolása.
2. Transznacionális korporációk dominanciája.
3. Pénzpiaci globalizálódás miatt (is) sérülékeny nemzetgazdaságok.
4. Kikényszerített gazdasági orientációk (külker. liberalizálás, beruházásliberalizálás).
5. Politikai intézményrendszeri mintaadás (atlanti típusú pártpluralizmus).
6. Nemzetállami keret jelentősége csökken.
7. Nyers, közvetlen erő alkalmazásának újraéledése (agresszív civilizációk).
8. Jóléti lejtő meredeksége nő.
9. Szervetlen, zárványszerű modernizálás, "környezeti" rablógazdálkodás.
10. A globalizáció a modern kapitalizmus ellentétkiélező, monetarista, posztmodern, informatikai szakasza.

Védekező (humanista) lokalitás és globalitás

1. Lokális fogyasztásra termelés, ízléspluralizmus.
2. Szövetkezetek, dolgozói-állampolgári tulajdon.
3. Elektronikus világpénz, illetve helyi tevékenység-csere gazdaságok.
4. Regionális szövetségek önellátása, alap- és kiegészítő gazdaság szétválása.
5. Alternatív legitimációk, alternatív demokráciák.
6. Világkormány + helyi önkormányzatok.
7. Globális békemozgalom, antimilitarista mozgalom.
8. Szociális-történelmi transzfer.
9. Ökoadó + teljes foglalkoztatás, horizontális modernizálás.
10. Posztkapitalista, poszt-államszocialista tulajdoni-politikai-életmódbeli reform egy alternatív humanizmus jegyében.

A globalizáció antihumánus vonásai

1. Ízlésdiktatúra, fogyasztói magatartás (szelektív) befolyásolása

A globalizációnak nem ez a legkárosabb, de mindenképpen a leglátványosabb, a mindennapi életben leginkább szembetűnő vonása. Az ízlés, a fogyasztói szokások eredetileg egy adott kultúrából szerves módon fejlődnek ki, és a termelési lehetőségek változásával csak fokozatosan alakulnak át. Ez azt jelentette, hogy a fogyasztói közösség nagyjából lépést tudott tartani a "divatokkal". A globalizációval azonban a fogyasztói közösséget külső mintákkal agresszíven lerohanják, tekintet nélkül arra, hogy saját ízlésátalakulási pályáján hol tart. E rámenős, szervetlen beavatkozás a fogyasztói kultúrába sok kapcsolat (termelés - fogyasztás), viselkedési minta, érték (pl. a termékek tartóssága) pusztulását, szétzilálódását eredményezi. Ami helyébe lép, az egy harsány, tülekedő, hivalkodó, idegen ízlésvilág, annak összes kellékével. (Reklám, hangerő, gyorsaság, eklektika, szétszórtság, nemtörődömség, pazarlás stb.) Nincs idő a mérlegelésre, abszorbeálásra, szervessé tételre. Teljesen átalakítja a tárgyakhoz való viszonyunkat. Minden csak eszköz. Minden megszerezhető és "fogyasztható". A mérték elvesztése következik be. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem a "kívülről" érkezettség a probléma. Azt hiszem, hogy a világ csak nyer azon, ha a különféle társadalmak megismerik egymás kultúráját, fogyasztási szokásait stb. A problémát az ellentmondást nem tűrő "rátukmálás" jelenti. Termékbe csomagolt fölény. Nem felkínálják, hogy ismerd meg és mérlegeld, akarod-e, hanem közlik veled, hogy ha nem ezt veszed, nem is vagy ember. Legalábbis nem vagy sikeres, civilizált ember, aki "számít". Mert a többi nem számít. Ez a fogyasztói imperializmus.

2. Transznacionális korporációk dominanciája

A fogyasztói világ erőszakos átstrukturálása csak a termelés világában bekövetkezett fejlemények lecsapódása. Ma már nagyon kevés ember hiszi, hogy a termelési szerkezetet a fogyasztói szándékok határozzák meg (jóllehet néhány elavult tankönyv még mindig ezt sugallja). Régóta megfordult e viszony (Galbraith és

mások már a hatvanas évektől leírták e fejleményeket). A profitmotivált termelési szektor - és ebbe most átmenetileg beleértjük a banki és egyéb szolgáltató tevékenységeket is - már jó ideje manipulálja több-kevesebb sikerrel a fogyasztói akaratot. A világcégek e műveleteiket az információs-kommunikációs lehetőségek jóvoltából glóbuszméretben folytatják. A multikkal az alapvető probléma szerintem nem a méret, hanem a célrendszerük, a gátlástalanságuk, az, ahogy az egyes országokkal és társadalmakkal mint meghódítandó vadászterülettel bánnak stb. Mivel nincs szerves, helyi kötődésük (legalábbis a cégközpontoknak), ezért alacsony morális szinten döntenek. Globális lehetőségeik nincsenek összhangban a profitelvnek alárendelt törpe erkölcsiségükkel. Olyan erőkkel játszanak a világarénában, aminek közép- és hosszú távú következményeit fel sem mérték - vagy ha igen, akkor a dolog még elképesztőbb.

A transznacionális és multinacionális cégek mint szervezeti formák következményei egyébként éreztetik negatív hatásukat a foglalkoztatás, a termeléstechnikák, a jövedelmek, a vállalati döntési rendszer, sőt még az egyéni mentálhigiénés problémák területén is. (Ezek vázolását terjedelmi okokból mellőzzük, a kérdéshalmaz amúgy is ismert.)

3. Pénzpiaci globalizálódás miatt (is) sérülékeny nemzetgazdaságok

A pénztőke mindig is internacionálisabb volt, mint az árutőke. A XX. század utolsó évtizedeiben azonban minőségi áttörés következett be a pénztőke és az egyéb tőkefajták kapcsolatában. A speciális-globális pénzpiacok szinte teljesen leszakadtak reálgazdasági gyökereikről, és kontrollálhatatlan önálló életbe kezdtek. Jelenleg a helyzet a következő: a globális pénztőke egy-két kivétellel a világ bármely gazdaságát képes befolyásolni közvetlenül vagy közvetve, míg a nemzetgazdaságok képtelenek érdemi befolyást gyakorolni erre az iszonyatos mennyiségű és mozgékonyságú hazárd tőkére. A globális pénztőke érdekei jobban intézményesítettek (IMF, IBRD, off shore ügyletek, banktitok, adóparadicsomok, árfolyamok, elektronikus pénz, stb.), mint a

reálgazdaságok, nemzetgazdaságok érdekei. Ha a termelési korporációknál még megvan a reál(nemzet)-gazdasági kötődés maradványa, a globális pénzpiaci játékosoknál ennek még a látszata is eltűnt. A virtualizálódó pénz ugyanakkor termelési forrásokat apaszt el, eszközöket szív fel a nemzetgazdaságok valóságos szükségletei elől. A befektetési alapok, biztosító társaságok, nagybankok pénzének alkalmi megjelenése a reálgazdaságban szeszélyes, drága, és zsarolási motívumokkal átszőtt, aminek a nemzetgazdaságok többnyire nem tudnak ellenállni. A pénzpiaci globalizálódás végeredményben megfosztja az országokat (kormányokat) a saját lakosság érdekében folytatott önálló pénzpolitika számos eszközétől. Néhány állam esetében az is joggal vethető fel, vajon saját nemzeti bankja a saját ország érdekeit szolgálja-e még, avagy már csak a globális pénzvilág kihelyezett tagozata?

4. Kikényszerített gazdasági orientációk

Az eddig említett negatív fejleményekkel függ össze, hogy a legtöbb állam fokozatosan elveszti a saját gazdaságpolitika meghatározásának és érvényesítésének a képességét. Önmagában az nem probléma, ha egy ország úgy dönt, hogy belső adottságainak egy nyitott, liberalizált külkereskedelem felel meg legjobban. Akadnak ilyen pozitív példák. A gondot az okozza, hogy jelenleg nagyon sok olyan ország is liberalizált külkereskedelmet folytat, amelyiknek belső adottságai ezt ilyen mértékben nem indokolják, illetve ez az orientáció nem élvezi a lakosság szakmai és laikus többségének támogatását. Ismert ugyanis, hogy az úgynevezett komparatív előnyök csak bizonyos feltételek megléte esetén érvényesülnek, ellenkező esetben az aszimmetrikus kapcsolatok csak az egyik félnek kedveznek, a másiknak hátrányos, de esetleg már nem képes kihátrálni az ügyletből. A "külső" erők által kikényszerített orientációról nem feltételezhetjük, hogy az önzetlen, emberbaráti jótanács volt a "bent" élők érdekében. És itt megint nem önmagában a "külső" és a "belső" a probléma, hanem az ellentmondást nem tűrő, szívósan zsaroló, fenyegető magatartás, ami megakadályozza, hogy egy társadalom szabadon mérlegeljen és

válasszon - jól vagy rosszul, de a saját kockázatára. A globalizáció totalizáció is. Amit lehet, az kötelező. (Amit itt a külkereskedelem kapcsán elmondtunk, az fokozottan érvényes a beruházási tevékenység liberalizálására, lásd az MAI vitákat.)

5. Politikai intézményrendszeri mintaadás

A globalizálódás egyik ismert következménye, hogy az atlanti civilizációban kialakult demokrácia-modellt emelik egyetemes minta rangjára. Elismerjük az atlanti típusú pártpluralizmus történelmi vívmányait. Négy aggályunk van azzal kapcsolatban, hogy ez általános normává váljon. (1) Ez a minta túlságosan kötődik a XX. század gazdaságilag, katonailag győztes országcsoportjához, így más nemzetek számára burkolt fenyegetést is tartalmaz az említett két vonatkozásban. (2) A parlamentáris demokráciához szükséges bazis az egész euro-atlanti civilizáció, annak kialakulás-története, kultúrája, személyiségjegyei stb. Ahol ez nincs ott a modell szervetlen. Szervetlen modellt hosszú ideig csak erőszakkal lehet fenntartani - erre egyébként az atlanti civilizáció erős hajlammal rendelkezik. Az oktrojált modell megakadályozza, hogy a társadalom kiforrja a neki megfelelő alternatív politikai intézményeket, amelyek saját múltjával összhangban vannak, és a modern problémákat is kezelni tudja. E helyi politikai intézményi kísérletek nélkül az egész világ politikai kultúrája lesz szegényesebb, fantáziátlanabb. (3) Az atlanti centrum érdekeitől függően néhol erősen szorgalmazza e modellt, néhol nem. Ez kétséget ébreszt a modell "tisztaságával" kapcsolatban. (4) A parlamenti demokrácia jelenlegi formái komoly korszerűsítésre szorulnak már a centrum országokban is.

A négy aggályból nem következik az, hogy számunkra vonzó vagy elfogadható lenne a hatalomgyakorlás erőszakosabb vagy archaikusabb formája. Pusztán annyit állítunk, hogy az atlanti civilizációnak nincs joga saját jelenlegi modellje agresszív elterjesztésére, és hogy e modell önmagában is problematikus a XXI. században.

6. Nemzetállami keret jelentősége csökken

Ez a folyamat, miközben mint tény, vitathatatlan, értékelését tekintve ambivalens. Azt gondoljuk, hogy a nemzetállam csak bizonyos történelmi időszakban és feltételek esetén adekvát forma. (És itt most nemcsak a soknemzetiségre gondolunk, ami egy külön probléma.) Amikor a globalizáció rázúdul a világra, akkor a nemzetállam két irányból is gyengül. Egyrészt jogokat és lehetőségeket von el tőle a magasabb integráció (NATO, EU, WTO stb.), másrészt belülről, alulról is bomlasztja a területi, vallási, etnikai, fejlettségbeli szeparatizmus, a különféle regionalitások és lokalitások. A globális nyomásra a társadalmak egy része lokális reneszánsszal próbál válaszolni. (Eltekintünk most e lokális reneszánszok vonzó vagy taszító jellemzőitől, pusztán a tényt rögzítjük.) E kétirányú lebontásnak lehetnek kifejezetten kedvező összetevői, amennyiben egy-egy térséget bekapcsolhat egy nagyobb (békés) szupranacionális rendszerbe, vagy lehetővé teszi a nagyobb önállóságot és jólétet. Ezt nem vitatjuk. A modern állam bomlasztása akkor problematikus, ha különböző okokból az adott országban éppen az állam az elért jóléti és kulturális szint garantálója. Ha az állam gyengülése egyben a közbiztonság, a szociális ellátás, a foglalkoztatás, a művelődés, az oktatási színvonal, a tolerancia stb. gyengülését hozza magával, miközben nő a szegénység, a munkanélküliség, a primitívség, az ostobaság, a brutalitás és a gátlástalanság, akkor az állam bomlását civilizációs visszaesésnek, "újrabarbárosodásnak" kell tekintenünk. Nem kell szeretnünk az államot. De nem lehet szabályozási vákuum, mert ha az állam helyébe nem tudunk racionális (funkcionálisan ekvivalens) intézményeket állítani, akkor az így támadt résbe a legelvetemültebb erők nyomulhatnak be. Ebből az következik, hogy a haladó erőknek egy differenciált államkritikára van szüksége. Ha a globalizálódás a káoszon keresztül civilizációs visszaesést eredményez, akkor el kell utasítani ezt a globalizációt. (A káoszt nem azonosítjuk az anarchista vagy hatalommentes társadalmi törekvésekkel.) Ha a globalizálódás növeli az emberek és közösségeik humánus mozgásterét, akkor el kell utasítanunk az akadékoskodó hagyományos államot. Az államra csak mint az eddig elért értékszint garanciájára van szükségünk.

7. Nyers, közvetlen erő alkalmazásának újraéledése

Az atlanti térségben erősek az agresszív civilizációs hagyományok. (Európa évszázadokig gyarmatosító társadalom volt.) Ez mérséklődni látszott a II. világháború után néhány évtizeden keresztül. Valószínűleg közrejátszott ebben a bipoláris elrettentés kifelé, és az erős közhatalmi kontroll + gazdasági prosperálás befelé. A trend az utóbbi két évtizedben megfordult. Az individuális-, csoport- és állami agresszió mértéke kimutathatóan nő. (Külön elemzést igényelne, hogy ebben milyen szerepe volt a monetáris-neoliberális-neokonzervatív szellemi fordulatnak és alkalmazott gazdaságpolitikának, de erre itt nincs mód.) A bipolaritás megszűnése az utolsó gátakat is eltávolította, az erősek vérszemet kaptak, és a fenyegetés, valamint nyílt erőszak az élet minden szintjének bevett problémamegoldási eszközévé vált a családtól az államközi kapcsolatokig. Ez eredetileg nem a globalizáció következménye, de napjainkra összefonódott a globalizáció kínálta technikai lehetőségekkel és sugallt mintákkal. Csak utalunk rá, hogyan bővül fokozatosan a NATO-kompetencia, hogy egyetemes megtorló, leckéztető gépezetté alakuljon. Csak jelezzük azt a pszichikai hatást, amit a modern szórakoztatóipar az ölési módozatok naturális, erkölcsmentes, tömeges felidézésével kivált. Makro- és mikroszintű mintaadás egy irányba mutat: ne mérlegelj, ne keress kompromisszumot, ne lásd a másikban is az embert, hanem vedd észre hamarabb az ellenfelet, az áldozatot, és lőjél gyorsabban, mint "az"! Ismét: újbarbárság. A legtekintélyesebb demokráciákban implicit militarizmus lappang. A globális játékos globális médián keresztül mutatja, hogy mindenre elszánt. Csoda-e ha fundamentalista ellenfelei is? Mindegy már, ki kezdte, e játékból egyszerűen nem tudnak kiszállni. És hiába van a "rendcsinálási" kísérlet Vietnamtól Irakon át Jugoszláviáig, nem a rend nő, hanem a kölcsönös gyűlölet. (A felsorolt eseteket eltérő tartalmúaknak véljük, nem azonosítjuk, pusztán a formai analógiára hívjuk fel a figyelmet.) A globalizáció világméretekben újra legitimálta a nyers erő alkalmazását.

8. A jóléti lejtő meredeksége nő

Köztudott, hogy az országok közti jövedelmi különbségek nőnek. Kb. két évtizede a fejlett világ országaiban megfordult a belső trend, és az országon belüli jövedelmi különbségek is nőnek. Kialakult egy "globális lejtő", és ezen belül egy európai "kontinentális lejtő". A felzárkózás-felzárkóztatás programjai megszakadtak, kifulladtak. Nincs utolérés, a jelenlegi feltételek mellett nem is lehet. (Az ismert ún. "gazdasági csodák" mindegyike speciális, nem megismételhető, nem másolható feltételekkel függött össze.) Hivalkodóbb és szemérmetlenebb az elit csoportok magatartása, és ezzel akarva-akaratlan állandóan provokálják a relatív és abszolút szegényeket. A látványt a tömegkommunikáció világszerte közli. A globális gazdag és globális szegény egészen új léptékekben szembesül egymással. A hagyományos fogalom kiegészül az információgazdag és információszegény szembenállásával. Nincs szolidaritás, csak lenézés, fenyegetés, szorongás. A konfliktus néhol etnikai dimenzióban jelenik meg. A globalizáció megítélésünk szerint azzal gyorsította a lejtősödési folyamatot, hogy a korábbi pontokban jelzett módon felerősítette a mozgékonyabb erőforrások, termelési tényezők (tőke, szakember) centrumba áramlását, miközben az egész folyamat feletti közösségi-állami-erkölcsi kontroll gyengült. A globalizáció azt sugallja, hogy bármi áron, de versenyezni kell, mert nincs kegyelem. "Globális darwinizmus".

9. Szervetlen, zárványszerű modernizálás, "környezeti" rablógazdálkodás

A korábbi pontokból következik, hogy a globális játékos hogyan viszonyul környezetéhez. Mivel viszonylag kötetlenül kalandozhat a térben és időben, ezért nem is érinti belülről az a tér-idő koordináta, ahol megjelenik. Egyszerűen nem érdekli, ha értékeket rombol, mert ezek nem az ő értékei. Felelőtlensége legtöbbször nem tudatos gonoszság, hanem puszta érdektelenség, nemtörődömség azon dolgok iránt, amelyek nem férnek szűk célracionalitásába. Ezért rajzolódik ki előttünk egy mértéken túl kockáztató társadalom képe, ahol a játékos más bőrére kockáztat.

Ezért tapasztalunk szerte a világban megkezdett és félbehagyott részmodernizálást, szigetszerű, zárványszerű európaiasított telepeket, amelyeket a bomlás és pusztulás vesz körül. Összehangolatlanság. A globális kalandozás: kalandorság, nulla felelősségérzettel. A globális tőke viselkedését három vonatkozásban is megszenvedi a világ. (1) Megszenvedi az ember *környezete*, amely számos zöld mozgalom és más csoport szerint önérték. (2) Megszenvedi az *ember* környezete, amit a nem zöld beállítódású civilek is sérelmeznek. (3) Meg fogják szenvedni a jövőben felnövekvő generációk, akikre ezt az egész szemetet hagyjuk, és akik nem tudnak tenni ellene, hogy már jó előre elbánunk velük. Ezek miatt is joggal nevezhető a globális tőke tevékenysége rablógazdálkodásnak.

10. A globalizáció a modern kapitalizmus ellentétkiélező, monetarista, posztmodern, informatikai szakasza

Az eddigi megjegyzések sejtetik, hogy mi a globalizálódást nem a kapitalizmuson túli, hanem a kapitalizmuson belüli fejleménynek tekintjük. A globalizáció integrálta és kiterjesztette a modern kapitalizmus alapviszonyát, a modern kapitalizmus pedig magába építette a globalizálódás kínálta lehetőségeket. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a modern kapitalizmus a globalizáció révén újabb határokat és korlátokat tört át, és ezzel saját magát egy posztmodern szakaszba emelte. E posztmodern szakasz egyesíti a "korlátlan" technikát és a korlátolt felelősséget. Innen származik számos elképesztő jellemzője. Az is nyilvánvaló, hogy ez a szakasz nem tompítja a társadalmi egyenlőtlenségeket, hanem az előző évtizedekhez képest fokozza. A mezőny széthúzódott. Ezt néha elfedi, hogy folytonos és sokdimenziós átmeneteket tapasztalunk, nem bipolaritást. Ezért a tőke-munka konfliktus tiszta tudata is ritkul, és egyéb szempontokkal keveredik. Az információs társadalom sem jutott túl ezen az alapviszonyon, csak új perspektívákkal gazdagította. A kérdés ugyanis az, hogy az egyetemes elérhetőség lehetősége kiknek a számára valóságos közvetlen hozzáférhetőség, és mire vonatkozik mindez?

Védekező (humánus) lokalitás és globalitás

A globalizációt nem lehetséges és nem is célszerű leállítani. Viszont szükséges és lehetséges új mederbe terelése. Lehetséges egy újglobalizmus a szó humanista értelmében. Erről szól a további tíz pont.

1. Lokális fogyasztásra termelés, ízléspluralizmus

Ha a fogyasztók valóságos, nem manipulált szükségleteiből indulunk ki, akkor nagy valószínűséggel megállapítható az alapszükségletek azon köre, ami minden más igénnyel szemben prioritást élvez, és az emberhez méltó lét elengedhetetlen előfeltétele. Ezek: víz, élelem, ruha, lakás, tanulás, és kultúránként még egy-két megszokott dolog. Az alapszükségletek zöme helyi forrásokból fedezhető, illetve méltányos feltételek mellett importálható volna. Azt gondoljuk, hogy az alapszükségleteket nem szabad függővé tenni a fizetőképességtől, legfeljebb igényes, különleges változatukban. A fogyasztás differenciáltsága, kifinomultsága csak az érintett közösség összes tagja alapszükségleteinek lefedése után nyílhat meg. Ez abszolút bioetikai életparancs, és semmiféle nyereségességi elvnek nem lehet alávetni. Az éhezés a harmadik évezredben az emberi faj botránya. A fogyasztási és termelési szerkezet átalakulása már ma biztosítaná minden ember kielégítő ellátását. Ehhez hozzájárulhatna a helyi anyagok és technikák alkalmazása, a tartósságra törekvés, a helyi igények preferálása, reklám helyett információ stb. Ezen a bázison sokféleség és szervesség bontakozhat ki.

2. Bérlet, licit, szövetkezet, dolgozói-állampolgári tulajdon

Egy mértéktartó, de kielégítő szintű fogyasztás feltétele a tulajdoni szerkezet átalakulása oly módon, hogy a plurális tulajdoni struktúrában a közösségi kontroll alá vont formák domináljanak. Ne a tőkeerő szabja meg a formát, hanem a funkció, a termelési tényező jellege. Ez azt jelenti, hogy a bérleti megoldásokat sokkal szélesebb körben célszerű alkalmazni, úgy, hogy a helyi termelési tényezők maradjanak a helybeliek közös végső tulajdonában. Ebből speciális licitszabályok következnének. A monopólium képződését - ahol

technológia nem indokolja - meg kell akadályozni. A helyi közösségek a szövetkezeteket preferálják, amelyek a tevékenység és a tulajdon egységét helyreállítják, és kellő hozzáértés esetén megakadályozzák a munkanélküliség kialakulását. Ezzel párhuzamosan fokozatosan korlátozni kell a kft. és rt. jogokat, mert ezek jelentős része a korlátlan felelőtlenség hordozójává vált. A földtulajdonra és földhasználatra speciális szabályokat kell kidolgozni, mert ez egyszerre a helyi társadalom létfeltétele, és ugyanakkor az emberiség oszthatatlan közös öröksége (ugyanúgy, mint a vizek, levegő stb.). Ilyen közös örökség nem adható el véglegesen magánszemélynek, lokalitásnak vagy regionalitásnak, hanem nemzetközi szerződések és garanciák közt bérelhető, használható csak, meghatározott ideig és feltételekkel. A közösségi kohézió és kontroll érdekében a helyben lakó vállalkozókat pénzügyi és jogi eszközökkel preferálni kell, a helyi igényekre termelés érdekében. Ez tudatos, szelektív protekcionizmus, amit átmenetileg vállalni kell. A nagy vagyonértékű szolgáltató hálózatoknak, infrastruktúrának nemzeti (regionális) tulajdonban kell maradnia.

3. Elektronikus világpénz, valamint helyi elszámoló egységek és tevékenységesere-gazdaságok

Támogatni kell az árfolyamkockázatot kiszűrő egységes világpénz megteremtésére irányuló törekvéseket (az euró ebből a szempontból üdvözlendő). Ezt ki kell egészíteni a banktitok feloldásával, speciális célú nyilvános számlák nyitásával, kamatesökkentéssel, pénzforgatási kényszerrel (differenciált kamatadó), valamint egyéb új pénzterelési technikákkal. Ugyanakkor mindenütt, ahol ez lehetséges, kvázi-pénzt mint helyi elszámoló, nyilvántartó és forgalmi eszközt célszerű létrehozni mindaddig, míg az új szerepkörű világpénz ki nem alakul. Alapvető funkciója a helyi pénzkímélő, pénzmentes tevékenységesere lebonyolítása. (Ennek a megoldásnak adózási vonatkozásai is vannak, de ezt itt mellőzzük.)

4. Regionális szövetségek önellátása, alap- és kiegészítő gazdaság szétválása

Az előző pontokból következik, hogy a lokális és regionális szint felértékelődik, és ezen a bázison jön létre a szükséges mértékű kiegészítő gazdaság, mint külkereskedelem-orientált tevékenység. Itt érzékelni kell az egész alternatív logikát. A külkereskedelem motivációja nem az agresszív piacszerzés, profitnövelés, hanem a helyben nem előállítható szükséges termékek behozatala, illetve a lehetséges mértékig választékbővítés. Ez a beállítódás csak akkor érhető el, ha az összes többi pontbeli feltétel is adott, önmagában értelmetlen lenne. Javaslatunk tehát nem egy mai liberalizmus és mai protekcionizmus között választ, hanem ezeken túli lehetőséget vet fel. Lényegében a kereskedelmi kiszolgáltatottságot mérsékli hosszabb távon, miközben a tranzakciók szabadok, kényszermentesek maradnak.

5. Alternatív legitimációk, alternatív demokráciák

A pártok a XIX-XX. század érdekpluralizmusának adekvát kifejeződési formái voltak. Napjainkra azonban inkább akadályozói a demokratikus közéletnek és a valóságos érdektagoltság megjelenítésének. A pártforma egy önmagát túlélt forma, és csak erőszakos finanszírozási technikákkal képes fenntartani privilégiumait. Árnyaltabb, tagoltabb, olcsóbb megoldásra van szükség. Ezt ismerték fel azok az alternatív demokratikus modellek, amelyek a hangsúlyt a civil mozgalmak, szerveződések hálózati pluralizmusára helyezték. Ez nem kevesebb, hanem több és más minőségű demokrácia lehet. Leszögezzük, hogy az eddig elért demokratikus-civilizációs szintet meg kell őrizni, és csak olyan formákkal szabad lecserélni, amelyek legalább ennyit vagy többet garantálnak. A teljesség igénye nélkül megemlítjük az alternatív humanista demokrácia néhány elemét: Választott tisztségviselők, megbízottak permanens visszahívhatósága. Delegálás kötött mandátummal, konkrét megbízatással a jelenlegi szabad mandátumok helyett. Népszavazási tárgykörök és alkalmak kiterjesztése lokális, regionális és - horribile dictu - globális szinten. Ezt egyébként a fejlődő információ-technológia lehetővé teszi.

Tessék ilyen programokat írni és ne gügye, erőszakos játékokét! A jelenlegi alkalmankénti (4-5 év) választások nem tudják leképezni a lakosság reális, folyamatos véleményváltozását, ráadásul a média által erősen manipulálhatók. Helyette folyamatos számítógépes rokonszenv-nyilvántartási (támogatási) listát javaslunk, amely naprakészen tükrözné az állampolgárok politikai tagoltságát. A civil szervezetek is nyithatnának ilyen listákat, és a jogszabályok nem különböztetnék meg őket hátrányosan a politikai pártokkal szemben, mint ahogy az ma számos országban gyakorlat. Egy ilyen rendszer zökkenőmentes működéséhez természetesen semleges politikai infrastruktúra szükséges, ami nincs az egyes pártok kirekesztő tulajdonában, hanem széles hozzáférhetőséget biztosít a versengő csoportoknak. Az osztott használatú rendszer (épületek, informatikai eszközök, kiadványok, szakszerű háttérszemélyzet stb.) olcsóbb is, bár nem ez a leglényegesebb előnye. További fontos eleme az alternatív politikai modellnek, hogy horizontális társadalmi megállapodásokból vezeti le a központi szervek jogait, és nem fordítva. Az eredeti jogbirtoklók tehát a természetes személyek és szabadon alkotott közösségeik, nem az állam. Valószínűsíthető, hogy az így alulról épülő (regionális, állami stb.) közigazgatási struktúra legfontosabb szintjét a településszövetségek alkotják majd. Egy ilyen megoldás messzemenő lehetőségeket hagy helyi variációknak, hagyományoknak (pl. "vének tanácsa" valamilyen formában), anélkül, hogy az másutt is kötelező lenne. Ami kötelező, az a kölcsönös elfogadás, amíg a másik nem erőszakolja rád modelljét, és "befelé" sem alkalmaz erőszakot.

6. Világkormány + helyi önkormányzatok

Egy speciális (gazdasági) világkormány szükségességét sokan vitatják, mert benne egy új hatalmi koncentráció veszélyét sejtik, és mert a jelenlegi erőviszonyokból és játékszabályokból dedukálják e kormányt. Ugyanakkor egy ilyen összehangoló hatóság (bárhogy nevezzük is) szükségessége elvitathatatlanul következik az egész lokális-globális gondolkodásmódból és a felmerült globális feladatokból. Ha a jövőbeni magasabb szintű intézményeket az előző pontban kifejtett módon alulról hozzák létre, akkor van esély arra,

hogy egy leendő világkormány ne elnyomó gépezet legyen, hanem humanizált társadalmak koordinátora. (Nem tudunk arról, hogy az ENSZ néhány szakosított szervezetét (pl. UNESCO, FAO) valaha is elnyomó gépezetnek minősítették volna, miközben teljes joggal érték kritikák a Biztonsági Tanács, az IMF, az IBRD tevékenységét.) Differenciálni kell tehát a funkciónak megfelelően. A nemzetállami hatásköröket erős helyi önkormányzatoknak, regionális szövetségeknek kell átvenni, de a globális problémákra globális szintű intézményeket szükséges létrehozni. Bonyolult rendszer esetén a lokális racionalitások ugyanis nem eredményeznek globális optimumot. Magas szintű koordináció nélkül a lokális ésszerűségek globális káoszba csaphatnak át.

7. Globális békemozgalom

Agresszív civilizációk rábeszéléssel nem, csak erővel fékezhetők meg. A "fegyvertelen" próféták mindig elbuknak. A kérdés tulajdonképpen az alkalmazható erő, a megengedhető fegyver jellege. Úgy vélem, ennek békésnek, de határozottnak kell lennie. A bevethető eszközök tárháza igen széles, és a civil mozgalmak az elmúlt évtizedekben számosat sikerrel kipróbáltak. Itt csak néhányat sorolunk fel: fegyveres szolgálat megtagadása, polgári engedetlenség, adófizetés megtagadása bizonyos célokra, sztrájk, blokád, bojkott, nyilvánosság, társadalmi kezdeményezések, próbaperek, demonstrációk, szavazás vagy attól való tartózkodás, a passzív ellenállás számtalan formája stb. A globalizáció jelenlegi körülményei között ezeket a formákat nemzetközi méretben összehangoltan, nagyfokú szolidaritással kell folytatni. Az akciók súlypontját a "valami ellen"-ről át kell helyezni a "valami mellett"-re. A veszélyesen militarizálódó politikai eliteket három ponton egyszerre kell megbénítani: fegyveres szolgálat megtagadása, általános gazdasági sztrájk, és hosszabb távon mindenféle politikai támogatás megvonása. (Azokban a társadalmakban, ahol maga a civil lakosság is nyíltan vagy látensen erőszakos, militáns hajlamú, ott erre természetesen nincs mód, és egyéb kerülőutakat kell alkalmazni.)

8. Szociális-történelmi transzfer

Európa jelenlegi jóléte részben a nem-európai társadalmak tartós kirablásán és alávetésén alapult. Ezért az atlanti civilizációnak épp úgy nyilvánosan bocsánatot kell kérnie, mint bizonyos tényezőknek a holocaustért. Szükséges továbbá egy nagyszabású, globális, több évtizedes szociális-gazdasági transzfer, amely részben kárpótolja a vesztes társadalmakat. Ennek forrása 30-40 évig a legfejlettebb országok évi GDP növekménye. A transzfer összetételét és irányát pl. a korábban említett "világkormány" szabályozhatná, az érintett lakosság alapszükségleteiből kiindulva, és a helyi csoportokkal együttműködve. A segély zömét naturális formában kell megállapítani, és a jóléti lejtő meredekségét kell csökkentenie. Az európai és amerikai életminőség a jelenlegi GDP szinten is kielégítően javítható, más termékösszetétel mellett. (A történelmi transzfer gondolata kiterjesztendő azokra az egyes társadalmakon belüli tartósan hátrányos helyzetű csoportokra, ahol e hátrányos helyzet létrejöttében és fennmaradásában a társadalom többi részének felelőssége bizonyítható.)

9. Horizontális modernizálás, ökoadó, teljes foglalkoztatás

Az eddigi modernizáció és globalizáció egyenetlenségét, szervetlenségét a XXI. században korrigálni kell. A korrekciónak alapvetően három tartalma lehet: (1) Kiegyenlítő, felzárkóztató fejlesztési programokat kell indítani a helyi lakosság akaratával összhangban, hogy az alapszükségletekben senki ne szenvedjen hiányt. (2) Természetkímélő technológiákra kell áttérni, amennyire ez egyáltalában még lehetséges, és a kockázatokat minimalizálni kell. Egy globális ökoadó nem a megoldás, hanem az átstrukturáláshoz szükséges egyik lehetséges forrás. A kifejezetten károsat nem adóztatni kell, hanem tiltani, amíg a tartózkodás nem fakad belülről. (3) A munkanélküliség és következményei (éhezés, családi tragédiák stb.) az emberiség botránya. Nincs érvényes közgazdaságtan, amely ezt legitimálni volna képes. A védekező humanitás elsőrendű feladata ennek felszámolása. Új hatékonyságot kell hirdetni, melynek mérőszáma nem a tőkejövedelmezőség, hanem az értelmes, hasznos munka, elfoglaltság mindenki számára.

10. Posztkapitalista, poszt-államszocialista tulajdoni-politikai-életmódbeli reform egy alternatív humanizmus jegyében

Azt gondoljuk, hogy bár elképzeléseinket pontról pontra haladva adtuk elő, ez végeredményben egy összefüggő, komplex csomag, melynek elemei egymást feltételezik és erősítik. Centruma az egyén és szabadon alkotott közösségei, amelyek az egyetemes hozzáférhetőség technikáinak birtokában szolidárisan, mértéktartóan, de önkiteljesítően élnek e lehetőségekkel. Fokozatosan felszámolják az elmúlt évszázadok még begyógyítható természeti és szociális sebeit, egyszerre fogadják el a nem egységét és pluralizmusát, és ezt békés intézményekben összehangolják. Az érdekkonfliktust uralható mederben tartják.

Nem feltételezzük, hogy az ember eredendően jó. Nem feltételezzük, hogy az ember eredendően rossz. Azt feltételezzük, hogy az ember nyitott, befejezetlen, kérdező és válaszoló lény, aki képes humánus és racionális intézményeket alkotni, közelíteni egy ember-ember, ember-természet harmóniához, melynek belső feszültségeire adekvát mozgásformát talál majd. De ez nem szükségszerű. Ez csak lehetőség.

Budapest, 2000. február

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA ESÉLYEI MAGYARORSZÁGON

A rendszerváltást követő években megritkultak a közvetlen demokrácia lehetőségeit, intézményes formáit latolgató viták. A hazai politikatudomány figyelme, kutatóapparátusának zöme a kialakult többpártrendszer, parlamenti erőviszonyok, képviseleti demokrácia felé fordult. A létrejött realitást egyre inkább mint kívánatos állapotot is értelmezték, és csak részleges módosító javaslatokat mérlegeltek. A közvetlen megoldásokat csak mint kiegészítő elemeket tudták elképzelni az alapvetően közvetett hatalmi rendszer perifériáján. A közvetlen társadalmi jogosítványokat a törvényhozás fokozatosan korlátozta, és ahol a jog nem volt egyértelmű, ott meghatározott jogértelmezéssel és akaratérvényesítéssel eliminálta a közvetlen kezdeményezéseket.

A vázolt folyamat tulajdonképpen logikus volt, hiszen a hatalomra kerülő elit szerette volna törvényesíteni, bebiztosítani a rendszerváltás során szerzett helyzeti előnyét. Csökkenteni akarta saját elmozdításának, felelősségre vonhatóságának lehetőségét. Intézményesen minimalizálni akarta a hatalomgyakorlás társadalmi kockázatát. Így váltak nélkülözhetővé, sőt bizonyos esetekben nyűggé, teherré azok a társadalmi szervezetek, csoportok és kezdeményezések, amelyek oly jó szolgálatot tettek számukra a régi hatalom felbomlasztásának időszakában.

A civil társadalmat tehát elküldték „a jognak asztalától". Jöjjenek a profi politikusok! Eltelt néhány év, és a magyar társadalom is megtapasztalta azt a Nyugaton már hosszú ideje nyilvánvaló igazságot, hogy a XX. század végén alapvető problémák vannak a képviseleti demokrácia, pártdemokrácia uralkodó intézményi megoldásaival. Magának a pártformának a válságával kell szembenéznünk! A politikai akaratképzés alapmechanizmusai torzultak! Legitimációs tisztázatlanságok merülnek fel! A parlamentek és kormányok problémamegoldó képessége gyengül!

Talán eljött az ideje a közvetlen demokrácia újravitatásának és javaslatai megfontolásának. Ehhez a vitához kíván hozzájárulni ez a

tanulmány. Bizonyos értelemben ezt most tekintsd kesztyűnek. Ha akarod, felveszed....

1. A közvetlen demokrácia fogalma

Közvetlen demokrácia szigorú értelemben az, amikor a potenciális *döntéshozói kör* és a döntés által potenciálisan *érintettek köre* azonos. Ez a szigorú feltétel azonban bizonyos természetes és társadalmi okokból nem jöhet(ett) létre.

(1) *Természetes* oknak tekinthető, hogy a felfogó- és értékelőképességükben életkoruk vagy betegségük miatt korlátozottak nem tudnak aktív részesévé válni a döntési folyamatnak, jóllehet maga a döntés mélyen érintheti őket. (Például: csecsemők védőoltása, magatehetetlenek egészségügyi ellátásának módja és színvonala.) Ilyen esetekben a közvetlen demokrácia fogalmának implicit módon tartalmaznia kell a *szolidaritás* és *érdekbeszámítás* mozzanatát. Hasonló a helyzet a még meg nem születettekkel. A közvetlen demokráciát ezért már legelvontabb megközelítésben is többnek tekintem, mint pusztán akaratképződési szabályok halmazát.

(2) *Társadalmi* oknak tekinthető, hogy minden tagolt társadalomban az előnyök megszerzésének, megtartásának, illetve a hátrányok elhárításának különféle intézményes technikái lehetségesek. E megoldások közül a különféle társadalmi csoportoknak más-más áll rendelkezésére, amelyek céljaik szempontjából eltérő módon hatékonyak. A közvetlen demokratikus megoldások rövid távon csak bizonyos csoportok helyzetét javítanák, míg más csoportok átmenetileg hátrányt szenvednének (pontosabban: felhalmozott pozicionális előnyeikből engedni kényszerülnének). Emiatt egy szűkös erőforrású világban mélységes érdekellentét áll fenn a különféle csoportok legitimációs felfogása és kívánatosnak tartott döntési eljárásaik közt. Sem a diktatórikus, sem a képviseleti, sem a közvetlen demokrácia nem alapozható meg úgy, mint ami már itt és most *mindenkinek* közérdeke. Ez ideologisztikus általtás lenne. Minden társadalomszerveződési megoldás csak úgy fejthető ki korrekt módon, ha hozzárendeljük, tudatosítjuk a megoldás kedvezményezettjeit, kárvallottjait. Végeredményben tehát a közvetlen demokrácia széleskörű kialakításának tényleges

akadálya a társadalom jelenlegi gazdasági-hatalmi szerkezete. Konkrét, jól megalapozott ellenérdekeltségek működnek a rendszer különböző monopolizált erőforrásait felhasználva.

(3) A közvetlen demokrácia szigorú érvényesülésének van még egy akadályesoportja, amit külön kell említeni, mert nem sorolható be tisztán sem a természeti, sem a társadalmi okok közé. A rendszer bonyolultságából fakadó *nem szándékolt externális hatásokról* van szó, amelyek egyaránt lehetnek kedvezőek vagy kedvezőtlenek a döntéshozói körön kívül. Mivel ez a probléma – eltérő mértékben – minden döntési típusnál felmerül, ezért nem tekinthető a közvetlen demokrácia specifikus akadályának. Azt lehet állítani, hogy a nem szándékolt hatás a közvetlen demokráciának (is) megszüntethetetlen velejárója, kockázata, de a természeti és társadalmi ismeretek gyarapodásával e kockázatok mérsékelhetők. A negatív társadalmi-gazdasági-ökológiai externáliák kellő felkészültség és jóakarat esetén – elfogadható tűrési határok közt tarthatók úgy, hogy a közvetlen demokrácia általános elve ne sérüljön. Ez egyben azt is jelenti, hogy a közvetlen demokrácia fogalmába implicit módon beleértem az *önmérséklő szabadság* fogalmát is. (Az önmérséklő szabadság alapvetően nem a döntéshozó csoport szabadságát korlátozza, hanem a *másik* csoport szabadságfeltételét őrzi meg.)

Vázlatosan áttekintve a szigorú értelemben felfogott közvetlen demokrácia akadályait egy árnyaltabb, realisztikusabb, operacionalizálhatóbb megközelítéshez jutunk. Szolidáris, érdekbeszámító, önmérséklő közvetlen demokráciára gondolunk, amely a jelzett természetes és externális problémákat kezelni tudja, a társadalmi eredetű akadályokat pedig egy hosszú történelmi küzdelemben megkísérli lebontani.

A közvetlen demokratikus megoldások sürgetését azok a negatív tapasztalatok kényszerítik ki, amelyekkel az eddigi társadalomtörténet szolgált. Ha csupán az utolsó kétszáz év világfejleményeire vagy magyarországi történéseire gondolunk, akkor is az a legkevesebb, amit állítani lehet: a domináns társadalomszabályozási megoldásokkal valami nincs rendben. A társadalom közösségei hosszú ideje kilátástalan védekezésre

kényszerülnek hol az állam, hol a piac, hol valamilyen más hatalom zsarnokságával szemben.

Ezek az intézmények már hosszú ideje nem a társadalmi-közösségi akarat hordozói (ha egyáltalán valaha azok voltak, de ezt a kérdést most nem kell felvetnünk). Ebben a megközelítésben a közvetlen demokrácia nem más, mint a társadalomszerveződési funkciók visszaszerzése az egyének és közösségeik által. Nem kell itt minden vonatkozásban újat kitalálni, bár korszerű adaptációra szükség van a jelenlegi fejlettségi szintnek megfelelően. Ha munkahipotézisként elfogadjuk *Polányinak* és *Kornainak* a tevékenységek koordinációs típusairól kifejtett gondolatmenetét, akkor az alábbi integrációs sémákat kapjuk: (1) *agresszív*, (2) *bürokratikus* (redisztributív, adminisztratív), (3) *piaci* (parlament mint piac is), (4) *kooperatív* (reciprokatív, etikai), (5) *önellátó*. Mellőzve most a részleteket és a két szerző közti – egyébként fontos – különbséget, azt lehet mondani, hogy a közvetlen demokrácia nem más, mint a (2) és (3) formából a (4) formába való átmenetnek, illetve magának a (4) formának a szerveződési módja.

Magyarországon jelenleg a bürokratikus és a piaci koordináció túlsúlya tapasztalható, ráadásul mindkettő erősen *oligopolisztikus* formában. Mindezt az utóbbi években egyre jobban „színezi" az agresszivitás számos mozzanata. Társadalomstatisztikák és egyéni-családi rémtörténetek egyaránt az elvadult, *negatív individualizmus* előretöréséről szólnak. Lehetetlenség nem látni az összefüggést ez utóbbi és a társadalmi szerveződési mód közt, a félperiféria körülményei közepette. A közvetlen demokrácia kiterjedt intézményesítése legalább esélyt kínálna a negatív folyamatok lefékeződésére, a lakosság többsége által is élhetőbb világ megteremtésére. Ebből a szempontból a közvetlen demokrácia egyszerre önmagában is értékes öncél, és ugyanakkor számos kedvező hatással kecsegtető döntési procedúra.

2. A közvetlen demokrácia fontosabb dimenziói

A modern társadalmakat több, egymástól eltérő rendezőelv tagolja, s végül is ezek kölcsönhatása adja egy rendszer struktúráját. Ezek a tagolódások egyben kijelölik a közvetlen demokrácia

dimenzióit is. Már itt szeretném jelezni, hogy a magyar társadalmat jelenleg tagoló dimenziók egy része esetleges, átmeneti, és nem szükségszerű, hogy a közvetlen demokrácia intézményei ezt a tagoltságot leképezzék és megerősítsék. A történetileg fennálló tagoltságok egy részén való túllépés éppen hogy feltétele a modern, humánus társadalom megteremtésének (például: etnikai szembenállás, a tudás kirívóan egyenlőtlen intézményei hozzáférési lehetőségei, legális és illegális gazdaság szétválása). Amikor e tagoltság esetlegességét állítom, ezzel nem azt mondom, hogy egy, a jelenlegi rendszert leíró elemzésben elhanyagolhatók, hanem azt, hogy kedvező intézményes átalakulások esetén jelentőségük hosszú távon csökkenthető.

Melyek azok a dimenziók, amelyekkel a közvetlen demokráciára vonatkozó javaslatoknak *tartósan* számolnia kell Magyarországon (és másutt is)?

(1) Területi tagoltság. Az már hosszú ideje nyilvánvaló, hogy a XXI. század egy irracionális, elfogadhatatlanul egyenlőtlen és diszfunkcionális *állami* tagoltságot fog örökölni szerte a világon. Ennek a történelmi örökségnek szinte minden mozzanatával komoly bajok vannak (méret, jogkör, legitimitás, határok, törekvések). Talán egyetlen érdeme, hogy segít elkerülni a teljes káoszt. Hirtelen eltűnése (ez valószínűtlen) veszélyes mozgásokat indítana el. Változatlan fennmaradása azonban számos égető probléma sikeres megoldását akadályozza. Ki kell mondani: az állam mint *alapegység* korszerűtlen. Ennél kisebb és nagyobb struktúrák szükségesek: a *lokális* és *globális* szint erősítése. A jelenlegi problémák zöme olyan, hogy az állami szintnél kisebb, illetve jóval nagyobb döntési fórumok kívánatosak.

Konkrétan Magyarország esetében ez azt jelenti, hogy vissza kell nyúlni a néhány évtizeddel ezelőtti *Bibó-Erdei* féle *városmegye* koncepcióhoz, legalábbis néhány eleméhez. Nem az elnevezés a fontos, és nem is az, hogy 70 vagy 100 ilyen egység jöjjön létre. Az a lényeges, hogy a jelenleg számos vonatkozásban diszfunkcionális és esetleges megyerendszert felváltsa egy alulról szerveződő, mezőgazdasági-ipari-szolgáltató funkciókat viszonylagos önállósággal ellátni képes településcsoport. (A szolgáltatást itt a rövidség

kedvéért gyűjtőfogalomnak tekintem, és beleértem a közigazgatási, közbiztonsági, kulturális, szellemi funkciókat is.) E településcsoportok az egymást „megkereső-megtaláló" települések közti szervezódéssel jönnének létre, bizonyos jogi szabályok betartásával. A városmegye tehát nem államigazgatási besorolás eredménye, hanem szerves egymásratalálás, amely egy idő után belülről teszi fölöslegessé a jelenlegi megyei burkot. Az új területi-közigazgatási struktúra kialakításánál az állam érvényesíthet néhány olyan „játékszabályt", amely megakadályozza, hogy önmagukban életképtelen települések teljesen magukra maradjanak. Ez lehet valamiféle „befogadási kényszer".

Magyarország földrajzi adottságai indokolhatják, hogy az előbb jelzett kisebb-nagyobb szerves településszövetségek 5-7 *regionális körzetté* integrálódjanak, a csak regionális szinten megoldható problémák kezelése érdekében.

Ugyanakkor néhány nyomasztó gondról már jó ideje látszik, hogy megérett a *globális*, de legalábbis fél földrésznyi közös szabályozásra (ökológia, munkaerőmozgás, élelmiszerellátás, infrastruktúra, fegyveres konfliktusok, maffia, fertőző betegségek). Itt a döntési jogkörök „felfelé csúsztatása" teljesen indokolt, és a szorosan vett állami szuverenitás már többet árt, mint használ. A globális döntéshozó fórumok szükségessége összhangba hozható a közösségi szuverenitás és a közvetlen demokrácia elveivel, ha a globális fórumok összetétele és jogosítványai minden vonatkozásban a helyi demokráciák ellenőrzésének vannak alávetve. Tudjuk, hogy ma messze nem ez a helyzet.

(2) Tevékenység szerinti tagolódás. Ha a területi tagolódás elsősorban a politikum bázisa, úgy egy rendszer tevékenységek szerinti tagolódása elsősorban a *gazdasági* struktúrát adja meg. Ha a XX. századi uralmi-hatalmi elit finnyás volt a közvetlen politikai demokráciát érintő javaslatokra, úgy még elutasítóbb volt a közvetlen gazdasági demokráciával kapcsolatban. Számos szerző a közvetlen demokrácia fogalmát nem is tartja kiterjeszthetőnek a gazdaságra, mondván, hogy az a magánszemélyek racionális tőkeallokációjának területe, és itt főszabályként nincs helye közösségi döntéseknek, legfeljebb korrekciós mechanizmusok

formájában. Ez utóbbit is többnyire parlamenti, kormányzati, esetleg önkormányzati tényezőkre bízzák. Az ódzkodás érthető. Az elit itt saját legvégső legitim alapjait (a magántulajdont) védi. Valószínűleg három ilyen neuralgikus pontja van a modern, illetve modernizálódó európai társadalmaknak: az *állam* (erőszak-monopólium és adókivetési jog), a *pártok* (az elit érdektagoltságának szabályozási csatornái), és a *magántulajdon* (a tőkeviszony legitim intézményesítése). Ez a terület egyben az, ahol az elit a legelutasítóbb a közvetlen demokratikus javaslatokkal szemben. E területek mellé negyediknek az utóbbi évtizedekben felzárkózóban vannak a *szellemi* tőkefelhalmozás intézményei, de itt a küzdelem még nem dőlt el végleg.

A közvetlen gazdasági demokrácia körüli viták Magyarországon a *tulajdonosi jogosítványok* és a *jövedelemelosztás* kérdésében konkretizálódtak (az utóbbiba beleértve az *adóügyeket* is). A viták során az elmúlt tizenöt évben nem mindig volt világos, hogy itt a tét a közvetlen demokrácia is, az mintegy „menet közben" esett áldozatául a küzdelmeknek. Mellőzve a bizonyítást – az itt és most hosszadalmas lenne – azt állítom, hogy Magyarország elmúlt tizenöt éves átalakulás-történetében bizonyos pillanatokban *elvileg* adott volt egy *közvetlen gazdasági demokrácia* megteremtésének lehetősége. Az erre irányuló javaslatok nem a kivitelezhetőségen bukták meg, hanem az erősebb ellenérdekelt csoportok más irányú elképzelésein és akaratán. (Ezzel visszajutunk az 1.2. ponthoz.)

Melyek azok a fontosabb területek, amelyek a tevékenység szerinti tagolódáson belül a közvetlen demokratikus eljárás részét képezhetik? A vállalatokon-vállalkozásokon belüli jövedelemelosztás, a vezetők kinevezése, a munkafeltételek megállapítása, más vállalatokkal való egyesülés, illetve kiválás. Az adórendszernél a vetítési alap, a mérték, az alsó és felső sávok, jogcímek, felhasználási irányok és nagyságrendek. A döntéshozói kör itt is a potenciális érintett kör, ami más lesz a vállalat, és más az adófajták esetében. Az adókat az ellátandó közfunkció legitimálja és kényszeríti ki.

(3) Biológiai adottságokra épülő tagolódás. Az életkor, a nem, az egészségi állapot, a fajta szerinti hovatartozás olyan adottság,

amely különérdekeket működtet. Egy demokrácia minél kevésbé szolidáris és érdekbeszámító, annál nagyobb a létjogosultsága a jelzett sajátosságokra épülő követeléseknek. Azok a demokratikus megoldások fogadhatók el teljes értékűnek, amelyek lehetővé teszik ezen érdekeknek a döntési folyamatokba épülését, illetve önálló megszerveződését.

(4) A kulturális minták szerinti tagolódás. Itt hasonló a helyzet, mint a (3) pontban. A közvetlen demokráciáknak kölcsönösen tolerálnia kell egymás működési feltételeit, szabadságfeltételeit. Ha egy irányzatnak nincs módja, hogy állami vagy gazdasági kapcsolatrendszerén keresztül a saját javára és a többiek kárára megváltoztassa az erőforrás-eloszlást, akkor nagy valószínűséggel hajlamosabb lesz egy idő után a kölcsönösen méltányos egyezségre más irányzatokkal.

Az eddig vizsgált négy dimenzió rendre kereszthatásokat eredményez. Ez a közvetlen demokratikus megoldások egyik legproblematikusabb vonása. *Nem lehetséges* ugyanis tiszta, *egydimenziós redukció!* De ez nem is kívánatos. Az érdekrendszer mindig pluralisztikus marad – végső soron még egy személyen belül is. Más szabályozási formák sem tudták megoldani ezt a problémát. Minden érdekredukció vagy a *tradícióhoz* vagy a *politikai diktatúrához* vagy a *gazdasági monopóliumhoz* vezetett. A közvetlen demokrácia is fenntartja tehát az érdekpluralizmust. Ami elérhető, az a küzdelem civilizálása, rendezett mederben tartása, az altruista mozzanatok erősítése.

Talán magától értetődik, hogy az életnek vannak olyan dimenziói, amelyek nem vethetők alá semmiféle közösségi választásnak. Ez egyébként összhangban van a közvetlen demokrácia azon elvével, hogy amennyire lehet, a legkisebb egységek felől építi fel magát. Nem alkalmazható a demokratikus procedúra a személyes ízlés körébe tartozó fogyasztásra, az érzelmi alapú társválasztásra és az esztétikai értékek létrehozására.

Itt kell megemlíteni azt a különleges lehetőséget, ha emberek egy csoportja *életmódkísérlet-szigetre* vonul. (A szigetet itt jelképesen értem.) Ezt a makrokörnyezetnek tolerálnia kell, ránézve kötelező döntést nem hozhat. Ekkor tulajdonképpen új, belső

szabályok alakulhatnak ki a csoportban, amit tiszteletben kell tartani. Lényegében két megszorító keretfeltétel lehet a kísérletező csoporttal kapcsolatban. (1) Nem okozhat a környezetének negatív (vagy annak ítélt) externáliát. (2) Önkéntes szabályelfogadáson alapul, senki belépését nem kényszerítheti, és bárki kilépését engedi.

3. A közvetlen demokrácia módszerei

A közvetlen demokrácia az akaratképződési és döntési eljárásoknak egy olyan rendezett halmaza, amely biztosítja az állampolgároknak a *közvetlen részvételt* az előbb jelzett folyamatok minden lényeges mozzanatában, és garantálja önmaga reprodukálhatóságát. Az ide tartozó eljárásokat többen összefoglalták már (e tárgyban különösen *Szabó Máté* írásai színvonalasak), így én most csak azokra a megoldásokra utalok, amelyek a jelenlegi magyar társadalomfejlődésnek különösen hasznára válnának.

(1) Horizontális kommunikáció. Közismert a magyar társadalom erős atomizáltsága, és a civil szervezetek viszonylagos gyengesége. Ebből kölcsönös gyanakvás, az erőforrásokért és befolyásért való gáncsoskodó versengés fakad. A civil szervezetek jelentős része riválist lát a másikban és nem együttműködésre képes és hajlandó társat. Egy intenzívebb horizontális kommunikálás, egymás ügyeiben való tájékozottabb jelenlét oldhatja a jelenlegi kölcsönös ódzkodást, és segítheti az együttes fellépést. (E közeledésnek persze értékrendbeli határai vannak. A jelenlegi társadalmi tagoltság mellett nem hiszünk egy nagy, átfogó, mindenkit felölelő civil mozgalomban, és ilyen talán nem is kívánatos.)

(2) Delegálás kötött mandátummal. A jelenlegi döntéshozó testületek mindenekelőtt a parlament elvileg a szabad mandátum elvén alapulnak. E mandátumszabadságot természetesen számos korlátozás terheli, mindenekelőtt a frakciófegyelmen, a pártfegyelmen keresztül. Ez a kötöttség azonban nem a választópolgár és a képviselő közti közvetlen kapcsolaton alapul, hanem számos közbeiktatott szervezet, érdek és tényező alakítja, deformálja. Jelenleg sem elvileg, sem gyakorlatilag nincs mód az

állampolgári akarat közvetlen érvényesítésére a képviselőkön keresztül az országgyűlésben. Az áttétel esetleges, és szinte teljesen a képviselő lelkiismeretén múlik, ami a mai világban – lássuk be – igen csekély garancia. Egy delegálással kombinált, kötött mandátum, csökkentené a képviselők manőverezési szabadságát, de megnövelné az őt küldő társadalmi csoport érdemi érdekkifejeződését és döntési részvételét.

(3) „Munkaparlamentek" vagy tárgykörparlamentek. A jelenlegi parlamentek „mindenevő", mindentudó szerepkörbe kényszerültek. Ezen alig segít a bizottsági rendszer, illetve a háttérszakértői hálózat. Minden érdemi döntésnél nagyobb az ahhoz a kérdéshez közvetlenül nem értő, így mások sugalmazására támaszkodó képviselők száma, mint azoké, akik a problémát belülről, szakmájukból, munkájukból következően ismerik. A tárgykörparlementek javaslatának lényege az, hogy a jelenlegi országgyűlést felváltaná az alkalmanként delegált képviselőkből álló részparlamentek sora, akiknek a mandátuma az adott törvény megtárgyalásáig-elfogadásáig tart (szükség szerint 1-4 hónap), majd a képviselők visszatérnének addigi tevékenységükhöz. E részparlamentek jóval kisebb létszámmal működő döntéshozó testületek lennének, tagjait a törvény által érintett érdekszervezetek delegálnák, és személyükben visszahívhatók, cserélhetők lennének. Munkájukat jogi-szakértői csoport támogatná, ügyelve a törvényen belüli, illetve a törvények közötti konzisztenciára. Néhány előnye e megoldásnak: (1) Képviselők közvetlen ellenőrizhetősége. (2) Az eljárás gyorsasága, esetleg párhuzamosan több kérdés tárgyalása. (3) Összességében olcsóbb, költségvetés-kímélőbb mind a dologi, mind a személyi kiadásokat illetően. (4) Radikálisan csökkentené a jelenlegi politikai közélet pártdominanciáját. (5) Folyamatosan laikus kontroll érvényesülne a törvény által érintett csoportok részvétele révén, miközben javulna a hozzáértési szint.

A javasolt tárgykörparlamenti megoldás nem zárja ki, hogy a több területet érintő vagy átfogó törvények esetén a részparlamentek együttes ülést tartsanak. Az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen megoldás más alkotmányos és törvényi szabályozást kíván az egyes hatalmi ágak és állami méltóságok viszonyában, valamint a választási-

delegálási rendszerben. Az mindenesetre nem hozható fel a javaslat ellen, hogy indokolatlanul széttagolná az összetartozó dolgokat, hiszen ebben az esetben a miniszteri rendelet, sőt maguk a minisztériumok is vitathatóak lennének. A területek közti konzisztenciát pedig alkotmánybírósági, legfelső bírósági vagy államfői testületi szinten is biztosítani lehetne, ehhez nem szükséges egy mammutparlament.

(4) Pályázat és választás. A jelenleginél messze kiterjedtebb körben célszerű alkalmazni e kettő kombinációját mind a gazdasági, mind a kulturális, mind a politikai szférában. A nyílt pályázatok és meghallgatások keretében megismerhetőek a pályázó elképzelései. Egészen máshogy néz ki a dolog, ha a fontos közfunkciót betöltő személyek, illetve közintézményi vezetők a kinevezésük előtt nyilvánosan és számonkérhetően fejtik ki, írják le javaslataikat. Ugyanez vonatkozik a helyi tisztségviselőkre, munkahelyi vezetőkre. A felelőtlen ígérgetések mérséklése érdekében javadalmazásuk egy része összekapcsolható a vállalt feladat sikeres teljesítésével.

(5) Országos és helyi népszavazások. A népszavazás intézménye az egész XX. századi képviseleti demokrácia egyik legérzékenyebb pontja. Ennek alapvetően két oka van. Az egyik az, hogy a manipulálható népszavazás eszközét számos esetben tekintélyuralmi vezetők használták fel pozíciójuk megerősítésére és a személyi diktatúra kiépítésének legitimálására. A másik ok, hogy a hatalmi elit politikai előjogait védi a civil kontrollal szemben, és a népszavazások gyakorlatában ezeket a politikai előjogokat veszélyeztető megoldást lát. Míg az első aggályt komolynak tartjuk és magunk is osztjuk, a második aggályt inkább mint az igazi demokrácia útjában álló akadályt értelmezzük.

A népszavazások rendszerét nem csodagyógyszernek tekintjük, és nem is kizárólagos eszköznek. Úgy vélem, hogy csak más alkotmányos változtatásokkal együtt, és megfelelő keretfeltételek esetén töltheti be méltó helyét egy népszuverenitási rendszerben, ha e fejezet többi pontjában kifejtettekkel együtt kerül alkalmazásra. Ezen túlmenően pedig: (1) Alacsony szinten kell tartani a népszavazásra kötelező kezdeményezés aláírásminimumát.

(2) Bővíteni kell azt a kérdéskört, amelyben népszavazás elrendelhető. (3) Néhány esetben a népszavazást kötelezően ki kellene írni ahhoz, hogy az adott döntés érvényes legyen.

A helyi és országos népszavazásokat egyben egy politikai tanulási folyamat részének is tekintjük. Olyan eszköznek, amelynek segítségével az állampolgárok közvetlenebbül uralhatják és megtapasztalhatják választásaik következményeit. A hibás döntés a maga konkrét módján hat vissza és tanít, nem úgy, mint a jelenlegi képviselőválasztások. A közvetlen demokratikus eszközök manipulálhatósága éppen a gyakoribb, kiterjedtebb alkalmazásuk révén csökkenne.

(6) Társadalmi szerződések. A modern államfejlődés a központosított jogalkotást, a felülről lefelé származtatott jogok rendszerét tette általánossá, visszaszorítva ezzel a helyi szabályozások sokféleségét. E jogkoncentrációnak számos üdvös, civilizáló hatása volt, mára azonban némely vonatkozásban a továbbfejlődés akadályozója. A személyes és helyi autonómia növelése azt kívánja, hogy a társadalmi élet egyre nagyobb szeleteit az egyenrangú felek szabad szerződéses megállapodása szabályozza, ne a központi akarat. Hosszú távon olyan modell felé kell elmozdulni, ahol a társadalmi megállapodások rendszere az élet igazi szabályozója, és csak ami ilyen módon nem rendezhető, az kerüljön központi hatáskörbe. A hatalmi jogosítványokat is ebben az értelemben alulról felfelé kell származtatni.

A helyi „törvényhozás", illetve a társadalmi szerződések lehetősége természetesen úgy bővítendő, hogy egyrészt ne legyen jogi vákuum, másrészt a már elért humanitárius és civilizációs vívmányok ne sérüljenek.

Azt feltételezzük, hogy az állampolgárok közösségeinek vitáiból szerves módon kinövő megállapodások nagyobb magatartásszabályozó erővel bírnak, mint a felülről oktrojált megoldások. Igen, a közösségeket néha magukra kell hagyni, hogy belülről kínlódják ki szorosabb kötelékeiket. Így véljük, hogy a társadalmi szerződések felé történő kellően körültekintő elmozdulás viszonylag hamar konkrét eredményeket hozhat a közbiztonság, a fekete gazdaság, a környezetvédelem, a költségtakarékosság, a

foglalkoztatás, az életminőség kérdéseiben. Egészen általánosan fogalmazva pedig közelítené a legalitást a moralitáshoz.

(7) Helyi adók túlsúlya. Az elmúlt tíz évben különböző okok miatt a központi hatalom úgy terhelt számos funkciót a helyi önkormányzatokra, hogy ezzel nem járt együtt megfelelő források biztosítása. A végeredményt előre lehetett látni, de az adott erőviszonyok mellett nem volt mód megakadályozni. Már rég itt az ideje e vészes tendencia megállításának. A funkciónak és eszközöknek együtt kell járnia. Az adóstruktúra megváltoztatása a helyi adók javára a korábban tárgyalt pontok megvalósíthatóságát is növeli. Hosszú távon pedig egy sikeresen funkcionáló helyi társadalom – illetve ezek hálózata – radikálisan csökkenti a központ bevételi igényeit is.

A helyi adók túlsúlyát azzal a megszorítással lehet szorgalmazni, ha ez együtt jár regionális és globális kiegyenlítő mechanizmusok működtetésével. Szükség van tehát olyan központi elvonásra (később felajánlásra?), amely felzárkóztatási-szolidaritási céllal működik. Tágabban fogalmazva pedig a központosított adóknak is konkrét célhoz rendelt adóknak kell lennie, amelyek népszavazás tárgyát (is) képezhetik.

Az eddig bemutatott eszközök jellege olyan, hogy egymást feltételezik, erősítik, rendszert alkotnak. Nem szerencsés tehát olyan vitát folytatni róluk, amelyik hol egyiket, hol másikat veszi célba, ráadásul úgy, hogy előnyeit-hátrányait egy változatlan közegben értelmezi. Különösen nem szerencsés a mai intézményi adottságok közt létrejött emberi mentalitásokkal összekapcsolni. Mentalitás és intézmények együtt, kölcsönhatásban változnak.

4. Előnyök és hátrányok

A közvetlen demokráciára vonatkozó javaslatok elbírálásánál mérlegelni kell előnyeit és hátrányait. Természetesen relatív előnyökről és hátrányokról van szó, vagyis arról, hogy más társadalomszerveződési megoldásokhoz képest mit tud nyújtani. Az összehasonlítást módszertanilag nehezíti, hogy a parlamentáris demokrácia különféle változatairól, illetve a tekintélyuralmi rendszerekről bőséges történelmi tapasztalat áll rendelkezésre, míg a

közvetlen demokrácia inkább dokumentumokban van kifejtve, és korlátozott tapasztalati anyagra hivatkozhat. Nem szerencsés egy létező rendszer és egy elvi modell szembesítése, de ezzel a nehézséggel minden radikális jövőalternatívának számolnia kell. A képviseleti demokrácia is így kezdte ...

Tekintsük át először a közvetlen demokrácia *valósínűsíthető előnyeit:*

(1) Az eddig alulreprezentált, gyenge alkuerejű csoportok esélyei nőnek, mivel a döntési jog decentralizáltabb, a hatalom nem monopolizálható, és a civil kontroll minden szinten intenzívebb. A döntéshozói kör és a döntés által érintett kör közelebb kerülésével a korábban periférikus helyzetű rétegek is az akaratképzés aktívabb részeseivé válnak.

(2) A javasolt megoldások összességében csökkentik a központ fenntartási költségeit, olcsóbbá teszik az egész politikai intézményrendszert, tehermentesítik a társadalmi erőforrások egy részét, amely így más feladatokra felszabadítható.

(3) Csökken a hivatásos politikus- és állami bürokrácia létszáma, ugyanakkor nő az állampolgári ügyekben szakszerűen eljárni képes alkalmi politizálók aránya.

(4) Az erősebb helyi strukturáltság és autonómia miatt nő az új, alternatív életmódkísérletek lehetősége, és ezzel áttételeken keresztül az egész emberi faj fennmaradásának valószínűsége.

(5) A rendszer rugalmasabb, alkalmazkodóképesebb a felmerülő belső és külső igényekkel kapcsolatban.

(6) Magasabb toleranciaszint valósínűsíthető.

(7) Kooperatív stratégiák kerülnek előtérbe, az együttműködés gyakorlati eredményei az országon belül és az országon kívül is csökkentik az agresszív konfliktusok valószínűségét.

(8) A döntésekkel való azonosulás nő az érintettek részéről, ennek következtében javulnak a mérhető teljesítmények.

(9) A rendszer az életesélyek kiegyenlítődése irányába tart, kevesebb a vesztes, több az elégedett ember.

A jelzett hatások a gazdaság, a kultúra, az életminőség számos áttételén keresztül érvényesülnek. Újra hangsúlyozni szeretnénk, hogy a várt előnyök elsősorban nem az egyik vagy másik megoldás

közvetlen eredményeként bontakoznak ki, hanem az egész javaslathalmaz összetett következményeként. (Ezekben szerepet játszik számos itt nem említett megoldás, amelyek összhangban vannak a közvetlen demokrácia elveivel.)

A részvételi demokrácia vonzáskörébe tartozó javaslatokat számos alapos bírálat érte. Tekintsük most át a legfontosabb *ellenérveket*, vélt hátrányokat:

(1) A közvetlen demokrácia intézményeinek működtetése túlságosan költséges, különösen ami a gyakori népszavazásokat illeti.

(2) Eljárási rendje lassú, körülményes egyeztetéseket kíván, vég nélküli vitákba fúlhat, káoszba csaphat át.

(3) Szükség van a professzionális politikusokra, mert a modern társadalom túl bonyolult rendszer ahhoz, hogy felkészületlen laikusok szakszerűtlen döntéseinek legyen kiszolgáltatva.

(4) A közvetlen demokrácia manipulálható.

(5) A képviselők visszahívhatósága instabilitást eredményez.

(6) Alantas tömegérdekek uralmára vezethet.

(7) Technikailag kivitelezhetetlen.

(8) Nem hatékony (ez általában összefoglaló érvként szerepel).

Ha végiggondoljuk ezeket az érveket, láthatjuk, hogy egy részük olyan, amire a közvetett, parlamentáris demokráciának sincs kielégítő válasza, más részüket politikai gyanakvás és pozícionális félelem táplálja, harmadrészt mára technikailag irrelevánsak. Az ellenvetések sorrendjében haladva:

(1) A közvetlen demokrácia „drágasága" nem bizonyított, különösen nem a jelenlegi hatalmi elit fenntartási költségeihez képest, amelyhez számos közvetett tételt is figyelembe kell venni. A jelenleg működtetett intézményekből és párttámogatásokból megtakarítható annyi, ami fedezi a népszavazási költségeket. Továbbá a közvetlen megoldásoknál jobban lehet számítani a lakosság „ingyenes" társadalmi tevékenységére.

(2) Ez áthidalható megfelelő időfelhasználási szabályokkal és döntéskényszerekkel, ugyanúgy, ahogy a képviseleti demokrácia is képes volt túljutni korai vég nélküli obstrukciós szakaszán.

(3) A professzionális tudásnak erős laikus kontroll mellett kell működnie. Nem arról van szó, hogy a közvetlen demokrácia nélkülözi a szakértelmet, hanem arról, hogy igyekszik azt az ügyek megoldásának érdekében felhasználni, anélkül, hogy politikai privilégiumot vagy gazdasági előnyöket kapcsolna hozzá. Ezen túlmenően, egy bonyolult rendszer is kellően strukturálható jó problémafelvetés esetén.

(4) A manipuláció mértékét az erre fordítható eszközök korlátozásával a közvetlen demokrácia körülményei közt jobban lehet csökkenteni, mint a mai meglehetősen korrupt világban.

(5) A visszahívhatóság inkább rugalmasság és kontroll, hiszen a képviselt csoport érdekei relatíve stabilak, nem ez változik, csak a képviselő személye.

(6) Ennél az érvnél egészen nyilvánvalóan látszik a hatalmi elit viszolygása a társadalmilag alávetett csoportoktól, félelem az általuk történő ellenőrzéstől. A kérdés ugyanis az, mi számít „alantas tömegérdeknek", mit minősítenek annak, és amennyiben ez létezik, milyen történelmi okok reprodukálják? Másként fogalmazva: mik az „alantasság" megszüntetésének a feltételei?

(7) Ezen az érven a modern informatikai fejlődés túllépett és irrelevánssá tette. De csak technikai és nem társadalmi értelemben. Ma már a kérdés az, hogy a számítástechnikában rejlő lehetőséget kik és milyen célok érdekében fogják felhasználni.

(8) Egy rendszer hatékonyságát nem lehet kizárólag „piaci" terminusokban megadni. Egy komplexebb hatékonyságvizsgálat feltárhatja a közvetlen demokrácia pénzben nem mérhető előnyeit, hatalomtechnikailag nem értelmezhető pozitívumait.

Végezetül még egy megjegyzés, ami talán csökkentheti a vita élét. Valószínű, hogy a közvetlen demokratikus formákat nem lehetséges és talán *nem* is kívánatos *kizárólagos* szabályozási elvvé tenni. Az igazi kérdés a *dominancia*. Vagyis: a közvetlen demokratikus alapstruktúrába ellenőrzött-korlátozott módon beépülnek közvetett, illetve utasításos elemek, vagy a közvetett és utasításos alapstruktúrába épül be néhány közvetlen demokratikus mozzanat?

5. A közvetlen demokrácia feltételei

A közvetlen demokráciával kapcsolatos magyarországi viták sokszor az önkormányzatiság fogalma alatt folynak. Csakhogy az *önkormányzat* nagyon különböző történeti eredetű, szintű és funkciójú szervezet gyűjtőfogalma. Ahhoz, hogy a részvételi demokrácia feltételeit, magyarországi esélyeit komolyan mérlegelni lehessen, célszerű néhány alapvető különbséget tisztázni. Ennek érdekében az alábbi fogalmi megkülönböztetést javaslom: tagoljuk az önkormányzat gyűjtőfogalom alá besorolt képződményeket aszerint, hogy néhány kiemelt szempont alapján az önállóság milyen fokára jutott. Legalább három szempontot érdemes figyelembe venni: a működési *célt*, a belső *struktúrát* és a környezetével fenntartott *input-output* kapcsolatot. Így az önkormányzatiság négy lehetséges fokozatát kapjuk:

(1) Önigazgatás. Ilyen megoldásnak azt tekintem – függetlenül a kifejezés egyéb történeti jelentéseitől –, amikor az adott szervezet a működési célját, rendeltetését *kívülről* kapja, ezen alapvetően nem változtathat, viszont módja van belső feladatmegosztását, szervezeti felépítését *döntően maga* kialakítani. A tevékenységéhez kapcsolódó erőforrásokat illetően erősen *input-függő*, és a tevékenység eredménye *alapvetően kifelé* irányul, a szervezeten kívüli szereplők számára. Ez erősen determinált „önkormányzás", és jelenleg számos magyarországi gazdasági és társadalmi szervezet ebbe a megoldásba sorolható. Megítélésem szerint különböző okok miatt még a jelenlegi települési önkormányzatok zöme is.

(2) Önkormányzat. (A kifejezés szűkebb értelmében.) Ezt *szuverén* célkijelölés jellemzi, de *részleges külső* input-output függés. Ezért céljai érvényesítésében bizonyos korlátozásokat szenved, illetve kompromisszumokra kényszerül. Belső struktúráját *maga* alakíthatja ki. Ez az a fokozat, ahonnan a közvetlen demokratikus megoldásoknak már érdemi jelentősége van, illetve lenne. Részlegesen determinált forma.

(3) Önszerveződés. Nevezhető tágan értelmezett önkormányzásnak is. Ezt a fokozatot *saját* célkijelölés és *szabad* belső struktúraalakítás jellemzi. Erőforrásai döntő részével *maga* rendelkezik (még ha ezek szűkösek is), külső szervezet vagy

szereplő számára végzett szolgáltatás nem tipikus, kivéve néhány ide sorolható karitatív szervezetet. Ez szabad, de lokálisan korlátozott forma, ahol a korlátozottságot vagy maga a célkijelölés szabja meg vagy az erőforrásszűke, vagy egy másik szervezet tevékenysége okozza. Jelenleg a tipikus helyzet az, hogy az önszerveződési kísérletek rendre beleütköznek a nem-önszerveződő társadalmi környezet meglehetősen gyanakvó, rosszindulatú korlátaiba. Az önszerveződő fokozat a közvetlen demokratikus megoldások igazi begyakorlási terepe lehetne, és tulajdonképpen ezt a „veszélyt" érzékeli az antidemokratikus társadalmi környezet. Képzeld el, ha ezek a megoldások tartósan eredményesek és életképesek lennének, és hoznák a korábban jelzett várható előnyök zömét! Micsoda botrány...!

(Itt megint utalnom kell a jótékonysági szervezetek egy részének speciális helyzetére. Külön elemzést igényelne majd, hogy miért engedi-szorgalmazza ezt és csak ezt az önszerveződést a hatalom – esetleg ideszámítva még néhány „ártalmatlan" önművelő, önszórakoztató és hobby kört. Teljesen világosak ugyanis ezek indirekt tehermentesítő funkciói.)

(4) Önszabályozás. (Néhai Liska Tibor kifejezését átalakítva szociosztátnak is nevezhetnénk.) Ez *önszerveződések, önkormányzások kooperatív makrorendszere.* Egyes részei rendelkeznek a (3) pontban leírt sajátosságokkal, vagyis saját célkijelölés, saját erőforrások és saját kialakítású működési mód. Az önszabályozó társadalom részeit a korábban tárgyalt társadalmi szerződések rendezett halmaza tartja össze. Ha ez domináns forma, akkor intézményesen biztosítottak a közvetlen demokrácia újratermelődési feltételei. Ha domináns forma, akkor mód van arra, hogy bizonyos részmozzanataiban önkormányzó vagy önigazgató szervezeteket mint alformákat működtessen.

Ha végiggondoljuk a bemutatott fokozatokat, akkor a közvetlen demokrácia magyarországi feltételei és esélyei úgy fogalmazhatók meg, hogy ezek a társadalmi önszerveződések kiterjedtségén, mélységén múlnak. Vissza kell szorítani az önszerveződésekkel kapcsolatos intézményesített gyanakvást, politikai és pénzügyi korlátozást, szelektív bánásmódot.

Humanisztikus túlélési kísérleteknek kell tekinteni őket egy olyan világban, amely mindent elkövetett annak érdekében, hogy megkeserítse az emberek életét.

A közvetlen demokrácia erős feltételekhez kötöttsége miatt *nem* tekinthető történelmi *szükségszerűségnek*, hanem technikai és történelmi *lehetőség*, valamint sokak számára morálisan *kívánatos* megoldás. Egyszóval: esély.

Milyen feltételcsoportok adódnak az előző (1)-(4) pont alapján? Nyilvánvaló, hogy a közvetlen demokrácia sem lehet meg materiális előfeltételek nélkül, vagyis bírnia kell azokat az erőforrásokat, amelyek működése alapját képezik. Jelenleg ebből a szempontból érvényesülnek a legkomolyabb korlátozások és ez nem véletlen. Az önálló közösségek létét akadályozza az állampolgárok túladóztatása és az indokolatlanul egyenlőtlen jövedelemelosztás, valamint tulajdoni struktúra. A közvetlen demokráciának vannak bizonyos szabályozástechnikai, jogi feltételei. Ezek kidolgozottak, ismertek, de jelenlegi alkalmazási körük túl szűk. Feltételeznünk kell továbbá olyan szellemi-kulturális beállítódást, amely végiggondolja és elfogadja a közvetlen demokráciában rejlő előnyöket. Végezetül előfeltétel az a társadalmi önszerveződési képesség és halandóság, amely emberek kellően nagy csoportját hozza mozgásba ezen ügy érdekében. Az említett négy feltétel (mely immanensnek tekinthető) kiegészül egy ötödikkel, és ez az, hogy a közvetlen demokráciával szemben markánsan ellenérdekelt csoportok meggyengüljenek (meggyengítsék őket).

6. Stratégiák

Milyen stratégiai lépések tehetők Magyarországon a közvetlen demokrácia irányába? Mindenekelőtt célszerű kiszélesíteni a társadalmi szervezetek közötti kooperációt. Jelenleg viszonylag csekély az együttműködési hajlam és erős a kölcsönös gyanakvás. Az együttes fellépésre általában csak közvetlen várt előnyök esetén kerül sor. Ezen a helyzeten változtathat, ha gyakrabban kerülne sor olyan találkozókra, ahol eltérő érdekeltségű csoportok mutatják be problémáikat. A másik gondjaiba való elfogulatlanabb belelátás növelheti a szolidaritást. Stratégiai horderejű lenne az is, ha

belátható időn belül olyan alkotmányos és választójogi reformok lépnének életbe, amelyek számottevően bővítik a részvételi demokrácia lehetőségeit.

Mivel erre az ismert okok miatt a jelenlegi döntéshozók aligha hajlandók, ezért szükség van a kollektív nyomásgyakorlás kemény, de kulturált eszközeire. Nem kifogásolható az sem, ha a társadalom különféle csoportjai a gazdasági és politikai teljesítménymegvonás eszközéhez folyamodnak, hiszen az elsajátítható többlettermékre, illetve a parlamentáris legitimációra a legérzékenyebb a jelenlegi elit. A politikai támogatás megvonása történhet olyan (konstruktív) módon is, hogy az esedékes országos és helyi választásokon a polgárok csak olyan jelöltet támogatnak, aki *előzetesen, írásban* és *számonkérhető módon* elkötelezi magát a közvetlen demokrácia konkrét megoldásai mellett. Az írásos feltételszabás már egy lépés a kötött mandátum irányába.

A közvetlen demokrácia (sem) működne, ha nincsenek ekként „játszani tudó" állampolgárok. Ezért perdöntő fontosságúnak tartom, hogy ezt a fajta problémakezelést és -megoldást a már létező fórumokon és önkormányzatokban az emberek begyakorolják az adott törvényes kereteken belül. Közben az is kiderül, hogy hol és miben nem megfelelő a törvény. Ennek a begyakorlási és tanulási folyamatnak hasznos katalizátora lehetne egy olyan országos képzési hálózat, amely a társadalmi önszerveződés és közvetlen demokrácia értékeit és technikáit ismerteti meg az emberekkel, „nem középiskolás fokon".

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA FELTÉTELEI

1. Bevezető megjegyzések

- A parlamentarizmus árnyékában az ezredfordulóra fenyegető tendenciák rajzolódtak ki. Felerősödött a jogrendet kikerülő akaratérvényesítés. Szervezett magánbandák évtizedek óta nem tapasztalt mértékben nyomulnak be a gazdaság, a politika, az informatika, a mindennapi élet pórusaiba. A nyílt vagy burkolt rablás teljesen bevett, megszokott jövedelemszerzési formává vált. Kiterjedtsége mind életkori, mind területi vonatkozásban elképesztő. Szinte már *önálló "termelési módról"* lehet beszélni az erőszakkal párosuló rablás esetén. Sok szerző a *bandokrácia*, a *maffiokrácia* reális hatalmi veszélyeit latolgatja Közép- és Kelet-Európa vonatkozásában. Az persze nem állítható, hogy a maffiásodás a parlamentarizmus következménye, ez így ostobaság volna. Azt viszont lehet állítani, hogy a rendszerváltó országok az elmúlt tíz évben végzetesen elhanyagolták, néhol elpusztították a társadalmi szolidaritás intézményi és személyes kötelékeit. Ezzel akarva-akaratlan hozzájárultak az elfajzott közállapotokhoz. Hiányzik a demokratikus civil közösségek erős hálózata, amely megtarthatná, segíthetné átmenetileg talajt vesztett tagjait. Úgy véljük, hogy az új médiastílus gyors térhódítása csak rontott ezen a helyzeten, felerősítette a negatív mintaadást, az erőszakkultuszt, az *atomizálódás + csordaszellem* sajátos keverékét. *Kétszáz év civilizációs vívmányai sérülnek, bomlanak fel.* A társadalomtudósok által leírt negatív, üres individualizálódás kezd általánossá válni.

- Ennek a dolgozatnak nem feladata, hogy részletezze és árnyalja ezt a sötét képet, amit sokan vázoltak már, és valamennyiünk számára napi tapasztalattá vált. Helyette azokat a politikai és gazdasági elmozdulási lehetőségeket mutatom be, amelyek közelebb vihetnek egy emberszabásúbb világhoz. A közösségi együttműködés új, erősebb formáit kell kifejleszteni az ezredfordulón, és az elkövetkező évtizedekben. Lehetséges persze, hogy ezzel már elkéstünk. Elképzelhető, hogy egy egész generáció kiesett a humánusabb, racionálisabb társadalmi esélyek szempontjából. Ha ez így van, akkor bekövetkeznek a fekete

forgatókönyvek... Nem méltó azonban az értelmiséghez, hogy csak vészmadárként huhogjon, még akkor sem, ha reális elemzése fenyegető jövőt jósol. Mert a feladat kettős: (1) a világ tényleges működésének leírása, (2) a kedvezőbb esélyek kimunkálása. Mivel nagyon sokan elvégezték már az első feladatot, jómagam most inkább a második teendőre irányítom a figyelmet.

- A XIX-XX. század bizonyos szempontokból megfelelő politikai intézménye volt a többpárti parlamentáris demokrácia. Egyre több jele van annak, hogy a XXI. század más politikai formákat fog igényelni a fejlett világban. A jelenlegi demokráciákat annyi megalapozott kritika érte, hogy ideje levonni a következtetést: az eljövendő korszakba nem lehet sikeresen átmenni ezzel az intézményrendszerrel, ha változatlan marad. Természetesen nem kevesebb, hanem több és más jellegű demokráciára lesz szükség. A viták elsősorban a módosítás mértéke és iránya körül forognak. Dolgozataimban egy olyan megoldás mellett érvelek, amely radikálisan új struktúrát javasol a politikai konfliktusok megjelenítésére, tudatosítására és civilizált kihordására. Ma már nem lehet nyugodt lelkiismerettel azzal a churchilli gondolattal takarózni, miszerint a (parlamentáris) demokrácia rossz dolog, de nem találtak ki nála jobbat, és a többi lehetséges megoldás még rosszabb. Churchill szeme előtt a fél évszázaddal ezelőtti diktatúrák lebegtek fenyegető alternatívaként, és a maga szempontjából akkor igaza volt. Azóta azonban több évtized eltelt, és sok minden megváltozott. A technikai lehetőségek is, és a társadalmak természete is. Azóta kitaláltak jobbat a többpárti demokráciánál, és ez a közvetlen demokrácia. Számos részlete kellően kimunkált, elméletileg érett, néhány eleme pedig rendszeridegen környezetben is bizonyította előnyeit.

- A közvetlen, részvételi demokrácia kiépítése mellett fogok tehát érvelni. Ez a megközelítés nem érvényteleníti azokat az értékeket és vívmányokat, amelyeket a parlamentarizmus évtizedei halmoztak fel a fejlett világ kultúrájában. Javaslatomban tehát nincs szó primitivizálódásról vagy civilizációs visszaesésről. Ellenkezőleg! Úgy látom, hogy a korábbi korok értékei is csak úgy menthetők meg, ha korszerűbb, közvetlen demokratikus védelmet biztosítunk a

számukra. Éppen a XX. századi történelem bizonyította, hogy pusztán a parlamentarizmus milyen törékeny védelmet kínál az állampolgároknak. Olyan erős "sáncokra" van szükség a barbárság erői ellen, amelyek a mikroközösségek, a személyiségek legbelső mélységéig kiépülnek. A demokráciát hitelesen át kell élni, belülről meg kell tapasztalni, és a mindennapokban is működtetni kell. Ez csak közvetlen, személyes formáiban lehetséges. De ezt is intézményesíteni kell, különben esetlegessé válik és elenyészik. Enélkül a közvetett (parlamentáris) demokrácia csak külső héj, ami bármikor összeroppantható.

- A feladat tehát az, hogy keressük a modern társadalomnak, modern kultúrának, fejlett technikának megfelelő társadalomszerveződési formákat. Ezt nem korlátozhatja a pillanatnyi hatalmi helyzet vagy a gondolkodás restsége. A hagyományt, a korábbi időszakok bevált formáit természetesen fel kell használni, de ezt integrálni kell egy összefüggő, új, demokratikus intézményrendszerbe.

- A közvetlen demokrácia kiterjesztése alapvetően nem elméleti, hanem gyakorlati igény. Ez még akkor is így van, ha ezt éppen a benne legjobban érdekeltek nehezen tudják felismerni és megfogalmazni. A közvetlen demokrácia ugyanis hozzájárulhat a tágan értelmezett életfeltételek javításához. Ezért nem véletlen, hogy a legkülönfélébb ideológiai beállítódású csoportoknál fellelhető a közvetlen demokráciára hivatkozás egyik-másik eleme. Nem e dolgozat tárgya ezen törekvések közt különbséget tenni, csak jelzem, hogy az itt (és egyéb írásaimban) körvonalazódó változat az európai haladó baloldali hagyományokkal áll szerves kapcsolatban, miközben nyitott minden máshonnan érkező ésszerű javaslat iránt. Úgy gondolom ugyanis, hogy a modern, alternatív, humanista baloldalnak tartalmában és nyelvezetében egyaránt integrálónak, és nem kirekesztőnek kell lennie. Aki kirekeszt, az kireked. A tartalmi és nyelvi skatulya foglyul ejti alkalmazóját is. A hűség az értékekben van, és nem a szervezetekben. A szellemben, és nem a szóban.

- Valószínű, hogy a kifejtett javaslatok "utópisztikusak" abban az értelemben, hogy a világ (és benne Magyarország) meghatározó erői nem készek egy ilyen fordulatra. De az erők változékonyak,

Nem biztos, hogy javaslatunk a ma hatalmasainak szól. Inkább azoknak szól, akik nem akarják, hogy legyenek ellenőrizhetetlen, föléjük kerekedő hatalmasságok. A mai döntéshozókat ez annyiban érinti, hogy előre végiggondolhatják a különféle forgatókönyveket: minél kevésbé fogékonyak a közvetlen demokrácia iránt, a jövőbeni kormányzásuk annál nehezebb, kockázatosabb, veszélyekkel terhesebb lesz. Nem lesz egy nyugodt napjuk, bár a tv-kamerák elé látszólag mosolyogva lépnek. De mi a képernyő túloldaláról érezni fogjuk, hogy "fortélyos félelem" vezérli őket.

- A közvetlen demokrácia nemcsak öncél, hanem egy humánusabb társadalom létrehozásának és fenntartásának eszköze. És nemcsak eszköz, hanem a társadalmi önszerveződés módja is. Azt várhatjuk tőle, hogy az emberi élet nagyon széles területén kedvezőbb feltételeket teremt, mint az eddigi intézmények, más vonatkozásban pedig nem rosszabbakat. Merthogy ez sem csodaszer. Nincs konfliktusmentes emberi társadalom. De egyáltalán nem mindegy, hogy ezek az érdekütközések milyen jellegűek, és hogyan oldódnak meg. Javaslatunk alapvetően békés természetű, és a lehető legtöbb ember számára előnyös. Ezeket az előnyöket és lehetséges problémákat egy másik írásomban (*A közvetlen demokrácia esélyei Magyarországon*) bemutattam. A mostani dolgozat mintegy annak kiegészítése, folytatása.

- Egy társadalmi rendszer mindenekelőtt intézményeivel és jellegzetes magatartásaival jellemezhető. Mindkettő egyaránt fontos. Számunkra az a *kölcsönös megerősítés-megalapozás* bír jelentőséggel, amit egymás számára jelentenek. Kifejtésemben a hangsúly az intézményeken lesz, azon belül is a politikai és gazdasági vonatkozásokon. Egy másik munka majd vázolhatja az intézményeket fenntartó értékeket és magatartásokat. Ez utóbbi gondolatmenetet tekinthetnénk (ha elkészül) a közvetlen demokrácia "antropológiai" megalapozásának. Ez a megközelítés amiatt is sürgető volna, mert mind a közvélekedés egy része, mind a demokrácia-kérdésben ellenérdekeltek gyakran hivatkoznak az ember eredendő (önző?) "természetére". Nincsen ennél önmegnyugtatóbb és lefegyverzőbb...

2. Politikai intézményi feltételek

- Általánosan elterjedt az a felfogás, amely a politikai szférát és a civil szférát elválasztja egymástól. Bizonyos korszakokban, illetve tiszta elméleti modellekben előállhat ez a helyzet. Az ezredforduló tagolt, modern társadalmaiban azonban nem ez a valóság. Még akkor sem, ha a politika erőteljes szakszerűsödésen ment át. Még akkor sem, ha az elválasztást mind profi politikai oldalról, mind civil oldalról időnként szorgalmazzák, és néhány jogszabály erre kifejezetten utal is. Az elválasztás azonban mesterséges, és mindkét szférának számos nyúlványa található a másik területén. Van egy nehezen körülhatárolható kölcsönös "átjárhatóság", és ez személyekre, lobbycsoportokra, valamint intézményekre egyaránt vonatkozik. (Például Magyarországon a nyugdíj- és egészségbiztosítási önkormányzatok, vagy a különféle szakmai és média-kuratóriumok a politika vagy a civil társadalom területét képezik?) Sokszor civil szervezetek vezetői is a szétválasztottságra hivatkoznak, különösen ha autonómiájukat és/vagy költségvetési támogatásukat (!) féltik. A helyzet tehát meglehetősen képlékeny. A civil szerveződés - akarta vagy sem - maga is sajátos politikai formává vált egy erősen átpolitizált világban. Ha eredetileg nem is állt szándékában, mégis politizálásra kényszerül a szűkös erőforrásokért folyó küzdelemben. Vagy már eleve azzal a céllal jött létre, mert csoportérdekeit így hatékonyabban képviselheti. A civil szervezetek tehát - bármit is akartak eredetileg - mintegy "melléküzemágként" politizálnak. Érdekstruktúrájuk messze árnyaltabb, tagoltabb, mint a politikai pártoké. (Nem egy-egy szervezeté, hanem a civil szerveződések összességéé.) Ezt a jövendő politikai modelljének felvázolásánál tekintetbe kell venni, és hajtóerőként ki lehet használni.

- Ha mégis élesebb határt akarnánk húzni a civil szervezetek és a politikai pártok közé, akkor azt állíthatnánk: *a párt a mások feletti hatalomszükségletből nő ki, a civil szervezet pedig a saját életvitel megvédésének csoportszükségletéből. Mindkét szükségletre teljes értékű politikai intézményrendszer építhető, bár struktúrájuk és működésmódjuk eltérő lesz.*

- A civil szervezetek közvetlen érdektagoltságának, szükséglet-rendszerének a közvetlen demokrácia politikai modellje felel meg jobban. Egy modell működőképessége azonban feltételek egész láncolatán alapul. Ez azt jelenti, hogy ha elfogadjuk a közvetlen demokrácia kívánatosságát, akkor újabb és újabb elmozdulásokra van szükség a jelenlegi gazdasági-hatalmi szerkezetben, hogy a megfelelő feltételek halmaza létrejöhessen. Például előfeltételezi *a tájékozottság, a szabadidő, a szűkösségtől való mentesség, a képzettség, az érdekeltség* stb. bizonyos szintjét. Ezek nélkül az új demokráciát lehet ugyan jogi formába önteni, de nem lehet valóságosan életre hívni és tartósan működtetni. (A jelenlegi helyzet paradoxona az, hogy a mostani parlamentek nagyon jól megvannak anélkül, hogy mindezekkel a feltételekkel a polgárok rendelkeznének. Kit zavar ez?) Azt állítjuk tehát, hogy a "játékszabályok" megváltoztatásán túl bizonyos feltételeket is meg kell változtatni, különben a közvetlen demokrácia intézményei eltorzulnak.

- Mindenki tudja, hogy a jelenlegi rendszerben a képviselők választásának egyik fogyatékossága, hogy *a szavazópolgárok nem konkrét tartalmakat választanak*, hanem szimbolikus "képeket". (Milyen önleleplező a "képviselő" kifejezés!) Nincs kapcsolat a polgár akarata és a képviselők parlamenti tevékenysége közt - tisztelet a kivételnek. *A választás aktusával tehát a polgár nem bővíti saját lehetőségeit, hanem négy évre elveszti azt. Aztán újabb négy évre... Nem tud kibújni ebből a csapdából, ezt a jelenlegi "játékszabályok" nem teszik lehetővé. Ha nem szavaz, az egész média azt harsogja, hogy ő "hazafiatlan rossz fiú". Csak egy kiút van: minél több embernek együttműködve nyilvánossá kell tennie, hogy más játékot akar játszani. Olyat, ahol megbízottait, delegáltjait folyamatosan ellenőrizheti. Ez lenne a közvetlen demokrácia.*

- A képviseleti demokrácia jelenlegi védelmezői és a közvetlen demokrácia szorgalmazói közt van egy *társadalometikai törésvonal* is, ami ritkán válik nyílttá. Pedig jobb ezt egyértelművé tenni, élesen megfogalmazni, mert ezzel sok félreértés, adott esetben szándékos köntörfalazás megspórolható. A dolog világos megértetése érdekében *Antonio Gramscit* idézem: "(...) valóban léteznek

kormányzók és kormányzottak, vezetők és vezetettek. Az egész politikai tudomány és művészet erre az elsőrendű és *(bizonyos általános feltételek fennállása esetén)* kiküszöbölhetetlen tényre alapul. E tény eredete külön probléma, és különálló vizsgálatot érdemel (...)" Majd így folytatja: "(...) az-e a cél, hogy mindig is legyenek kormányzók és kormányzottak, vagy pedig az, hogy olyan feltételek jöjjenek létre, amelyek között eltűnik ennek a megosztásnak a szükségessége? *Vagyis az emberi nem megosztottságának állandósága-e a kiindulópont, vagy az a meggyőződés, hogy ez a megosztottság csupán bizonyos feltételeknek megfelelő történeti tény?*" Hát erről van szó. Természetesen nem kell külön hangsúlyozni, hogy itt a vezetők és vezetettek megkülönböztetése nem szervezéstechnikai, nem irányítástechnikai felosztás, hanem a társadalmi-gazdasági uralom és hatalom, elnyomás és alávetettség tényeire utal. Ez utóbbi elvileg megszüntethető, és az emberiségben benne van a képesség és lehetőség, hogy ezt a feladatot megoldja. A közvetlen demokrácia általam vállalt irányzata is ez irányba tesz lépéseket. Milyen konkrét politikai intézményrendszeri elmozdulásokra van hát szükség ennek érdekében az elkövetkező évtizedekben? Az elmozdulási lehetőségeket pontokba szedve külön-külön tárgyalom, de kérem az olvasót, hogy ezeket úgy képzelje el, mint "változáscsomagot", mint párhuzamosan zajló fejleményeket.

(1) - A közvetlen demokrácia sikeres működésének egyik feltétele a különféle tőkékkel (erőforrásokkal) való hozzávetőleg egyenletes ellátottság, illetve hozzáférhetőség. Közismert, hogy az egyes társadalmi csoportok konfliktus-képessége, előnyszerző, hátrányelhárító lehetősége szorosan összefügg a tág értelemben vett tőkeellátottságukkal. Ha a cél az állampolgári egyenrangúságon alapuló részvételi demokrácia, akkor az erőforrások olyan eloszlása, illetve hozzáférhetősége kívánatos, amely kiegyenlíti a polgárok konfliktusképességét. Meg kell jegyezni, hogy ez a kiegyenlítődés a különféle tőkék esetében más-más tulajdoni-szervezeti formát kíván, sőt, bizonyos esetekben egyenesen az erőforráshoz való hozzáférés tilalmát. Míg például az információt maximálisan szét kell teríteni, és semmiféle hozzáférési korlát nem lehetséges

(társadalompolitkailag fontos információkról van itt szó és nem személyes adatokról), addig a kimerülő fizikai-természeti erőforrásokhoz való hozzáférést korlátozni-szabályozni szükséges, az erőszaktőke (fegyverek) megszerzését és felhasználását pedig egyértelműen tiltani kell. Ha vannak az elmúlt néhányszáz év államfejlődésének pozitív vonatkozásai, akkor bizonnyal ezek közé tartozik az állami erőszak-monopólium. Ebben nem engedhető meg semmiféle civilizációs visszaesés. Nem engedhető meg, hogy fegyveres magánbandák modern fegyverek birtokában szerezzenek érvényt akaratuknak. A magánerőszak tilalmához két megjegyzést kell fűzni. (a) Nem fogadható el, hogy az állam maga tegyen erőszakot a polgárain az erőszak-monopólium birtokában, mert felhatalmazása nem erre szól. Hosszabb távon az állami belső és külső erőszak is visszafejlesztendő. (b) Az állampolgári erőalkalmazás eseteit speciálisan kell mérlegelni és megítélni abban az esetben, ha a lakosság különféle csoportjaival szemben tartós és nyílt államilag szervezett, ösztönzött vagy eltűrt erőszaktétel érvényesül. Szükség van tehát valamiféle modernizált "ellenállási záradékra", "felkelési-jog kritériumra", de ennek a problémának az elemzése nem e dolgozat tárgya. A lényeg az, hogy *az erőszakmentes politikai tőke összes fontos kelléke többé-kevésbé egyenletesen terüljön szét az állampolgárok között, illetve korlátozásmentes legyen a hozzáférés, méghozzá a polgároknak nemcsak politikusi, hanem civil mivoltában is.*

(2) - A közvetlen demokratikus megoldásokat nem lehet széleskörűen bevezetni és alkalmazni, ha annak nincs erős alkotmányos alapja. Szükség lesz tehát egy olyan *alkotmányreformra*, amely megnyitja az utat az alkotmányos elvekből levezethető közvetlen demokrácia számára. Ez az egyik legsúlyosabb probléma. A jelenlegi alkotmány (és annak uralkodó értelmezései) csak elvont utalások formájában őrzik a népfelség elvét, konkrétabb módozataiban és származtatott törvényeiben a népszuverenitást egyszerűen átesúsztatják a képviselő testületekre, illetve egyéb politikai-államhatalmi alakzatokra (pártok, időszaki választások, bíróság, államigazgatási intézmények stb.). A közvetlen demokrácia felépítése viszont olyan alkotmányos felfogást és

konkrét szabályozást igényel, amely a joganyag minden szintjén - alkotmánytól a törvényeken át a helyi rendeletekig - lehetővé teszi a civil társadalom aktív jelenlétét, érdemi döntéseit.

(3) - Mérlegelni kell azt a lehetőséget, hogy az alkotmány már a pártrendszerről a civil rendszerre történő átmeneti időszakban tartalmazzon bizonyos előírásokat a megengedhető és nem megengedhető agitációval kapcsolatban. Ez a feltétel akár elhagyható is lehetne, hiszen a liberális és demokratikus felfogás nehezen viseli az ilyen korlátozást. Azonban történelmi tapasztalatok óva intenek, hogy adott közegben a korlátlan politikai agitáció mivé fajulhat. Az átmenet sem engedheti meg a faji uszítást és a militáns fellépést. A közvetlen demokráciára való áttérés ugyanis nem veszélyezteti az emberiségnek mint leendő egységnek a jelenleg még nagyon törékeny gondolatát. Nem feltételezhetjük, hogy az összes civil csoport kezdettől "szalonképes", kulturált fellépést tanúsít. Mivel ez az átmenet kényes pontja, de nem célszerű hallgatni róla, ezért az erre vonatkozó korlátozásokat nagy körültekintéssel és a lehető legszélesebb egyetértés alapján kell meghoznia még a "régi" parlamentnek.

(4) - Sem a demokratikus, sem a liberális elvekből nem vezethető le közvetlenül, hogy *mely kérdések lehetnek helyi vagy országos népszavazás tárgyai.* Javaslom tehát az átmeneti időszak kezdetén egy olyan népszavazás lebonyolítását, melynek tárgya éppen e hatáskör tisztázása. E népszavazás során egy olyan listáról mondana véleményt a lakosság, amely a lehetséges szavazási tárgyköröket tartalmazza. Ezt a szavazást technikailag kétféle értelemben is le lehet bonyolítani: (a) vagy arra kérdeznek rá, milyen tárgyköröket akar a lakosság a népszavazás hatálya alatt tartani, (b) vagy arra kérdeznek rá, mely tárgykörökről mondanak le az állampolgárok a továbbiakban, és így ezekről nem kell (lehet) népszavazást tartani. Egyáltalán nem mindegy, hogy az erre vonatkozó kérdések az (a) vagy (b) változatot követik, és hogyan értelmezik előzetesen vagy utólag a szavazástól távolmaradók szándékát. Mi abból indulunk ki, hogy eredendően minden hatalom a népé, tehát ő nem jogokat kap, hanem jogokat ruház át, mondjuk egy szűkebb képviselő testületre. Ebből a megközelítésből az következik,

hogy *minden tárgykör eleve népszavazási tárgykor*, kivéve azokat, amelyekről maga a nép népszavazás keretében tartósan lemondott, és úgy dönt hogy nem kíván e lehetőséggel a továbbiakban élni.

(5) - A közvetlen demokrácia intézményi kimunkálásánál messzemenően tekintettel kell lenni az egyes gazdasági ágak illetve területek sajátosságaira. Jelentős eltérések adódnak a termelő ágazatok, a kereskedelem, a pénzügyek, az oktatás, az egészségügy, a közigazgatás, az egyéb szolgáltatások stb. területén. A politikai formának tehát kellően rugalmasnak kell lennie, és az érintettek egyetértését kell bírnia. Ugyanez a helyzet az életkori, területi vagy más tagolódást mutató csoportoknál. Abból célszerű kiindulni, hogy az érintett csoport tudja legjobban meghatározni saját optimális politikai működési feltételeit, amennyiben az belső kapcsolataikra vonatkozik (érdekképviselet, döntéshozatal stb.). Külső hatású tevékenység esetén pedig együttdöntésre van szükség azokkal, akiket e tevékenység érint (pl. szervezetközi vagy településközi koordináció). Magasrendű jogszabály előírhat egyeztetési kényszert mindaddig, amíg a horizontális, közvetlen demokratikus együttdöntés nem válik a mindennapi politikai gyakorlatban természetessé.

(6) - Az információs-kommunikációs technológiák (ICT) fejlődése felvet egy nagyon komoly problémát a közvetlen demokráciát illetően. Vajon nem járunk-e úgy, mint eddig szinte minden korszakos technikai találmánnyal? Vajon nem a helyzeti előnnyel induló csoportok fogják messzemenően a saját javukra kiaknázni a kommunikációs technikában rejlő lehetőségeket? Ha ez bekövetkezik (vannak erre utaló tapasztalatok), akkor tovább nőnek a különbségek gazdag és szegény, fejlett és kevésbé fejlett országok, régiók, települések, társadalmi csoportok közt. *Bertolt Brecht* írta: *"(...) az új korszak fegyverei mindig a régi korszak hiénáinak kezébe kerülnek."* Ez a veszély most is reális. Nincs perdöntő érv vagy garancia, hogy ez a történelmi tendencia magától megváltozna. Eddig egyetlen nagy horderejű találmányt sem terített szét úgy az emberiség, hogy az viszonylag hamar mindenki javát szolgálta volna. Előbb a mindenkori elit kimazsolázta a benne rejlő előnyöket, aztán csak immel-ámmal (többnyire hatalmi vagy üzleti

megfontolásból) folytatta a terjesztést. (Nézd meg az ország út-, vasút-, szennyvíz-, telefon-, iskola- stb. hálózatát! Mint egy lejtő.) Mivel *az információs-kommunikációs hozzáférés egyenletessége a közvetlen demokrácia technikai-politikai előfeltétele*, ezért az erről döntő csoportok társadalmi felelőssége óriási. Jelenleg a magyar társadalom egy részének áll csak módjában önerőből ezen hálózatok kifejlesztése, illetve a meglévő hálózatokra kapcsolódás. Az igazi kérdés az: képesek és hajlandók-e a civil mozgalmak belátható időn belül (10-20 év) "kicsikarni" az ICT demokratizálását?

3. Gazdasági intézményi feltételek

- A közvetlen demokrácia politikai modelljével olyan gazdasági intézmények vannak összhangban, amelyek megőrzik a hatékonyságot, de mentesek a megalázó következményektől. Ez a hierarchia, az alá-fölérendeltség csökkentését kívánja. Az emberhez nem méltó olyan gazdasági rend, amely a teljesítményt félelemkeltéssel, nyílt vagy burkolt fenyegetéssel éri el. Nem lehetséges demokratikus polgár, aki munkakapcsolataiban kiszolgáltatott, alávetett. Ezért a közvetlen demokrácia általunk vallott tág értelmezése a gazdasági viszonyokat is tartalmazza. A gazdasági szervezetek jelenlegi hierarchikus szerkezete erős hatással van lelki egyensúlyunkra, viselkedésünkre, teljesítményünkre, az egész életvitelre és a politikai szférában kinyilvánított szándékainkra is. A hierarchia-kritikából levezethetők azok a követelmények, amelyeket egy korszerű, nem-hierarchikus szervezeti megoldás iránt támaszthatunk. Ezek a követelmények egyben a közvetlen demokrácia gazdasági intézményi feltételei.

- Az egyik nehézséget az okozza, hogy míg a modern társadalmak alapvetően fogékonyak a politikai szféra kisebb-nagyobb mértékű demokratizálása iránt, addig az uralkodó irányzatok általában ódzkodnak a (magán)gazdaság szerkezetébe és szervezetébe történő beavatkozástól. Kellemetlen történelmi tapasztalatok is erre intik a meghatározó politikai, gazdasági erőket. (Úgy tűnik, azt már elfelejtették, hogy a nem-beavatkozásnak éppúgy pusztító következményei lehetnek, mint az alkalmatlan beavatkozásnak.) Csakhogy egy olyan rendszer, amelyik a

politikában hajlandó demokratizálni, de a gazdaságban nem, az messze a lehetséges hatásfoka alatt működik. Itt nem lehet a piacra hivatkozni, hiszen éppen a magára hagyott (szabad) piaci erők belső természete a nagymértékű koncentrációs hajlam, a monopóliumra törekvés. A gazdasági jogalkotás száz éve birkózik ezzel a problémával, és láthatóan nem tudja megoldani, nem is beszélve a rejtett összefonódásokról. A jelenlegi helyzet tehát az, hogy a politikai demokrácia messzemenően ki van szolgáltatva a nagy gazdasági és kommunikációs érdekcsoportoknak. A gazdaság és politika szétválasztottságára történő hivatkozás az ezredfordulón közönséges humbug. Ahol mégis létrejön e szétválasztás, az elsősorban a gazdaságilag, politikailag gyengébb csoportok rovására történik. Ebből az adódik, hogy a közvetlen demokráciát a gazdasági szervezetek belső világára is ki kell terjeszteni.

- Valószínűleg le kell tenni arról az ábrándról, hogy a társadalmak tovább demokratizálhatók, ha a gazdasági tőkeviszony érintetlen marad. *"Az olyan szervezet fából vaskarika, ami vagyonra és rangra épül, de bizonyos tagjaitól azt kívánja, hogy a vagyont és a rangot hagyják figyelmen kívül. Hogyan tehetnék? Az ilyen óhajokon csak mosolyogni lehet."* - írja *Bozsik Valéria*, és teljesen igaza van. Ki kell tehát mondanunk, hogy a jelenlegi kapitalizmus tulajdonszerkezeti okokból nem demokratizálható jobban, legalábbis a közvetlen demokrácia értelmében nem. Ha valaki tovább akar lépni, akkor a tulajdonszerkezetről is nyilatkoznia kell. Nem lehetséges a politikai modellt a hasonló alkuerejű (kis)tulajdonos polgárságra szabni, és úgy tenni, mintha nem lennének nagytulajdonosok és tulajdon nélküliek. Ez önámítás vagy tudatos csalás lenne. Melyik a rosszabb?

- A közvetlen demokrácia eszméjével olyan gazdasági-szervezeti struktúra van összhangban, amely az egymással munkakapcsolatba kerülő személyek és csoportok önszabályozó, mellérendelt viszonyán alapul. Ez tehát nem lehet hierarchikus szervezet, hanem inkább valamiféle gömb-alakzat, hogy Bozsik Valéria találó kifejezését használjam. Fontos belátnunk, hogy a gazdasági szervezetek strukturája túlmutat önmagán, és a társadalmi struktúrára is utal, valamint azokra az értékekre és képzetekre,

amelyeket egy társadalom kialakít magáról. A "fent" és "lent" ebben az értelemben nem csak irányt jelez, hanem e kifejezéseknek értéktartalmuk is van. Amikor magam a gazdasági demokrácia mellett érvelek, és bizonyos szervezeti formákat ennek megjelenítésére alkalmasabbnak tartok, akkor társadalmi értéktartalmakat is közvetítek. De nem csak erkölcsileg elfogadhatóbb mivolta miatt érvelek a mellérendeltségen alapuló, egyenrangú szereplőket feltételező "gömbmodell" mellett, hanem azért, mert meggyőződésem, hogy a vállalatok alkalmazottainak közreműködésével és egyetértésével hozott gazdasági döntésekben többletteljesítmény-lehetőségek rejlenek. Ilyen értelemben egy demokratikus vállalati belső struktúra tisztán gazdasági előnyökkel is rendelkezik. Ezért elfogadhatatlan többek közt a gazdaság és etika, gazdaság és politika szélsőséges szétválasztási kísérlete mind az elméletalkotásban, mind a gyakorlatban.

- Ha a gazdasági demokráciát komolyan vesszük, akkor hozzá kell nyúlni néhány tabuhoz. Ezek egy része tulajdonosi jogokat érint, ezért nagy felhördülés várható. El kell azonban dönteni, hogy a gazdasági erőforrásokat a társadalom egésze érdekében működteti egy rendszer, vagy csak kevés kiváltságos előnyére. Meg kell itt jegyezni, hogy a polgári demokrácia XVIII-XIX. századi kezdeteinél a szellemi tekintélyek és politikusok még tisztában voltak azzal, hogy a magántulajdont éppen a köz érdekében korlátozni kell. De még később is a tisztábban látó, árnyaltabban érvelő gondolkodók így vagy úgy jelezték, hogy a magán-tőkefelhalmozást társadalom-etikai ellenőrzés alatt kell tartani. *R. A. Dahl* ki is mondja: *"Mi több, a piaci kapitalizmus rendszere aligha maradhatna fenn pusztán az egyéni egoizmus hajtóerejéből. A rendszer fenntartása már önmagában jó szándékot, sőt altruizmust követel. (...) Az egoizmus gyakorlásával a kapitalizmus tönkreteszi magukat a rendszert fenntartó törekvéseket."* Ha ezt állíthatja a kapitalizmus elkötelezett híve, mit mondhatnak a rendszer kritikusai? Tegyük hozzá, hogy ha ez volt a helyzet a XIX-XX. századi kapitalizmussal, még inkább ez várható XXI. századi utódával, hiszen itt a posztmodern kor felelőtlen egoistái sokkal hatalmasabb erőkkel játszadozhatnak. Nekünk azonban semmi kedvünk megvárni e játszadozás végét...

- A közvetlen demokrácia gazdasági intézményi feltételei közül az eddigiekre tekintettel a következőket emelem ki:

(1) - A munkahelyi vezetőket az érintett dolgozói csoportoknak kell választani, de legalább megerősíteni funkciójukban. Egyéb feltételektől függ, az-e a célszerűbb, hogy a csoport a maga köréből bíz meg egy-egy feladat megoldására vagy hosszabb időre vezetőt, vagy külső, nyílt pályáztatás útján. A lényeg az, hogy a feladatra való alkalmasság és a bizalom kombinálódjon.

(2) - A csoport bértömegének vagy bevételének felosztásáról a csoport dönt, tekintettel a törvényekben megadott "-tól -ig" határokra. Ebbe a döntésbe beleértendő a vezetői jövedelem is. A kiindulópontot képezheti a történetileg kialakult bérarány, illetve a termelési egységre vagy feladatra kalkulált bérköltség vagy árbevétel. A lényeg az, hogy a csoporton belüli és a csoportok közötti arányok módosíthatók az érintettek egyeztető tárgyalásai eredményeként. A tevékenységek ellenértékének felosztásáról mikroszintről induló, közvetlen demokratikus, közelítő lépések döntenek. Amíg a nominális adatok nem ismeretesek, addig a felosztás vonatkozhat a teljes összegre százalékban vagy a növekmény (csökkenés) százalékára. Ha nincs megegyezés, akkor a korábbi arányok maradnak érvényben.

(3) - Az érintett csoportnak jóvá kell hagynia új munkatárs felvételét vagy régi elbocsátását. A személyi állomány feletti ellenőrzés perdöntő fontosságú, mert számos területen a "csapat" összetétele meghatározó lehet az eredményességet illetően. Valószínűleg annál inkább így van ez, minél kevésbé helyettesíthető az emberi leleményesség mechanikus gépezetekkel.

(4) - Kisebb létszámú és tőkeértékű cégeknél megoldható, hogy a dolgozói kollektíva közvetlenül terjessze ki ellenőrzését a kft. vagy rt. tőkeműveleteire is. Nagyobb létszámú gazdasági szervezeteknél célszerűbb a részvénytársaság közgyűlése mellé erős jogosítványokkal rendelkező vállalati tanácsot delegálni. Ez utóbbit tehát nem az operatív vállalatvezetésbe vagy a felügyelő bizottságba kell integrálni, hanem kifejezetten a végső döntést hozó tulajdonosi csoport mellé. Kellő jogszabály-változtatással elérhető, hogy így a legfelső stratégiai szinten is képviselve legyen ne csak a vagyoni

hányad, hanem a munkahozzájárulás is. Ez más és több, mint a Nyugat-Európában számos helyen alkalmazott participációs vagy együttdöntési rendszer. Természetesen ott, ahol az MRP vagy más konstrukció továbbfejleszthető úgy, hogy a cégnél többségi alkalmazotti tulajdon jöjjön létre, és ez a tulajdonmegoszlás kellően kiegyenlített, ott a kettős (rt. közgyűlés + tanács) struktúra mellőzhető.

(5) - Az eddig jelzett dolgozói jogkiterjesztés tendenciája tulajdonképpen az, hogy az állampolgárok mint munkaerő-tulajdonosok ellenőrzést szerezzenek a tőlük elidegenedett tőketulajdon fölött. Ezzel a "gazdasági szavazati jog" és a politikai szavazati jog belső aránya, megoszlása közeledne egymáshoz. Ez a különféle tőkékkel (erőforrásokkal) való egyenletesebb ellátottságot eredményezi gazdasági oldalról, és mint ilyen, fontos feltétele egy humánus, közvetlen demokráciának. Ennek fokozatosabb vagy gyorsabb keresztülviteléhez azonban magas szintű jogszabályok és felhatalmazások kellenek, különben gazdasági-szervezeti káosz és kiszámíthatatlan tőkemozgások következnének be. Azt lehet állítani, hogy az átmenetnek is szüksége van átmenetre, amely az egyenlőtlenségeket fokozatosan, de mégis érzékelhető tempóban, világos forgatókönyv alapján bontja le. A javaslat ezen a ponton tehát visszautal vagy egy széles, összehangolt tömegmozgalomra, vagy egy megfelelő elkötelezettségű törvényhozó testületre és kormányra.

(6) - Történelmi tapasztalatok azt sugallják, hogy a gazdaságosság és humánum legrugalmasabb, legsikeresebb kombinációja piaci feltételek érvényesülése esetén - és néha ezen kívül is - a szövetkezeti forma. (Hazai és nemzetközi példákra, ipari, szolgáltató és mezőgazdasági szövetkezetekre egyaránt gondolunk, a részleteket most mellőzzük.) Nem az az érdekes hogy a konkrét joganyag hogyan nevezi ezeket a konstrukciókat, hanem az, hogy benne létrejöjjön *személyek* olyan *gazdasági egyesülése, együttműködése*, amely urál minden tárgyi, pénzügyi, termelési, informatikai mozzanatot, és senkit nem rendel ezek alá kiszolgáltatott helyzetben. Egy megfelelő jogi szabályozással

megtámogatott *szovetkezeti konstrukció képes a tőkeképződés és tőkefelhasználás közvetlen demokratikus kézbentartására.*

(7) - A közvetlen demokrácia gazdasági intézményi feltételeinél számot kell vetni azzal a nehézséggel, hogy bizonyos földi erőforrasok közvetlen, helyi kimerítése negatív külső hatással jár (externális hatások), és drámaian korlátozza az eljövendő generációk esélyeit. A közvetlen demokráciának itt saját - esetleges - túlkapásaitól is meg kell védenie magát. (A régiek pontosan tudták, hogy ha *egy erény* minden mást háttérbe szorítva elhatalmasodik, akkor pusztulást eredményez.) A közvetlen demokráciának olyan nemzetközi intézményeket kell maga fölé emelnie (mintegy tetőként és nem katonai őrtoronyként), amelyek hosszú távon is képesek érvényesíteni valamennyi jelenlegi és leendő demokratikus közösség érdekeit. Bármilyen képtelenül hangozzék is, ki kell jelenteni, hogy bizonyos dolgok elbírálásában az egész emberiség illetékes, és nincs (nem lehet) ennél kisebb közösség. Ez a feltétel egy *világgazdasági szabályozó testületet igényel*, melynek tagjait demokratikusan delegálták és ellenőrzik a küldő közösségek. Nyilvánvalóan *nem* a jelenlegi világkereskedelmi szervezetre (WTO) gondoltunk. Ez utóbbi ugyanis az egész Földet a multinacionális cégek szabad vadászterületévé kívánja alakítani. Az általunk felvázolt feltételrendszer viszont éppen ellenkező szándékú.

(8) - A helyi társadalmakat a globalizálódott pénztőke az elmúlt évtizedekben számos közvetlen és közvetett módszerrel alaposan megcsapolta. A XXI. század gazdasági demokráciájának arra kell törekednie, hogy ezt a folyamatot megfékezze, az áramlási irányt megváltoztassa, és a közösségeket pénzügyi oldalról is megerősítse, mindaddig, amíg nem képesek saját szerves alapjukon fejlődni. A feladat kettős. Egyrészt egy költségvetési-újraelosztási teendő merül fel már rövid távon. Ez a hátrányos települések, térségek és társadalmi csoportok viszonylagos felzárkóztatását jelenti. Másrészt hosszabb távon olyan pénzterelési, pénzhasználati szabályokat jelent, amelyek lehetővé teszik, illetve kikényszerítik, hogy a nem-termelő, spekulációs pénztőke az országon belül és az országok között a történelmileg hátrányos helyzetű területek felé áramoljon. A közvetlen demokratikus közösségek hálózata nem

ismételheti meg az egoizmus hibáját, csak most csoportszinten. A közvetlen demokráciának ugyanis gazdasági feltétele, hogy a személyek, családok, csoportok, települések, régiók és még nagyobb szerveződések között viszonylagos kiegyenlítő mechanizmusok működjenek. Ezek a szükségszerűen létrejövő különbségeket egy társadalmilag elfogadható sávban tartják.

(9) - Az előzo gondolatmenetből az is következik, hogy a helyi, regionális és országos *népszavazások körét gazdasági tárgyú kérdésekre is ki kell terjeszteni.* Ezt nem lehet kivonni a nép illetékességi köréből, szakszerűségi vagy adózási érvekre hivatkozva, mert mindenkinek eszébe jut Bős-Nagymaros vagy a Nemzeti Színház, és kínjában nevetni kezd. A kiterjesztésnek az érintettséggel és az informáltsággal kell összhangban lennie. (Például az állami kiadások szerkezeti összetételében javasolt bizonyos irányú és százalékpontú elmozdulást megfelelő hatásvizsgálat elemzéssel, és erről szóló közérthető melléklettel kell ellátni a népszavazás előtt.)

*

Ha végiggondoljuk a közvetlen demokrácia itt jelzett intézményi feltételeit (és a továbbiakat, melyekről nem esett szó), első pillantásra megrökönyödünk, milyen óriási a feladat, és milyen csekélyek az esélyek. Aztán megnyugszunk. Semmi olyat nem javasoltunk, ami technikai vagy természeti képtelenség. Az esélytelenek nyugalmával is lehet küzdeni. Miért ne? Minden többékevésbé életképes rendszernek hosszú időre volt szüksége a kiformálódáshoz. Valahol, valakiknek el kellett kezdeni. Miért ne itt? Miért ne most?...

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA EGY LEHETSÉGES POLITIKAI MODELLJE

Ezt a gondolatmenetet 1848 márciusa plebejus demokratái emlékének ajánlom. Továbbá mindazon nőknek és férfiaknak, akik a XIX-XX. században a legmélyebben megértették a demokrácia és a szocializmus (antikapitalizmus) összekapcsolásának fontosságát. Végezetül mindazon barátaimnak és kortársaimnak, akik egy vonzóbb XXI. század előkészítésén munkálkodnak.

Amit felvázolok, az normatív modell lesz. Meggyőződésem ugyanis, hogy a kelet-európai államszocializmus és rendszerváltás társadalomkritikai elemzése lényegében megtörtént, elvégeztetett. A fő feladat jelenleg olyan haladó alternatívák előterjesztése, amelyek megvitathatók, és bizonyos elemeik kipróbálhatók. A baloldali értelmiségnek "túlfejlett hiperkritikai érzéke" van, de most már inkább konstruktív javaslatokra lenne szükség.

A közvetlen demokráciára vonatkozó gondolatmenetem egy tágabb modellbe illeszkedik, amely lefedi az életviszonyok teljes körét. Végül is egy társadalom karakterét intézményei és alanyainak magatartásai határozzák meg. Intézmények és magatartások, mindenekelőtt a gazdasági és a politikai alrendszerben. Így ez négy összefüggő témát (problémát) határoz meg. Ezek közül itt egyről lesz szó, a politikai intézményrendszerről, annak is csak néhány eleméről. (Közben természetesen tekintettel vagyok a másik három területre is, legszívesebb együtt, egyszerre fejteném ki ezeket, de erre most terjedelmi okokból nincs mód.)

Kiindulásként tagolt társadalmat feltételezek. A tagolódás fontosabb dimenziói:

1. Területi (lokális - regionális - állami - regionális - globális).
2. Tevékenység és tulajdon szerinti (foglalkozási struktúra, szakmastruktúra, vagyon, jövedelem stb.).
3. Biológiai (nem, életkor, egészség, etnikum).
4. Kulturális (hagyományok, szokások, ismeretek, hitek stb.).
5. Politikai tagolódás, mely részben az előzőek sűrítménye, hatalomra irányuló koncentrálódása.

A tagolódást nem fejtem ki, ez más elemzésekben korrekt és extenzív módon megtalálható, itt pusztán kiinduló adottságként hivatkozom rá. A közvetlen demokráciát olyan intézményrendszerként értelmezem, amely - más intézményes megoldásokkal összekapcsolva - a nem megszüntethető/megszüntetendő tagoltságnak civilizált kifejeződést biztosit, a megszüntethető/megszüntetendő tagoltságot pedig mérsékli, visszaszorítja.

A közvetlen demokrácia modelljével összeegyeztethető fontosabb módszerek (eszközök) egy nem teljes listája:

1. Horizontális kommunikáció.
2. Kötött mandátum, delegálás, visszahívhatóság.
3. Tárgykörparlamentek.
4. Pályáztatás és választás kombinálása.
5. Lokális, regionális, állami, globális népszavazások.
6. Társadalmi szerződések (megállapodások).

A további gondolatmenet elsősorban az itt jelzett 2-5. pontok alkalmazására épül. A modell felépítéséhez - egyszerűség kedvéért - egy tízmilliós népességű országot feltételezek, amely közepesen fejlett, európai módon kultúrált, és tendenciájában teljesen számítógépesíthető. Működjön benne jelenleg kb. 50 000 civil szervezet és 24 politikai párt. És akkor kezdjük...

1. 2004. január 2.-a van. Az erre a célra kijelölt és megfelelően felszerelt közintézményi hálózatban országos listákat (pozíciókat) nyitnak. Bármely tíz polgár nyithat egy pozíciót (listát), amelyhez tetszés szerint további személyek feliratkozhatnak. Egy személy egyszerre (egy időben) csak egy listán lehet. A megnyitott országos listákra a bejelentkezés 3 hónapig tart, addig bárki változtathatja helyét, egyik listáról a másikra mehet (különféle benyomások, véleményváltozás, tájékozódás hatására). A három hónapos "helyezkedési időszak" csak feltételezés, lehet hosszabb vagy rövidebb induló periódus mellett érvelni. Tegyük fel, hogy a listákat március 31.-én lezárják az akkori állapotnak megfelelően. Ezzel létrejön egy eredeti (induló) eloszlása a teljes lakosság politikailag döntésképes részének. Az eloszlási arányok szuperparlamenti helyet

(helyeket) biztosítanak. A szuperparlament előre megállapított létszámától függően egy-egy ilyen parlamenti hely (helyek) megszerzése az egyes országos listákon szereplő személyek számától függ. Ebből adódik, hogy kialakul egy küszöbszám, amely alatt hely nem szerezhető. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a küszöbszám alatti lista kezdeti politikai támogatottsága jelentéktelen, ezért szuperparlamenti hellyel nem jár. (Félreértések elkerülése érdekében: a listán nem a leendő parlamenti tagok vannak, hanem azon állampolgárok összessége, akik valamely érdek (érték) mentén ugyanarra a listára bejelentkeztek. A lista mindaddig "él", amíg legalább tíz élő személy neve van rajta.) A küszöb alattiak a továbbiakban természetesen társulhatnak, beolvadhatnak vagy fenntarthatnak egy nulla helyű pozíciót, a későbbi átáramlások reményében, ha a lakosság orientációja számukra kedvezően változik.

2. A "szuperparlament" (nevezhetjük máshogy is) tárgyköröket és tárgyalási sorrendet állapít meg, érdemi döntéseket azonban nem hozna. Feladata lényegében az ország számára előreláthatóan fontos döntési, jogszabály-alkotási témák kijelölése, logikai sorba rendezése, amely a későbbi ún. tárgykörparlamentek munkáját meghatározza. A szuperparlament (tárgykörkijelölő parlament) tagjai a korábban említett országos listán szereplők által delegált személyek. Mandátumuk csak a tárgykörök megállapítására szorítkozik, utána megszűnik, és mindenki visszatér korábbi civil tevékenységéhez. A szuperparlamenti elfoglaltság idejére térítés adható, ennek mértékére és lebonyolítási módjára most nem szükséges kitérni. Az egész szuperparlamenti periódus maximum néhány hét. A szuperparlament létszáma az előbb jelzett népességadat esetén 500-1000 fő közt célszerű. (Ez némi leegyszerűsítéssel azt jelenti, hogy 7 500 000 választásra jogosultat feltételezve, és 60 %-os aktivitással számolva egy parlamenti hely megszerzéséhez kb. 6 000 polgár egyetértő akarata szükséges.

3. A kijelölt tárgyköröknek megfelelően munkaparlamentek (tárgykörparlamentek, részparlamentek) jönnek létre. Vélelmezhető, hogy egy kellően racionális csoportosítás után a jól megkülönböztethető (bár végső soron összefüggő) önálló tárgykörök

nagyságrendje a jelenleg szokásos - európai - kormányzati struktúrának megfelelően alakul, bár ez nem szükségszerű. Lehet más rendezőelv is. Azt feltételezem, hogy kezdetben kb. 10 részparlament működik, egyenként maximum 100-200 fővel. Feladatuk a hatáskörükbe utalt jogszabályok megalkotása, a szuperparlament által megjelölt fontossági sorrendben és határidőkkel. Egy-egy összetettebb törvénycsomag elfogadására 1-4 hónapot lehet számítani. A tárgykörparlament tagjait az országos lista megfelelő csoportjai delegálják és bármikor cserélhetik. A pozíció tehát kötött, a megbízatás kötött a delegáló csoport által, de a küldött személy változhat. Mivel a delegált a permanens visszahívhatóság állapotában van, ezért nincs módjában a mandátumát magával vive egy másik frakcióhoz, állásponthoz, lobbyhoz stb. átülni. A mandátum tkp. a küldő, delegáló társadalmi csoporté, a delegátus csak egy megbízatást hajt végre. (Hogy mit és meddig vállal, az szakértelmén, morális lelkiismeretén múlik, illetve a küldő csoport vele kapcsolatos bizalmán.)

4. Mivel az országos listák permanensek, állandóan "naprakészek", ezért a társadalom érdektagoltságában bekövetkező elmozdulásokat azonnal jelzik. Finomabban és pontosabban, mint a jelenlegi közvélemény-kutatások. Ráadásul "azonnali" következményei vannak. A társadalomnak és a döntéshozó szerveknek nem kell felvenniük a politikai választási ciklus négyévenkénti ideges rángatózásait, mert nincs négyévenkénti választási kampány (annak összes visszataszító, torzió esetlegességeivel), hanem egy fokozatos politikai mozgás van, amit a döntéshozó testületek összetétele az országos listák figyelembevételével azonnal leképez. Minden személyes átjelentkezés egyik listáról egy másikra, vagy távolmaradás minden listától, esetleg addig döntésképtelenek tömeges megjelenése bizonyos listákon azonnali politikai következményekkel jár. A kontinuitás érdekében lehetséges az a technikai megoldás, hogy a listák összetételében bekövetkezett változás csak bizonyos késleltetéssel (pl. 6 hónap, vagy a következő év, vagy a következő előre jelzett törvénycsomag tárgyalásának kezdete stb.) érvényesüljön a parlament összetételében.

5. A tárgykörparlamentekbe csak az a lista delegál, amelyik előzetesen érdekeltségét, érintettségét bejelentette a tárgyalásra kerülő törvénycsomag vonatkozásában. A távolmaradók így nem befolyásolják a határozatképességet, mert ez utóbbi csak az érdekeltséget bejelentők függvénye. Az érdekeltséget bejelentő csoport dönthet úgy, hogy pl. mind a nyolc mandátumát egy delegált személyre (szakértőre) bízza, aki így nyolc szavazattal bír. Ez tkp. az Rt. közgyűlési elv korlátozott alkalmazása. Idő-, pénz-, humán erőforrás-kímélő vonatkozásai nyilvánvalóak, ezért erre nem térek ki.

6. Az önérdek kifejezésére képtelen, vagy ebben korlátozott csoportok (pl. gyermekek, magatehetetlen betegek) számára automatikus (létszámarányos?) listát kell nyitni, ahol a karitatív és velük törődő szakmai szervezetek tagjai is megjelenhetnek. Külön mérlegelést kíván, hogy automatikus parlamenti (védett) pozícióval is rendelkezzenek-e?

A bemutatott gondolatmenet egy választási ciklus-mentes politikai rendszer egyik pillére, amelyben párt és nem-párt jellegű szervezet közt nincs választójogi, pénzügyi-támogatási különbség. Ebben a modellben a civil képződmények fokozatosan ledolgozhatják történelmi, szervezeti, pénzügyi hátrányaikat a professzionalizálódott, relatíve zárt, zsákmányszerző elven működő politikai pártokkal szemben. (A jelenlegi pártrendszerek elavultságára itt nincs mód kitérni, csak jelzem, hogy ezek a XIX-XX. században többé-kevésbé adekvát formák mára a progresszió és demokrácia továbbfejlődésének akadályozóivá váltak. Nem egyik vagy másik párt, hanem maga a hagyományos pártforma.) Egy sokoldalúan tagolt társadalomnak sokoldalúan tagolt politikai érdekartikulációra van szüksége, lehetőleg minél kevesebb közbeiktatott torzítással és manipulációval. Ezt közelíti a vázolt modell. A dolog jobb megértése érdekében azonban szükséges utalni néhány kiegészítő feltételre és működési sajátosságra.

1. Az érdekcsoportok, amelyek valamely listára tömörültek, maguk közül delegálhatnak képviselőket, de nincs akadálya annak,

hogy a mandátumokat pályázatok közbeiktatásával töltsék fel. Ez teljesen az érintett csoport belső, szuverén ügye. A törvényi előírások legfeljebb néhány összeférhetelenségi szabályt köthetnek ki, illetve előírhatnak bizonyos demokratikus játékszabályokat, amelyek a nyíltság, esélyegyenlőség, kontrollálhatóság feltételeit rögzítik. Mivel nincs szabad, többéves mandátum, ezért a képviselők állandó, erős számonkérés mellett dolgoznak. Nincs mód lényeges, indokolatlan anyagi előnyszerzésre sem, ezt itt nem részletezett szabályok biztosítanák.

2. A rendszer infrastruktúráját a településszerkezethez igazodó, közpénzekből finanszírozott párt- és érdekcsoport-semleges közösségi házak (teleházak?) hálózata alkotná. Fizetett szakmai segítő személyzettel és megosztott terem- és időhasználattal működne. Ez és egyéb demokratikus kommunikációs hozzáférési lehetőségek biztosítanák, hogy a vagyoni, jövedelmi különbségek ne tevődjenek át közvetlenül a politikai lehetőségek szférájába.

3. A törvények közötti összhangot az államfő (vagy államfői testület) mellé rendelt szakértő államjogi testület, esetleg az átalakított hatáskörű alkotmánybíróság biztosítaná. A modell egyébként nem zárja ki komplex törvénycsomagok esetén több részparlament együttes döntését.

4. Az államfőt vagy államfői testületet (3-7 fő) közvetlen népszavazás választja.

5. A kormánytagokat az érintett tárgykörparlament választja, a miniszterelnököt a szuperparlament vagy közvetlen népszavazás. A vázolt rendszer logikájából az következik, hogy itt a kormány nem egy pártakarat hordozója, hanem a miniszterek az adott tárgykörparlament döntéseit operatív módon levezénylő végrehajtó személyek, a miniszterelnök pedig e munka koordinátora. Ez természetesen más személyes kvalitásokat kíván, mint amilyeneket a jelenlegi politikus-kormányok tagjaitól.

6. A vázolt modell és a jelenlegi helyzet közti rendezett átmenetet egy kétkamarás parlamenti megoldás szolgálná legjobban, ahol a második kamara már delegálási (esetleg korporációs) alapon jönne létre. E második kamara létrejöttében és működésében kipróbálná az itt vázolt elveket, finomítaná, tisztázná a közvetlen

demokrácia makroszintű intézményeit, és megbízatási ciklusa végén (2-4 év) népszavazást kezdeményezne az új politikai modell-javaslat alapjairól. E minőségében a második kamara kvázi alkotmányozógyűlési funkciót töltene be. (Feladatköre ebben a vonatkozásban alapvetően eltérne a jelenlegi kétkamarás rendszerektől.)

Szükségesnek tűnik néhány problémát is előre jelezni.

1. A javasolt megoldásnak rugalmas önkorrekciós képességgel kell rendelkeznie. Bár alapszerkezete "csomag-szerű", vagyis nem vegyíthetők benne tetszőlegesen az elemek, és néhány mozzanatát szükségszerűen együttesen kell bevezetni, különben deformált hatást kapnánk, mégis úgy kell bevinni egy már működő, tagolt társadalomba, hogy ne eredményezzen káoszt. Ha megszüntetünk egy funkcionális intézményt, azt egy nem kisebb hatásfokú és/vagy olcsóbb megoldással kell helyettesíteni, ami demokratikusabb is egyben. Nem lehetséges szabályozási vákuum!

2. Teljesen nyilvánvaló minden közvetlen demokratikus megoldás esetén (is) a jobboldali populizmus veszélye. Ez minden olyan kombinációban szükségszerűen felmerül, ahol a teljes érdektagolt népesség fejezheti ki szándékait. A jobboldaliság itt nem az intézményi megoldásban van, hanem az emberek orientációjában. Így van ez a zártabb, közvetettebb megoldások esetén is. Jobb ezt előre kimondani, és a kockázatot nyílttá tenni, mint utólag hosszas magyarázkodásba fogni. A plebejus demokratikus baloldal nem úgy tudja elhárítani a nacionalista-populista veszélyt, hogy szemérmesen hallgat (félelmében) a közvetlen demokrácia lehetőségeiről, és átengedi a terepet a gátlástalanabb jobboldalnak. Hanem: (1) árnyaltabban, szakszerűbben veti fel e lehetőségeket, illetve (2) egzisztenciális oldalról gyengíti a populizmus létalapját, a társadalmi bizonytalanságot. (Ez utóbbi azonban a konkrét gazdaságpolitika területére vezet, ezért itt mellőzzük a kifejtését.)

3. Felmerülhet az aggály, hogy a javasolt modell túlzott szétforgácsoltsághoz vezetne. Gyengül a társadalmi integráció? Csökken a kölcsönös tolerancia és empátia? Valószínűleg nem, hiszen a társadalmi csoportok torzításmentesebb, horizontális

kommunikációja erősödne a politikai elit közbeékelődése nélkül, ami számos korábbi szembenállást mérsékelhet. A szociológiailag releváns társadalmi csoportok valódi létproblémáiról folyna a diskurzus, pártmanipulációktól mentesen.

4. Javaslatom semmi olyat nem tartalmaz, amiből a történelmileg létrejött politikai pártok adminisztratív felszámolására lehetne következtetni. Egyszerűen arról van szó, hogy a mára oligarchizálódott politikai porondra - egyenlő esélyekkel - be kell engedni a civil társadalmi kezdeményezéseket. Ez nem kevesebb, hanem több társadalmi demokráciát teremt, ha biztosíthatók a modell infrastrukturális, financiális feltételei. A politika finanszírozása itt kikerülne a tehetős csoportok közvetlen ellenőrzése alól. Ez valóban "egy ember - egy szavazat" elvet követne. A közvetlen demokrácia megszüntetve megőrzi a liberális demokrácia vívmányait.

5. Hosszabb kifejtést igényel, hogy a modellbe hol és milyen mértékben építhető be egy korporációs elem. (A történelmileg ismert korábbi rosszemlékű korporációs megoldások mellőzendő, illetve vállalható vonásainak elemzésétől itt eltekintünk.) Ugyanígy tisztázandó, hogy milyen "delegálási lépcsők" lehetségesek, továbbá, mely szinteken rendelkezik a delegált (bizalmi) egy szavazattal, és hol lehet a szavazata a küldő-delegáló csoport létszámával arányos.

Budapest, 1998. március

Utólagos kiegészítés

A közvetlen demokrácia lehetséges politikai modelljét vázlatosan bemutattam az Eszmélet Baráti Kör 2000. március 6.-i összejövetelén is (Kerék vendéglő). Az ott kialakult beszélgetésben felmerült néhány probléma, amire célszerű röviden reagálni.

- *Racionális terv szerint mozgonak gondolom-e a történelmet?* Nem! Nincs előzetes immanens vagy transzcendens "terv". Szándékok és akaratok vannak, amelyek adott közegben próbálnak érvényesülni. Ebből tendenciák, alternatívák, "forgatókönyvek" bonthatók ki, természetesen csak bizonyos szükségszerűségi korlátokon, peremfeltételeken belül. Az egész inkább egy rendkívül

ellentmondásos, dialektikus mozgás. Racionalizmus és irracionalizmus egyaránt áthatja, az emberi jellemek egész tarkasága rajta hagyja lenyomatát. De amikor egy jobb világon munkálkodunk, akkor javaslatunkat racionálisan vitatható formában kell előterjeszteni, létező erőkből és hatásokból kiindulva. A javaslat nem azt mondja, hogy a dolognak szükségszerűen így kell történnie, hanem felkínálkozik, mint lehetőség. Ha akarod, megragadod.

- *Politikai modellem működik-e, ha fennmarad a magántulajdon?* Ezt árnyaltan látom. Javasolt politikai modellemnek vannak gazdasági előfeltételei, amelyeket másutt kifejtettem. Összegezve: a jelenlegi korlátozatlan, globális kapitalista gazdasággal nem egyeztethető össze, de nem is az a célja. Egy korlátozott, szabályozott magántulajdonosi rendszerrel összeegyeztethető. Igazi közege azonban egy közösségi gazdálkodási modell lehetne.

- *Mi a viszonyom* Silo *elképzeléséhez?* Alapvető törekvését szimpatikusnak tartom, bár az általa használt nyelvezet számomra még idegen, és kellően strukturált társadalmi modellek felvázolására nem tartom alkalmasnak. Szellemi szövetségest látok benne, aki más úton nyomul előre, de számos kérdésben hasonló értékeket vall mint én. Azt hiszem a személyiségre, a "belsőre" koncentrál, engem viszont jobban érdekel jelenleg, hogy a "belső jószándék" hogyan intézményesítheto. Egy teljes embermodellhez, társadalommodellhez mindkettőre szükség van. Ezért szükségesnek tartom, hogy a közeljövőben a baloldal képes legyen újrafogalmazni saját társadalomlélektanát és "antropológiáját" - ez utóbbit igen tágan értve. *Silo* egyébként hosszabb elemzést illetve beszélgetéssorozatot érdemelne, a hozzá közelálló csoportokkal együtt.

- *Mi a modell nemzetközi dimenziója, különös tekintettel az egyenlőtlenségekre, elmaradottságra, a másik póluson pedig a gazdasági-hatalmi erőfölényre?* Erre a jelenlegi kötet más tanulmányaiban részletesebben utalok, lásd a globalizációval illetve a modell nemzetközi kiterjeszthetőségével foglalkozó írásokat.

- *Érvényesnek gondolom-e a modellt a centrum országokra, illetve az elmaradott országokra? Vagy csak a félperiféria modellje?* Értelmezhetőnek tartom a centrumra és a félperiféria egy részére. A

teljesen elmaradott régiókra nem, illetve csak korlátozottan, kombinálva helyi intézményekkel, bevált hagyományokkal. Ennek alapvetően két oka van. (1) A modell hallgatólagosan előfeltételez bizonyos technikai-informatikai minimumot. (2) Előfeltételezi továbbá a politikai kultúráltság, magatartás bizonyos elsajátított szintjét. Ahol ezek hiányoznak, ott más, szerves, ekvivalens megoldást kell kifundálni a helyi erők együttműködésével.

- *Árnyalni kellene a nem-alkuképes csoportok (pl. gyerekek, magatehetetlenek, stb.) érdekmegjelenítését!* Ezzel a felvetéssel egyetértek. A dolog természetéből adódóan az ő képviseletük csak közvetett (helyettesítő), és érdekbeszámító lehet. Néhány javaslat, ami felmerült: (1) Nagyságrendjük statisztikai adatokból megállapítható, és ennek arányában "védett" helyeket kell biztosítani a döntéshozó testületekben olyan szervezetek számára, amelyek az ő érdekeiket felvállalták. (2) Egy másik lehetőség, hogy azok a családok, amelyekhez ők tartoznak, esetenként fél szavazattal többel rendelkeznek, és e töredék szavazataikat meg is oszthatják különböző listák közt. Például egy házaspár két kiskorú gyerekkel és egy magatehetetlen beteg rokonnal összesen három és fél szavazattal bír, és ezt akár négy listára is "szétszórhatják". (3) Egyéb megoldások is elképzelhetők, például magas szintű szociális alkotmányos védettség, garanciarendszer, amit nem lehet csökkenteni, csak bővíteni.

- *Hogyan épül a modellbe a technokrácia, a szaktudás? Egyáltalában azok a problémák, amelyek nem szavazás tárgyai (pl. tudományos eredmények). Vagy másként: "Einsteinnek" és a "Hómunkásnak" azonos szava (szavazata) van?* Igen, a szavazati jog azonos, de szavuk, érvelésük súlya más. A laikus testületeknek mindig is szükségük lesz arra, hogy szakkérdésekben a leghozzáértőbbek véleményét kérjék ki. Különösen a nagy kockázatot hordozó kérdésekben. A tudományos *kutatások* szabadságát fenn kell tartani, ott nincs helye szavazásnak. De a tudományos eredmények *alkalmazhatóságáról* tudós-laikus párbeszéd és együttdöntés szükséges.

- *Ki kell dolgozni a modell lokális és regionális szintjét is.* Igen. Szerencsére a méret, a nagyságrend csökkenésével a

problémák egy része eltűnik, és a feladat egyszerűsödik. Én inkább a nemzetközi kiterjeszthetőséget érzem problematikusnak, és nem az állam alatti szintet.

- *Mi motiválná a tárgykörparlamentek tagjait, hogy vállalják ezt a munkát?* Ambíció. Hiúság. Szakmai hozzáértés. Felelősségérzet... stb. Szerencsére nagyon különbözőek vagyunk, és számtalan dolgot megteszünk horribilis ellenszolgáltatás nélkül is. Amúgy sem arról van szó, hogy nulla ellátmányért dolgoznának, hanem hogy méltányos ellátmányért, és csak meghatározott ideig.

- *Átmenet és elfogadhatóság kérdéseit kidolgozni.* Ez egy szívós, fokozatos, összehangolt "nyomulást" kíván a civil mozgalmaktól. Másutt kifejtettem már, hogy a civil társadalom összességében megvan az a képesség, hogy minden lényeges gazdasági, politikai funkciót visszaszerezzen a tőle elidegenült politikumtól, ökonomikumtól. Hiszen mindkettő számára *végső soron* a civil társadalom szolgáltatja az erőforrásokat és legitimációt, akár mint munkateljesítményt, akár mint választási szavazatot. Ezeket a "támogatásokat" meg is lehet vonni a hatalomtól. Hát akkor mire várnak? Nem külön-külön kell össze-vissza ugrabugrálni átmeneti előnyökért, kegyekért, hanem összehangolt nyomásgyakorlásra van szükség, világos, pozitív célok érdekében egy végiggondolt forgatókönyv alapján. Tessék emlékezni arra, amit Vaclav Havel mondott az államszocializmus megdöntése kapcsán az ajtórésbe betett és ide-oda mozgatott lábról. Hát erről van szó.

- *Utópisztikus a gondolat.* Lehet. Talán. Tudsz jobbat? Akkor terjeszd elő.

*

Magam is szeretnék néhány dolgot a modell kapcsán felvetni:

- Valamennyien tudjuk, hogy az elmúlt kétszáz év haladó mozgalmai (beleértve a munkásmozgalmat és annak marxista ágát is) mennyit kínlódott, vitázott az *adekvát politikai forma* megtalálása érdekében. Ez sokszor szervezeti és ideológiai szakításra is vezetett. Végül is a domináns forma ez lett: 1. *"proletárdiktatúra"* (törvényhozás és végrehajtás szoros összekapcsolása) + 2.

élcsapatpárt. A fejlemények ismertek. Most újra fel kell vetni a kérdést, hogy mi lehet a XXI. század adekvát haladó politikai formája? Úgy gondolom, hogy a *közvetlen demokrácia*, és a *civil szerveződések hálózata*.

- A civil szerveződésekkel kapcsolatos finnyásság egyébként akkora butaság és szűklátókörűség, mintha a jakobinusok vagy a kommunisták a maguk idejében azért nem akartak volna társaságot, klubot, pártot létrehozni, mert ilyeneket reakciós vagy polgári alapon is szerveztek. (Forma és tartalom tisztázatlansága!) Különben is, ha nincs "fülünk" a civilekre, akkor jelentős rétegérdekeket képtelenek leszünk magas szinten artikulálni, de ezt majd megteszi más, és mozgósítja őket a saját politikai hátsó szándékai érdekében.

- Látható, hogy a modell kiinduló pontja a tagoltság volt, de a szöveg nem mondja, hogy ez osztálytagoltság. Lehet az is, de nem szükségszerű. Taktikai okokból ezt nem kell feszegetni, amíg nem muszáj, mert ennek megítélése túlságosan megosztja a haladó erőket is. Ha azonban vitára kerül a sor, akkor saját pozícióm a következő: A valamikori osztálytagoltság felülstrukturálódott, és alulról is szétbomlóban van. Felülről (kívülről) az egyenlőtlen fejlődés kiváltotta ideológiák, életmódminták, globalizáció-lokalizáció, etnikum, stb. bomlasztja. Alulról (belülről) a munkamegosztási és tulajdonosi struktúra lépcsőzetessége, differenciálódása. Vagyis nincs empirikus kétpólusú homogenizáció. Ezért a gazdaságfilozófiai értelemben vett osztály nem szólítható meg közvetlenül, homogénként, mert eltolódott a gazdaságszociológiai alapszerkezet. A társadalmi csoportokat specifikus mivoltukban, egyéb (nem-osztály) dimenziókban is meg kell tudni szólítani. A kapcsolatot, a koherenciát az egymásra-vonatkoztatottságoknak kell biztosítani. Nem egy osztályt kell totálissá tenni, hanem a kapcsolati rendszert (hálózat). Ebből az is következik, hogy árnyaltabban, megengedőbb módon újra kell fogalmazni az egész társadalmi lét - társadalmi tudat problémát, és a hangsúlyt mind a leíró-magyarázó modellben, mind a normatív modellben a közvetítettségre kell helyezni. A közvetítés fontosabb, mint ahogy számos XIX-XX. századi elmélet gondolta.

- Hangsúlyozni kell, hogy e modell nem szünteti meg az összes konfliktust. Ez valószínűleg gyakorlatilag lehetetlen. Inkább arról van szó, hogy *új mozgásformát* teremt és azt intézményesíti, ezzel a lehetséges konfliktusokat humánus keretben tartja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy igyekszik minimális áldozattal elérni a lehető legtöbb ember lehető legmagasabb elégedettségét (és itt a *"legtöbb"* hangsúlyosabb, mint a *"legmagasabb"*). A *mozgásformával* párhuzamosan tárgyalni kell a *mozgástér* kérdését is, és a kettő nem azonos. Az utóbbin inkább az alternativitás szélességét értem, az előbbin inkább az intézményesülés módját.

- Addig is, amíg e modell nem érvényesül teljeskörűen, átmeneti megoldásként ajánlható a *Sikla*y féle *"becsületszerződés"*. Most nem a szerződés tartalmára gondolok, hanem a formára. Látni kell azonban, hogy a kétféle megoldás eltérő helyzetet feltételez. A becsületszerződésnek akkor van funkciója, ha nincs könnyű visszahívási eljárás. A becsületszerződés alapvetően morális jellegű és önkéntes, míg a visszahívhatóság politikai jellegű és eljárásjogi. Természetesen egy visszahívásos rendszerben is tehet a képviselő ilyen önkéntes gesztust. Ezzel mintegy interiorizálja az egyébként külső szabályt.

Budapest, 2000. március

JAVASLAT A KÉTKAMARÁS ORSZÁGGYŰLÉS BEVEZETÉSÉRE MAGYARORSZÁGON

1. A kétkamarás megoldás indokai

A rendszerváltást követően Magyarországon több alkalommal felvetették a kétkamarás országgyűlés lehetőségét. A döntési helyzetben levő hatalmi elit ezeket a kezdeményezéseket rendre elhárította. A felvetést magát különféle politikai szándékok motiválták. Van rá példa, hogy ugyanaz a politikai párt hol támogatta, hol elvetette a kezdeményezést, illetve belülről megosztott volt e kérdésben. Ez világosan mutatja, hogy az alkotmányos berendezkedés számos elemét is a pillanatnyi érdekeknek megfelelően igyekeztek formálni az elmúlt tíz évben, és ez vélhetően így lesz a továbbiakban is. Nincsenek illúzióink e pártok időhorizontját illetően. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kétkamarás megoldás elfogadása vagy elutasítása nem az érvek racionalitásán múlik, hanem az erőviszonyokon és érdekeken. E gondolatmenet keretén belül most mégis úgy teszünk, *mintha* kellő fogékonyságot feltételeznénk a döntéshozókról.

Miért van szükség kétkamarás megoldásra az ezredforduló Magyarországán? Nem általános, elvi okokból. Nem gondoljuk, hogy a kétkamarás politikai rendszer minden körülmények közt hatékonyabb, demokratikusabb vagy igazságosabb. Fel tudunk vázolni olyan megoldást, amelyik az egész jelenlegi egykamarás-kétkamarás vitát feleslegessé teszi és meghaladja. Bevezetése előtt azonban még nagyobb akadályok tornyosulnak, mint a kétkamarás rendszer előtt, mivel gyökeresebb intézményi változásokat feltételez. Most kifejtendő elképzelésünk egy köztes, átmeneti megoldás, amelyik akkor is alkalmazható, ha számos alapintézmény változatlan marad, ugyanakkor megnyitja az esélyét egy hosszabb távú, megrázkódtatás nélküli, kedvező irányú átalakulásnak. A kétkamarás rendszerben jelenleg demokratikus többletlehetőségek rejlenek, melyeket célszerű megragadni. A második kamara melletti érvek tehát helyhez, időhöz kötöttek, praktikusak és nem elméletiek.

Kiindulópontunk az, hogy a magyar társadalom ez elmúlt évtizedben csak felemás módon emésztette meg a többpártrendszer és parlamentáris demokrácia követelményeit, következményeit. A legkevesebb amit állíthatunk, hogy a kialakult politikai rendszerhez való viszony vegyes, és a hatalmi elit teljesítményével kapcsolatban komoly elégedetlenség tapasztalható. Itt elsősorban nem a mindenkori hivatásos ellenzék kritikájára gondolunk, hanem az egyes pártok saját eredeti támogatóinak kritikájára, és a pártokhoz nem kötődő lakosság kritikájára. Messze többről van szó, mint a közvélemény ide-oda hullámzásáról. Egy általános "morgás" tapasztalható, amely az egész játékszabály-rendszert érinti, csak ritkán fogalmazódik meg világosan, mi is a probléma. Nos, az egyik probléma az, hogy az állampolgárok zöme joggal érzi úgy, hogy személyét és érdekkinyilvánító szervezeteit intézményesen kizárták saját sorsának hatékony alakításából.

A társadalmi érdekkinyilvánítás és akaratképzés a magyar polgári demokráciában túlságosan pártcentrikusra sikeredett. Akár szándékos volt ez, akár spontán, a helyzet előállt, és nagyon kevesen érzik jól benne magukat. Elvileg persze a döntéshozó elitnek érdeke lehetne egy tagoltabb, árnyaltabb érdekmegjelenítés, mert akkor nagyobb kínálatból és ésszerűbben választhatna, döntéseinél kevésbé kellene saját vélekedéseire hagyatkoznia, hogy mit is akarnak a polgárok valójában. Ezt az érdekeltségét azonban elnyomják más, erőteljesebb, hatalommegtartási, előnyfelhalmozási érdekei. Azt tudjuk tehát javasolni azoknak a civil szervezeteknek, amelyek elégedetlenek jelenlegi meghallgattatásuk mértékével, hogy fogjanak össze hasonlóan mellőzött más szervezetekkel és gyakoroljanak állandó, együttes nyomást az alkotmányozó elitre annak érdekében, hogy számukra (minden lehetséges társadalmi csoport számára) teremtsenek jogszabályban rögzített, magas szintű, erős jogosítványú fórumot a civil társadalom tagolt érdekeinek kifejezésére, összehangolására és érvényesítésére. Ennek egyik eszköze lehetne a második kamara.

(Jelen gondolatmenetben a *"második kamara"* kifejezést csak munkafogalomként használom, a lehetséges egyéb elnevezésekre

később visszatérek. De nem az elnevezés számít, hanem az alkotmányjogi státusz és a tényleges funkció, tartalom.)

Közismert, hogy a párttagoltság ma már sehol a világon nem képes lefedni a tényleges társadalmi szerkezetet és érdektagoltságot. A választási szisztémától függően minél kevesebb versenyképes párt marad, annál inkább igaz ez az állítás. A nagy gyűjtőpártok saját magukon belül hiába próbálják leképezni ezt a sokszínűséget, ez kifelé részben rejtett játszmákban nyilvánul meg, részben erősen torzul. Semmiképpen nem hiteles. Az egybeesés a társadalmi csoportok akaratával esetleges. Nem javít a helyzeten a lobbyzás sem, mert az túlságosan erőviszonyok függvénye, és részben titkos, tisztázatlan pénzmozgások stb. kísérik.

A jelenlegi parlamentáris (egykamarás) rendszer nagy társadalmi csoportokat alulreprezentál. Tudomásul kell venni, hogy a modern társadalmak valóságos csoportszerkezete már jó ideje más, mint amit a befolyásos pártok képesek és hajlandók kifejezni. Ez a meg-nem-felelés az ezredfordulós polgári demokráciák működési zavarainak, alacsony teljesítményeinek egyik forrása. E fejleményektől nem függetlenül erős hatalomkoncentrálódás tapasztalható, miközben gyengül a választásokon keresztüli politikai legitimáció, elfogadottság.

Az elmondottak alapján a második kamara létrehozásának alapvető *célját* abban látjuk, hogy:

(1) makroszintű *mozgásteret* teremtsen a pártpolitikában és az első kamarában *alulreprezentált csoportok számára*,

(2) bevigye a *közvetlen demokrácia* elemeit az országos politikába,

(3) javítsa a döntéshozók *legitimitását*,

(4) színvonalasabb, és *a társadalom szándékaival bizonyíthatóan összhangban levő döntésekre* sarkallja az első kamarai képviselőket.

A kétkamarás megoldás nemzetközi tapasztalatai vegyesek. Ezek önmagukban sem elfogadására, sem elutasítására nem perdöntő érvek. A feladat ezen tapasztalatok (pl. finn, amerikai, angol, német stb.) feldolgozása, rostálása, a megfelelő elemek kiválasztása. Nincs szükség mechanikus másolásra. Nincs szükség a korábbi magyar

kétkamarás megoldás feltámasztására sem. A magyar társadalom jelenlegi elvárásaival összhangban levő új intézményt kell létrehozni. Megítélésem szerint egy új módon alapított, új funkciójú második kamara ezen elvárásoknak megfelelő *civil kezdeményezés* tárgya lehet.

2. A második kamara lehetséges funkciói, hatásköre

Természetesen nincs értelme létrehozni ilyen kamarát pusztán azzal a céllal, hogy megismételje az első kamara teendőit. Annak sincs értelme, hogy hozzá hasonló "törvénygyárrá" váljon, csak esetleg huszadrangú ügyekben. És végül, nem célszerű a második kamarát súlytalan, pusztán reprezentatív, következmények nélkül lefetyelő gyülekezetté silányítani. Milyen funkciók és hatáskörök ellátására lenne alkalmas egy ilyen testület? Az előző pontban rögzített célokból kiindulva a következőkről lehet szó.

2.1. A mérvadó és szervezett civil akarat intézményes megjelenítése. Ez azt jelenti, hogy a második kamarában megjelenő erők közvetlenül, nagy nyilvánosság előtt és megkerülhetetlen módon fordulhatnának a törvényalkotó első kamarához javaslatokkal, törvénykezdeményezésekkel, ráirányíthatják a figyelmet a kormányzat részéről sürgősen meghozandó intézkedésekre.

2.2. A második kamara nem alkotna törvényt, de véleményezné azokat. Különböző kérdéskörökben eltérő súllyal érvényesíthetné álláspontját, illetve különféle szavazati aránnyal befolyásolhatná a törvényhozói munkát. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a második kamara felállításáról rendelkező törvény (alkotmánymódosítás) megjelöli, mely tárgykörben lenne vétójoga, halasztó hatálya, mely kérdésekben szükséges együttdöntés a két kamara részvételével. Ezek a fokozatok jelentős kontrollt biztosítanának az első kamara munkájával szemben, anélkül, hogy bénítanák azt. A javasolt kontroll-fokozatok vonatkozhatnak a jogalkotásra és bizonyos személyi kinevezésekre is. Ezzel a politikai pártok és az országgyűlés intézményesen kényszerítve lennének az

előzetes társadalmi érdekegyeztetésre, ami által számos skandalum elkerülhető.

2.3. Felvethető, hogy a második kamarának legyen közvetlen népszavazás-kezdeményező joga, mind véleménynyilvánító, mind ügydöntő formában, és azt az első kamara ne utasíthassa el. Ezzel természetesen a választópolgárok ugyanilyen joga nem sérülhet.

2.4. Mérlegelni lehetne azt is, hogy a második kamarának szerepe legyen az alkotmányozási folyamatban. Jelenleg az hol meglódul, hol elakad, alkotmánytervezetek születnek, majd elenyésznek, de az egész folyamatra a civil társadalomnak nincs kellő rálátása és nincs kellő beleszólási lehetősége. Ezért felvethető, hogy a második kamara egyik funkciója lehetne az alkotmányozásban való intézményesített civil részvétel biztosítása a kidolgozástól az elfogadásig. Az új alkotmány elfogadásától pedig a két kamara együttes döntése lenne szükséges az egyes alkotmányos passzusok megváltoztatásához. Az itt felvetett lehetőség tkp. a külön erre a célra összehívott alkotmányozó nemzetgyűlés alternatívája. Célszerű mérlegelni, melyik megoldás kedvezőbb a civil társadalom hosszú távú érdekei szempontjából. De mindkét megoldás jobb, mintha a "normális" országgyűlés dönt kizárólagos joggal. (Bármelyik megoldás érvényesül is, úgy gondolom, hogy azt népszavazással kell jóváhagyatni.)

2.5. Végezetül a második kamara gyakorolhatná az európai integrációs folyamatokkal, a nemzetközi szerződésekkel, az államszuverenitást érintő kérdésekkel, a nagy értékű hitelfelvételekkel kapcsolatban az intézményesített civil kontrollt. (Nyilvánosság, moratórium, együttdöntés, vétó - az ügy természetétől, horderejétől függően.)

Mindezek a hatáskörök összefüggnek az első részben jelzett párttúlsúlyos parlament problémájával. A javasolt megoldás erősíti a népszuverenitást azzal, hogy a népi akaratképződés más csatornáit is megnyitja a politikai pártok mellett, és hosszabb távon lehetővé teszi új, korszerűbb, a XXI. század várható igényeivel jobban összhangban levő érdekérvényesítési formák kipróbálását, felemelkedését. Úgy véljük: a jelenlegi tágan értelmezett "párthatásköröknek" fokozatosan, evolutív módon át kell csúszniuk

az önmagát megszervező civil társadalom hatáskörébe. A hatáskörök átalakulását dinamikusan kell értelmezni. Például lehetséges, hogy kezdetben a második kamara nem kapja meg az összes itt felsorolt lehetőséget, hanem csak mondjuk a 2.1. és 2.4. pontban körülírtakat. Egy átmeneti tanulási, begyakorlási időszak után - melynek nagy fontosságot tulajdonítunk - kedvező tapasztalatok esetén akár az itt jelzett mértéken túl is kiterjeszkedhetnek jogkörei.

3. A második kamara elhelyezkedése a hatalmi rendszerben

A funkciók bemutatása már sugallja ezt a helyet, de azért célszerűnek tűnik néhány kérdést külön is körüljárni.

Egy látszólag formális mozzanattal kezdem. Mi legyen az elnevezése az eddig munkahipotézisként "második kamarának" nevezett képződménynek? Semmiképpen nem célszerű olyan megoldást választani, amely (a) távoli múltra utal, (b) alá-fölérendeltség képzetét kelti, (c) valamilyen speciális előjogot sugall, (d) nehezen illeszthető be a magyar nyelvi hagyományba. Nem érdemes ezért próbálkozni a lordok háza, főrendi ház, felsőház, bölcsek tanácsa stb. kifejezésekkel. Tulajdonképpen a második kamara elnevezés is ezért szerencsétlen, mert óhatatlanul sugall valamiféle sorrendiséget, holott szándékunk szerint nem sorrendről, hanem funkciómegosztásról van szó. Alkalmasnak tűnnek viszont a következő megoldások: nemzetgyűlés, szenátus, országos tanács, civil tanács, civil parlament, civil gyűlés, polgárgyűlés, érdekegyeztető tanács, kontrollgyűlés stb. Bár az elnevezés nem perdöntő, mégsem árt, ha a kifejezés már önmagában kedvező, vagy pontosan informáló képzetet kelt. További gondolatmenetemben a második kamara helyett a *nemzetgyűlés, szenátus, civilgyűlés* kifejezéseket fogom szinonimaként használni.

Ami a tartalmi kérdéseket illeti, az nyilvánvaló, hogy a civilgyűlés a népszuverenitásból levezethető részhatalom. Mint ilyen, ugyanakkor a törvényes, alkotmányos államhatalomnak (mint főhatalomnak) is része. Nem eseti, következmény nélküli gyülekezet, hanem szabályozott intézmény. Speciális viszonyok

kapcsolják egyéb hatalmi tényezőkhöz. E viszonyok közül vázolunk néhányat.

3.1. A szenátus a jelenlegi törvényalkotó országgyűlésnek csak törvényes létrehozatala pillanatáig van alárendelve. (Vagyis addig, amíg még nincs is, csak szándékokban, elképzelésekben, tervezetekben.) Létrejöttétől az alkotmányos kereteken belül és a rá vonatkozó törvények alapján maga szabályozza belső tevékenységét. Ez többek közt saját "házszabályt" jelent. Az országgyűlés házszabályát tehát nem lehet rá automatikusan kiterjeszteni. Mint majd látni fogjuk, ez amúgy is képtelenség, mert más a belső összetétele és feladata. Az országgyűlés a továbbiakban nem hozhat egyoldalú döntést a szenátusról, csak olyan kétharmados szavazati aránnyal, amely létszámba beleértendők a szenátus tagjai is (együttdöntés). Ezzel elkerülhető, hogy néhány olyan kezdeményezés, javaslat, halasztó hatályú vétó után, mely esetleg az országgyűlésnek nincs ínyére, egyoldalúan feloszlassák, megszüntessék vagy lényegesen átalakítsák a szenátust.

3.2. A nemzetgyűlés feletti (melletti) törvényességi kontrollnak ugyanúgy érvényesülnie kell, ahogy ez jelenleg az országgyűlés kapcsán felmerül. Alkotmánybíróság, számvevőszék vele szemben is független marad. Felvethető viszont az, hogy az alkotmánybírák közül kettőt-hármat mindig a nemzetgyűlés delegáljon (válasszon). Valamilyen arány az Állami Számvevőszék vezető testületében is érvényesülhet.

3.3. Ha a köztársasági elnököt a későbbiekben közvetlenül a nép választaná, akkor a nemzetgyűlésnek is lehet elnökjelölő joga, sőt, a nemzetgyűlés részcsoportjainak is, akárcsak a politikai pártoknak jelenleg. (Itt nem teszünk különbséget a jelölés és támogatás közt, ami más összefüggésben fontos lehet.) Ha azonban a köztársasági elnököt továbbra is az országgyűlés választja, akkor ezt a szenátus létrehozatalától úgy kell értelmezni és törvényben rögzíteni, hogy őt az országgyűlés és a nemzetgyűlés közösen választja.

3.4. A nemzetgyűlésnek - kezdetben - nem lehet a kormány tevékenységét közvetlenül előíró, meghatározó szerepe. Végezheti viszont kormánytisztviselők meghallgatását, hivatalosan hozzá kell

férnie kormányzati dokumentumokhoz, javasolhat, kezdeményezhet, figyelemfelhívást tehet. Teljes tekintélyét - ha lesz ilyen - latba vetheti a kormánytevékenység médianyilvánossága érdekében. Ezen túlmenően azonban csak az országgyűlésen keresztül, tehát közvetve gyakorolhat hatást a kormányra (törvénykezdeményezés). Ezzel megakadályozható olyan kaotikus helyzet kialakulása, hogy a kormányt másra kötelezné az országgyűlés, és másra a nemzetgyűlés, ami a törvényesség felbomlásához vezethetne, és normális esetben mindenképpen elkerülendő. A nem-normális állapotokra itt nem térünk ki.

3.5. Természetesen mindazon testületek, szervezetek (pl. bíróság, ügyészség, önkormányzatok, egyesületek, kamarák stb.) amelyek törvényben biztosított nagyfokú vagy relatív függetlenséget élveznek, ezt a jogukat a szenátussal szemben is megtartják. Mérlegelni lehetne viszont azt, hogy a területi vagy funkcionális önkormányzatok esetében legyen-e és milyen mértékű kezdeményezési, javaslattételi lehetősége a nemzetgyűlésnek? Ez nagyban függ a nemzetgyűlés konkrét feladatkörétől illetve személyi összetételétől.

Ugyanúgy, mint a funkciókat, a hatalomszerkezeti helyet is dinamikusan kell értelmezni. Ezért nyitottságot, kiegészíthetőséget kell biztosítani arra az esetre, ha a kezdeti tapasztalatok nyomán erősebb vagy gyengébb hatalmi tényezőként illeszkedik be a nemzetgyűlés az ország politikai rendszerébe. Például, ha javaslatai és törvénykezdeményezései nyomán körvonalazódik egy - a lakosság többségének támogatását élvező - összefüggő, új nemzeti stratégia, akkor a jogkör-kiszélesítés indokolt. Ha tevékenysége kapkodó, zűrzavaros, akkor jogkörkorlátozás célszerű. Bármi legyen is a dinamikája, az éppen érvényes jogi felhatalmazásnak egyértelműnek és ellentmondásmentesnek kell lennie. Nem szabad "képlékeny" előírásokat eltűrni, amit a politikai ellenfelek tetszés szerint értelmezhetnek.

4. Összetétel és létszám

A javasolt nemzetgyűlés (civilgyűlés) létszáma - figyelembe véve az ország méreteit, valamint területi és társadalmi tagolódását - kb. 100-120 fő körül lehetne, de legalább 80 és maximum 200. A testületnek áttekinthető méretűnek és racionális vitára képesnek kell lennie, ez az alacsonyabb létszám mellett szól. Ugyanakkor kellően tagoltnak, sokféle érdeket felvonultatónak is kell lennie, ez a nagyobb létszám mellett szól. A két szempont értelmes kompromisszumának tűnik az általunk javasolt nagyságrend. További fontos szempont, hogy ha az országgyűlés létszáma tartósan a mai 350-400 fő közt marad, akkor költségszempontból egy kisebb (100 fő), az együttes döntés szavazati arányaira tekintettel viszont egy nagyobb (150 fő) létszám indokolt. Ez megint két ellentmondó szempont, amit egyeztetni kell. Elképzelhető persze olyan szavazási technika, amely az alacsony (pl. 100 fős) létszámot nagyobb súllyal veszi figyelembe, mintha 150-et érne. Vagyis minden szenátusi tag a két ház együttdöntési helyzetében egy másfeles szorzót kap. (Ez csak első hallásra megrökönyítő, mert politikai kultúránk hozzászoktat minket az egy ember = egy szavazat elvhez. Ez általánosságban helyes, de néhány speciális esetben el lehet tőle térni, ha ennek tartalmi vagy technikai indokai vannak. Itt technikai indoklást alkalmaztam. Hasonló a helyzet, ha egy testületben valamely személy mintegy "magával hozza" a mögötte állók felhatalmazását. De ehhez hasonlóan működnek a részvénytársasági közgyűlések is, igaz, hogy ott a felhatalmazás nem természetes személyektől, hanem a birtokolt részvényhányadtól függ. Nemzetközi szervezetek döntéshozó testületei is alkalmazzák a súlyozott szavazási technikát. Az eljárás tehát meghatározott feltételek esetén racionális.) Más a helyzet, ha az országgyűlés létszáma a későbbiekben pl. 200-250 főre csökkenne. Ekkor pénzügyi szempontból a nagyobb, arányossági szempontból a kisebb nemzetgyűlési létszám mellett lehet érvelni. Minden szempontot egybevetve a kétkamarás megoldás a 240 fős országgyűlés és a 120 fős nemzetgyűlés kombinációjával lenne optimális.

Nem annyira a létszám, mint inkább az összetétel a nehezebb kérdés, mert ez számos egymásnak feszülő érdeket érint. Az alábbiakban megfogalmazok néhány szempontot a civilgyűlés lehetséges összetételére. A könnyebb viszonyítás érdekében a továbbiakban 100 fős nemzetgyűlési létszámot feltételezek.

4.1. A nemzetgyűlés (szenátus) tagjait nem célszerű az országgyűléshez hasonlóan általános választás keretében jelölni, mert akkor ez csak megismétlése lenne a pártszimpátián alapuló választásoknak. Egy ilyen megkettőződésnek nem volna értelme. Hiszen a szenátus összetételének éppen azokra a szempontokra kell tekintettel lennie, amit egy országos pártválasztás nem tud leképezni. A nemzetgyűlés tagjainak ugyanis a nagy és fontos társadalmi érdekcsoportok képviseletét kell ellátnia, ezen belül is elsősorban azokét, amelyek az országgyűlési választások sajátosságai miatt (költségek, párttúlsúly, médiaszempontok stb.) alulreprezentáltak, de létük és kiterjedtségük vitathatatlanul megállapítható. Főszabályként ezért azt javasoljuk, hogy az érintett csoport maga delegálja (belső demokratikus választás útján) képviselőjét. A *demokratikus delegálás* itt azt jelenti, hogy a szenátor személyéről csak az érintett csoport tagjai döntenek, és ezt a döntést a többi csoportnak tiszteletben kell tartania. Egymás megbízottját, képviselőjét nem szavazhatják le. (Egy példa. Tegyük fel, hogy erős érvek szólnak amellett, hogy a nemzetgyűlésben képviseltessék magukat saját jogon a nagycsaládosok, a nyugdíjasok, a munkanélküliek, a mozgáskorlátozottak, a cigányok, stb. Abszurd és méltánytalan volna mindegyiket ugyanabban a választókörzetben egymással versenyeztetni egyetlen mandátumért, hogy legyőzzék egymást. Ez a példa a pártelvű választás abszurditását is jelzi, de ebbe most nem megyünk bele. A lényeg az, hogy az adott csoport megbízottját az adott csoport válassza, és más csoport ne szavazhassa le. A csoport belső kiválasztási mechanizmusának természetesen demokratikusnak, nyilvánosnak, ellenőrizhetőnek kell lennie.) Külön probléma, hogyan kezeli a demokratikus delegálási rendszer az élethelyzetből adódó átfedéseket. Például mi a képviselet elve, ha valaki egyszerre nagycsaládos, cigány, munkanélküli. Erre a

mozzanatra később visszatérünk. Egyelőre annyit, hogy a fontos csoportok delegáltjaival feltölthető kb. 80 hely.

4.2. A közéletnek vannak olyan általánosan ismert, tiszteletnek örvendő személyiségei, akik nem töltenek be párt-, kormányzati vagy más hatalmi funkciót, de a nemzetnek szüksége van morális tekintélyükre, nagy tapasztalatukra, konkrét ügyismeretükre (pl. a jog, a gazdaság, a társadalomlélektan, az ökológia stb. területén). Ezért a szenátusnak meg kell adni azt a jogot, hogy ilyen személyiségeket behívjon (kooptáljon) saját tagjai sorába. Célszerű ezt a kooptációs lehetőséget 10 főben maximálni, és magas szavazati arányhoz (a szenátus tagjainak 75 %-a) kötni. A részletesebb törvényi kidolgozás egyéb feltételeket is szabhat, például bizonyos összeférhetetlenségi szabályokat állapíthat meg. A kooptációs lehetőséget nem kell kimeríteni, tehát a szenátus dönthet úgy, hogy egyetlen embert sem hív be, vagy csak néhányat. Célszerű a kooptált személyiség szenátusi tagságát állandósítani haláláig vagy 85 éves koráig. Ez a tagság az ő esetükben csak különleges esetekben, különleges eljárással szüntethető meg, amit a törvénynek szintén szabályoznia kell.

4.3. Mérlegelendő, legyen-e olyan közintézmény, amely önálló delegálási joggal bírjon az intézmény alkotmányos súlya miatt, jóllehet nincs mögötte azonosítható társadalmi csoport. Úgy gondolom, ilyen joggal se a kormány, se az országgyűlés ne rendelkezzen, legalábbis ami a szavazati jogú szenátorokat illeti. Nincs viszont akadálya annak - sőt, kívánatos -, hogy mindkettő megfigyelőt delegáljon, tanácskozási, hozzászólási joggal, de szavazati jog nélkül. Van azonban két olyan közintézmény, amelyek részéről a szavazati joggal bíró szenátor delegálását is elképzelhetőnek tartom. Ez a köztársasági elnök és az alkotmánybíróság. Ellene szól e megoldásnak mindkét jogintézmény relatív pártatlansága, alkotmányos státusza. Mindenesetre egy elnöki megbízott és egy alkotmánybírósági delegált érdemben nem tud változtatni a szavazási arányokon, ugyanakkor kritikus helyzetekben perdöntő és legitim, azonnali, nem utólagos, nyilvános jelzést adhatnak érveikkel és szavazatukkal.

4.4. A fennmaradó nyolc helyet olyan csoportok és szervezetek küldöttjeivel kell feltölteni, amelyek fontossága a civilgyűlés megalapítása pillanatában nem volt felismerhető, vagy amelyről az országgyűlés a szenátust létrehozó törvény megalkotásakor "elfeledkezett". Ezt a nyolc helyet tehát a szenátus nem kooptálással tölti fel, hanem megnyitja csoportok, szervezetek számára, hogy azok demokratikusan delegáljanak. A nyolc átmenetileg "zárolt", "feltöltetlen" hely felhasználására nyílik egy másik lehetőség is, amit megfontolásra ajánlok. Ezeket a helyeket ne állandó csoportok állandó delegáltjaival töltsék fel, hanem a napirendtől függően alkalmilag nyissák meg olyan csoportok képviselői számára, akiket a tárgyalt napirend közvetlenül érint. Ezen "mozgó", változó személyi összetételű helyek tehát az aktuálisan érintett csoportok küldöttjeinek lennének fenntartva - természetesen szavazati joggal. Nem látom akadályát annak sem, hogy a szenátus mindkét elvet alkalmazza, tehát (a) négy helyet állandó delegálású csoportnak nyit meg, (b) négy helyet pedig a napirendtől függően. Célszerű e kérdésben a szenátusnak szabad kezet kapnia, vagyis a szenátuslétrehozó törvényben mindkét lehetőséget meg kell nyitni úgy, hogy a konkrét formát a szenátus válassza ki.

Az eddig bemutatott megoldás, vagyis a *demokratikus delegálás*, a *korlátozott létszámú kooptálás*, az esetleges *elnöki megbízott* és *alkotmánybírósági küldött*, valamint a szenátus által felhasználható *mozgó helyek* rendszere néhány további kérdést vet fel, amit célszerű tisztázni.

Először is, a demokratikus delegálást nem tartjuk kevésbé demokratikusnak, mint a jelenlegi többpárti országgyűlési választásokat. Sőt, bizonyos körülmények közt kedvezőbbnek, haladóbb felfogásúnak véljük. Nincs mód itt a teljes érvelés bemutatására, hogy mikor megfelelő a pártválasztás, és milyen érdekeket szolgál, illetve mikor megfelelőbb a demokratikus delegálás, és milyen érdekeket szolgál. Mellőzve a részleteket, az utóbbi néhány előnyére hívjuk fel a figyelmet. A delegált személy a küldő csoport megbízása szerint jár el a konkrét ügyekben, és akként is szavaz. Ellenőrzése tehát közvetlenebb. Nem merül fel a delegálói akarattól független, azzal szembeforduló döntés. Nem ülhet át más

"pártba", frakcióba (nincs pártfrakció). Bármikor visszahívható, ugyanis a mandátum nem az övé, hanem a küldő csoporté, szervezeté. A küldő csoport ugyanis megteheti, hogy a napirendtől függően az általa legalkalmasabbnak vélt személyt delegálja. Így nem lesznek üres padsorok sem, mert az akadályoztatott delegált helyettesíthető. Javul a szakszerűség. Bár az egész szenátus csak 100 fő, e rendszerben megoldható, hogy akár több száz tehetséges ember kipróbálja képességeit hosszabb-rövidebb időre a közéletben. Így tapasztalatot, politikai rutint szerez, anélkül, hogy eredeti foglalkozását évekre fel kéne adnia. Kiderül alkalmassága vagy alkalmatlansága, felelősségvállaló képessége. Nem merülnek fel horribilis képviselői juttatásuk. Objektíve kisebb a korrupció lehetősége... stb. Azt gondolom, hogy a demokrácia ebben a modellben nem a szenátus szintjén lehet problematikus, hanem a szenátusba delegáló csoportok, szervezetek szintjén. De ez nem nagyobb gond, mint jelenleg a pártok belső demokráciája. Vagy talán azt gondolja bárki is, hogy a pártlistán az országgyűlésbe kerülő képviselők demokratikus legitimitása körül minden rendben van? Erről ennyit.

Másodszor, kényes-kínos feladatnak tűnik induláskor megállapítani az egyes csoportok, szervezetek mandátumjogosultságát. Vélhetően ez váltaná ki a legindulatosabb vitákat. Ezt nem lehet elkerülni, ha a jelenlegi politikai intézményi logikán belül maradunk. Ekkor ugyanis vagy a törvényhozó mondja meg hosszas egyeztetés után, melyik csoport hány mandátumot kap, vagy a pártválasztáshoz hasonló eljárást kell lebonyolítani. Egyik sem lenne szerencsés, éppen ezeket akarjuk elkerülni. Érzetendő a feladat bonyolultságát, csak ízelítőül adok egy korántsem teljes listát a figyelembe veendő társadalmi csoportokról: gyermek- és ifjúsági csoportok, idősek, speciális betegségekben szenvedők, vidék, nőszövetségek, nagycsaládosok, egyházak, szakszervezetek, állástalanok, tulajdonosi érdekszervezetek, környezetvédők, különféle szakmai szövetségek és kamarák, területi és funkcionális önkormányzatok, nem specifikált civil érdektömörülések, kisebbségek, karitatív szervezetek stb. Jelen anyag *Függelék*ében -

vitaindítóul, és a dolog alig-megoldhatóságát jelzendő - közlök egy lehetséges mandátum-megoszlási táblázatot.

Ha viszont túl tudunk lépni a jelenlegi intézményi logikán, akkor a következőt javasolhatjuk, ami egyben arra is válasz, miként oldható meg a különféle érdekek által egyaránt érintett személyek, családok, csoportok képviselete. (Lásd a korábbi szövegrészben a nagycsaládos-munkanélküli-cigány esetét.) Tegyük fel, hogy arra feljogosított intézmények (pl. önkormányzatok) közzéteszik a fontosnak gondolt *nagy társadalmi csoportok országosan egységesített listáját.* A lista összeállításához előzetesen igénybe vették szociológusok, társadalomtudósok, a KSH javaslatait, információit. Tegyük fel, hogy ez a lista kb. 20-25 tételből áll. Ezt követően megnyitnak egy listára jelentkezési időszakot, ami legyen 30-60 nap. Minden szavazásra jogosult állampolgár egy és csak egy listára iratkozhat fel. A listák állását számítógépes nyilvántartás őrzi naprakészen, és egyben kontrollálja, hogy egy személy egyszerre csak egy listán legyen. A személyek neve természetesen titkosítható, ha igénylik. A saját léthelyzetéből fakadó dilemmákat az állampolgárnak magának kell eldöntenie (többek közt erre szolgál a 30-60 napos jelentkezési periódus, amikor még "mozoghat" egyik listáról a másikra, hiszen meggondolhatja magát). A szavazópolgár valójában ekkor azt választja ki, hogy saját sokféle meghatározottsága közül melyiket tartja a legfontosabbnak, elsősorban melyik mentén kívánja érdekeit érvényesíteni. Így érvényesül az egy ember - egy szavazat elv, és a jelentkezési időszak végén egyértelműen megállapítható, hogy melyik csoport hány mandátummal bír a szenátusban. Ezt követően az érintett csoportok saját magukon belül megszervezik a demokratikus delegálást. Itt már egy-egy csoporton belül csak az szavaz, aki az adott csoport listájára bejelentkezett. A csoportokon belüli demokratikus delegálás megszervezése és lebonyolítása szempontjából felhívom a figyelmet a modern információs-kommunikációs technikák nyújtotta lehetőségekre.

Az idő előrehaladtával természetesen lehetséges az egyik listáról a másikra átjelentkezni, ami időszakonként megalapozza a szenátusi mandátumok újraelosztását, adminisztratív beavatkozás,

vagy eseti kampányolás nélkül. Nincs mód itt az egész gondolatmenet és technika részletes bemutatására (ez másik írás tárgya), de annyit érdemes jelezni, hogy néhány szenátusi helyet fenn kell tartani olyan szervezetek delegáltjainak, amelyek azon emberek érdekeiért lépnek fel, akik képtelenek saját akaratérvényesítésre (pl. gyermekek, magatehetetlenek, belföldi szavazati jogban korlátozottak stb.). Az itt javasolt megoldás a továbbiakban kibővíthető úgy, hogy állampolgári csoportok maguk javasolják új lista nyitását, megmérendő, milyen társadalmi támogatás van mögöttük. Politikai párt szenátusi listát nem nyithat.

Félreértések elkerülése érdekében ismét leszögezzük, hogy egy-egy listán az adott érdek támogatói vannak valamilyen gyűjtőmegnevezés alatt, és nem a leendő szenátorok, mert őket a listára feliratkozottak választják. Például 100 elosztható szenátori hellyel számolva, és 4 millió listára jelentkezett embert feltételezve, ha valamely listán kb. 80 000 név szerepel, akkor ők két szenátori hellyel rendelkeznek, és azt tetszés szerint tölthetik be, a korábban mondottak értelmében akár napirendi pontonként más-más szakértővel.

5. Hogyan és mikor vezethető be a kétkamarás rendszer

Amint az írás elején jeleztem, ezt alapvetően politikai szándékok és erőviszonyok határozzák meg, nem a racionális érvelés. A kérdés tehát úgy fogalmazható át, hogy kiktől, és milyen mértékű támogatást remélhet ez a javaslat? Tudomásul kell venni, hogy egy országgyűlés melletti nemzetgyűlés létrehozásának gondolata hátterében nagyon eltérő ideológiai-politikai indítékok lehetnek. Egy másik elemzés feltárhatja ezeket az eltérő szándékokat, mi ezt a kérdést most zárójelbe tesszük. Helyette sommás, de vélhetően igaz megállapításként elfogadható, hogy jelenleg egy alkotmányosan szabályozott civilgyűlés - mint tartós intézmény - a civil társadalom túlnyomó többségének alapvető érdeke, ideológiai-politikai beállítódástól függetlenül. És részleges érdeke lehetne az integrált hatalmi (uralkodó) osztálynak is,

amennyiben a rá irányuló elégedetlenkedő társadalmi nyomást csökkenti, tereli, szabályozza.

Bevezetésre a következő néhány év tűnik alkalmasnak (ha már az előző időszakokat elszalasztották), de mindenképpen az uniós tagság előtt. Úgy gondoljuk, hogy az Európai Unióba már szilárd hazai jogintézményekkel kell belépnünk, mert azt követően a csökkenő szuverenitás miatt korlátozottabb lesz a mindenkori magyar társadalomvezetés manőverezési lehetősége. Ezen túlmenően a belpolitikai elvárások is megfelelnek egy ilyen megoldásnak.

A kétkamarás megoldás elvileg beilleszthető lenne az alkotmányozás folyamatába, de ez nem szükségszerű. A legszerencsésebb az lenne, ha már egy átfogó új alkotmány elfogadása *előtt* létrejönne a szenátus, amely így maga is az alkotmányozási folyamat részesévé válna, erősítve annak legitimációját, konszenzuális jellegét. Ha azonban egy új alkotmány létrejönne a nemzetgyűlés megalkotása előtt, ráadásul arra semmiféle utalást nem tartalmazna, akkor egy ilyen intézmény létrehozása hosszú időre (végleg?) lekerül a napirendről. Ebben az esetben a civil társadalomnak az akaratérvényesítés más eszközeit kell majd igénybe vennie...

A kétkamarás megoldás bevezetésénél fontosnak tartjuk, hogy az a jelenlegi államszervezet számára érthető és zökkenőmentes legyen, folyamatos tevékenységét ne akadályozza, hanem inkább segítse. Legegyszerűbben talán úgy lehetne megfogalmazni ezt a követelményt és előnyt, hogy *az államhatalom és a civil szervezetek eddigi kusza, esetleges, feszült, szeszélyesen ingadozó viszonya most rendezett, szabályozott, nagy nyomatékkal bíró kapcsolattá alakulna.* Ez mindkét fél érdeke. Vélelmezhetjük, hogy az így intézményesített párbeszéd esetén a civil szervezetek javaslatai megfontoltabbak, szakszerűbbek, önkorlátozóbbak lennének, éppen a felelősség megosztása miatt. De nem csak a civil társadalom és a hatalom viszonya javulhatna, hanem a civil szervezetek egymás közti viszonya is korrektebb, rendezettebb, nyilvánosabb lehetne.

Mérlegelni kell, lehetséges-e már létező intézmények továbbfejlesztésével életre hívni a nemzetgyűlést, vagy pedig

teljesen új kiindulópontot kell választani? Felvetek néhány változatot. (1) Elképzelhető a korábban működött Országos Érdekegyeztető Tanács újraszervezése és funkcióbővítése. (2) Lehetséges a néhány éve működő Civil Parlament vagy más országos civil fórum ilyen irányú kibővítése és átformálása. (3) Elképzelhető, hogy az elmúlt években néhányszor megrendezett Országos Civil Gyűlés öltsön állandó formát. Mindhárom létező (létezett) kiindulópont fokozatosan "átesúsztatható" az elképzelt nemzetgyűlésbe megfelelő jogi szabályozással és infrastruktúrával. Ekkor nem kell a "semmiből" teremteni, és rendelkezésre állna egy begyakorlási, átmeneti időszak, ami megmutatja az elképzelés gyenge és erős oldalait.

Ha létező vagy ismert formációból nem hozható létre fokozatos átmenetekkel a nemzetgyűlés, akkor egyetlen törvényhozási (alkotmányos) aktussal kell azt megteremteni.

6. Nemzetközi háttér

Számos európai és Európán kívüli országban működik jelenleg is kétkamarás megoldás, jóllehet eltérő történelmi okokból és funkciókkal. Van ahol az etnikai-nemzetiségi-vallási tagoltság, van ahol a föderális szerkezet, van ahol a történelmi uralkodó csoportokkal kötött kompromisszum, és van ahol a hatalmi kontroll eredményezte ezt. Tulajdonképpen az Európai Parlament is értelmezhető hosszabb távon valamiféle második kamarának az országparlamentekhez képest. A kétkamarás megoldás tehát beleilleszthető a hazai és nemzetközi tradícióba, jogrendszerbe. Ugyanakkor korábban jeleztük, hogy fő indokunk nem történeti, hanem társadalom-szerkezeti.

Az Európai Unióhoz való várható csatlakozás két további indokát is felveti a kétkamarás megoldásnak. A nemzetgyűlés létrehozásával a nagy társadalmi csoportok hatásosabban tudnák jelezni véleményüket az egyes nemzetközi szerződésekkel, kötelezettségekkel kapcsolatban. A pártpolitikai érdek és társadalmi csoportérdek különbsége vagy egyezése tapinthatóbb, árnyaltabb

lenne. Ezért vethető fel, hogy a nemzetgyűlési vétónak nemzetközi szerződések esetén érvénytelenítő vagy halasztó hatálya legyen.

A másik ok Európa kirajzolódó szerkezetével függ össze. Ezt egyszerre jellemzi a központosulás és a regionalizálódás. Úgy véljük, hogy a nemzetgyűlés összetételéből adódóan képes lesz mindkét követelményre tekintettel lenni. "Gyökerei" egyrészt a valóban létező csoportérdekekig nyúlnak (beleértve a regionális és helyi érdekeket), másrészt képes ezeket magas szinten megjeleníteni és egyeztetni, pártáttételek nélkül. Továbbá könnyebben kapcsolatot találhat ilyen szervezettség esetén Európa hasonló helyzetű társadalmi csoportjaival. A nemzetgyűlés felépítésében tehát lokalitás és globalitás szerves módon találkozna.

Magyarországnak és Európának új, legitim intézményekre lesz szüksége a következő évtizedekben. Most még van idő ilyeneket kipróbálni. A legalkalmasabb közeg erre olyan rendszerváltó társadalom, amely már eltávolodott régi hatalmi berendezkedésétől, de még nincs teljesen belepréselve az új formákba. Ezt a "rést" kell kihasználni, mielőtt végleg bezárul.

7. Technikai kényszerek

Van még egy nagyon súlyos ok, ami a kétkamarás megoldást sürgeti, és független az egyes pártok, csoportok pillanatnyi akaratától. A világ meghatározó része ezekben az évtizedekben információs társadalommá, tudástársadalommá alakul. (Az elnevezés most mellékes, a tartalma a fontos.) Ez a kommunikációs technikai átalakulás érinteni fogja a hatalomgyakorlás módját és intézményeit. Lehetségessé válik a horizontális kapcsolatokra támaszkodó, hálózatos felépítésű, magas szinten elektronizált közvetlen demokrácia. Erre az esélyre fel kell készülni, az új, számítógéppel támogatott döntési eljárásokat be kell gyakorolni. A régi intézményekkel nem fogjuk tudni működtetni a XXI. századi technikát és társadalmat. Ha nem a civil demokrácia ragadja meg a modern lehetőségeket, akkor majd megragadják más, erőszakosabb "játékosok". És akkor egyáltalán nem fogunk semmilyen demokráciát játszani...

Egy delegálási elven felépülő civil gyűlés képes és alkalmas lehet az új korszaknak megfelelő demokratikus eljárások begyakorlására. Mivel mentes lesz a törvényalkotási kényszertől, ezért kapacitásai jelentős részét a modern közvetlen demokrácia intézményes kikísérletezésére fordíthatja. Ennek a lehetőségnek a megragadása a magyar társadalom és a civil csoportok elemi érdeke.

(*Záró megjegyzés*. Javaslatomat vitaindítónak szánom a civil szervezetek és a döntéshozók számára. A dolgozat néhány érvét és szerkezeti felépítését az 1998 tavaszi szakmai megbeszélések inspirálták. Minden akkori résztvevőnek köszönettel tartozom. Ez indokolja a szöveg időnkénti "mi" szóhasználatát. Természetesen a jelen szövegváltozatért én vállalom a felelősséget.)

Függelék

Társadalmi csoport megnevezése	*Delegált létszám*
1. Gyermek- és ifjúsági csoportok	ooo
2. Idősek, nyugdíjasok	oooo
3. Speciális betegségekben szenvedők	ooo
4. Nőszövetségek	oo
5. Nagycsaládosok	oo
6. Gyengén fejlett vidéki régiók	ooooo
7. Egyházak, felekezetek, gyülekezetek	ooooo
8. Tulajdonosi szervezetek	oo
9. Szakszervezetek, munkavállalók	oooo
10. Állástalanok, hajléktalanok	oooo
11. Szakmai szövetségek, kamarák (pl. a művészetek, sport, jog, ipar, egészségügy, oktatás, képzés, szolgáltatások stb. területén)	oooooooooo
12. Területi önkormányzatok	ooooo
13. Funkcionális önkormányzatok	oooo
14. Etnikai, nemzetiségi kisebbségek	ooooo
15. Karitatív és környezetvédő szervezetek	oooo
16. Országos nem-specifikált érdektömörülések	ooo
17. Határokon túli magyarok képviselői	ooooo
18.	oooooo
19.	oooooo
20.	oooooo
21. Köztársasági elnöki megbízott	o
22. Alkotmánybírósági delegált	o
23. Kooptált személyiségek	oooooooooo
	ÖSSZESEN: 100 fő

(Ez a táblázat pusztán illusztráció, és nem tekinthető konkrét eloszlási javaslatnak. Az elrendeződés bonyolultságát, de egyszersmind megoldhatóságát kívánom vele szemléltetni. Bármilyen más megközelítés mérlegelésre érdemes lehet.)
/Eredeti változat: 1998. június, átírt változat: 2000. március/

A NEOLIBERALIZMUS TÁRSADALMI ALTERNATÍVÁJA

(Előadásvázlat)

- A baloldal erőssége a rendszerkritika (pl. a tőkeviszony kritikája, az állami elnyomás kritikája, a nacionalizmus-kritika stb.) de sokkal gyengébb a pozitív alternatív javaslatok megfogalmazásában. Kevés a koherens, radikálisan új program. Előadásom a baloldal eme gyengébb vonulatát igyekszik erősíteni, egy lehetséges alternatíva számára fogalmazok meg néhány javaslatot. Kérem, hogy a fragmentáltságot, a nyers rövidrezárást, az árnyaltság hiányát tudják be a rendelkezésre álló szűkös időnek.

- Kiindulópontom az a történelmi tény, hogy az elmúlt kétszáz évben az emberiség megtapasztalta mind az elfajult piac, mind az elfajult állam zsarnoki uralmának következményeit. A XXI. század felé haladva az alternatívákat kereső humanisztikus, modern baloldalnak az a feladata, hogy túllépjen a vagy piac, vagy állam hamis, körbenforgó dilemmáján, és olyan intézményekre, olyan társadalmi önszerveződési formákra tegyen javaslatot - és mozgósítson is ezek érdekében - amelyek békés, kiegyensúlyozott, kizsákmányolásmentes viszonyokat eredményeznek. Ez a hamis dichotómián túllépő módszertani megközelítés egyben azt is jelenti, hogy javaslataim a neoliberalizmus kontra neokeynesianizmus vitát is meghaladják, és mindkét megközelítést mára már elégtelennek nyilvánítják - jóllehet nem ugyanabban a vonatkozásban és nem ugyanolyan mértékben. A mindkét irányzaton túllépés igénye nem jelenti azt, hogy ne ismernénk el azt a taktikai-stratégiai előnyt, amit a neokeynesiánus megközelítés és szövetség jelent a baloldal számára.

- Mondandómat három részre tagolom. Állításaim első csoportja a politikai intézményekre vonatkozik. A második csoport a gazdasági intézményekre. A harmadik csoport taktikai-stratégiai megjegyzéseket tartalmaz.

(1) - *A közösségi önkormányzásra, onszabályozásra való áttérés nem eredményezhet civilizációs visszaesést, káoszt.* Az

anarchia (hatalommentesség) mellett lehet érvelnünk, a káosz mellett nem. A káosz ugyanis barbarizálja a politikai küzdelmeket. A mi célunk viszont éppen a politikai küzdelmek civilizálása, alacsonyabb feszültségszintre szállítása. Ezért mindenütt, ahol a piac vagy az állam visszaszorítását, leépítését szorgalmazzuk, ezt úgy kell értelmezni és megoldani, hogy a helyébe hatékonyabb közösségi önszabályozás lépjen.

(2) - A hatalom minden lehetséges szintjén *a közvetlen demokratikus formákat kell szorgalmaznunk* a képviseleti és egyéb közvetett formák helyett. Ennek előnye a döntéshozók és döntés által érintettek lehető legteljesebb egybeesése. Feltételezzük ugyanakkor az önkorrekciós tanulási lehetőséget. Tisztában vagyunk a részvételi vagy közvetlen demokrácia-koncepciókat ért bírálatokkal, és azokkal a veszélyekkel is, amelyek e formában rejlenek. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a jelenlegi polgári demokráciákat - illetve értékeiket - ebben az irányban lehet megszüntetve megőrizni.

(3) - A parlamentet illetve azt ami helyébe lép, *delegálási elv* alapján kell megszervezni. A jelenlegi párttúlsúlyos rendszer, illetve a szabad mandátum elve azt eredményezte, hogy a képviselők fölött a választópolgárok minden érdemi kontrollt elvesztettek. A kötött mandátumú delegálás lehetővé tenné, hogy a fontosabb társadalmi csoportok súlyuknak megfelelően folyamatos képviselettel rendelkezzenek az országgyűlésben, és delegáltjuk valóban az ő kívánalmaikat fogalmazza meg. A képviselő a továbbiakban nem magánszemély, hanem megbízottja egy mérvadó csoportnak. Ez a megközelítés azt is lehetővé teszi, hogy más-más napirendre, tárgykörre az adott delegálói kör ne mindig ugyanazt a személyt küldje, hanem az adott tárgyhoz legjobban értő szakemberét vagy megbízottját. Az adott delegáló csoporton belül természetesen továbbra is alkalmaznák a választási technikákat az érintett csoport sajátosságainak megfelelően.

(4) - *A képviselői visszahívhatóságot intézményesíteni kell.* Ez összefügg az előző ponttal, de önállóan is értelmezhető javaslat. Nem kell attól tartani, hogy így a parlamenti erőviszonyok instabillá válnak. Egyszerűen az történik, hogy az alkalmatlan,

megbízhatatlan, delegálóit vagy választóit semmibe vevő képviselőtől idejében meg lehet szabadulni. A megoldás előnye az is, hogy sokkal adekvátabban, finomabban képes követni a társadalmi közvélekedésben bekövetkező változásokat, és így sok nemkívánatos fejlemény elkerülhető, amit a négy évre választott országgyűlés esetén nem lehet megakadályozni.

(5) - A képviselői fizetéseket a minimálbérhez kell kapcsolni valamilyen szorzóval. A szorzó lehet országosan egységes, és róla népszavazás döntsön, de lehetséges az a megoldás is, hogy a képviselői jövedelem valamilyen sávon belül differenciált, és mértékéről a delegáló csoport dönt. *Ha elfogadjuk azt, hogy a képviselői tevékenység is munka, akkor ellentételezését nem állapíthatja meg egyoldalúan maga a képviselői testület.*

(6) - A korszerű politikai intézményrendszer egyik kulcskérdése, hogy *eltolódás következzen be a pártrendszerről a civil érdekcsoportok rendszerére*. Ez egy tagolt társadalomnak jobban megfelelő forma. Kevésbé manipulálható, kevésbé centralizált, szorosabb kapcsolatot tart az állampolgárok közvetlen érdekeivel. A civil érdekszervezetek mozgása jobban visszatükrözi a tényleges társadalmi akaratot.

(7) - A baloldalnak szorgalmaznia kell, hogy a jelenleg fentről építkező jogi-hatalmi struktúra helyett és mellett *horizontális társadalmi megállapodások rendszere* jöjjön létre. Ennek két nagy ága lehet. A települési önkormányzatok megállapodásai, illetve a társadalmi érdekcsoportok közti paktum. Hosszabb távon az önkéntesen kialakított, és önérdeken nyugvó megállapodások nagyobb magatartásszabályozó erővel bírnak, mint a felülről kikényszerített vagy elrendelt normák.

(8) - A politikának van egy olyan területe, ahol semmiféle reálpolitikai taktikázás nem engedhető meg, és ez az európai *háború és béke* kérdése. Megítélésem szerint a baloldalnak teljes egyértelműséggel a leszerelés, a fegyvermentes konfliktusmegoldás mellett kell érvelnie, beleértve a katonai tömbök (pl. NATO) visszafejlesztését, és végső soron feloszlatását. Az persze magától adódik, hogy semmiféle állami-nemzeti alapú háborús kezdeményezés nem támogatható. De ennél tovább kell menni, és ki

kell mondani, hogy semmiféle - állítólag védelmi jellegű - fegyverzetfejlesztés sem támogatható. Meg kell hirdetni a XXI. századra a leszerelés egyoldalúan elkezdett spirálját, és ezt baloldali többség esetén érvényesíteni is kell. Követhető pl. egy kétharmados szabály, amelynek értelmében a kezdeményező állam vállalja, hogy térségében a vele nagyságrendileg összevethető állam fegyverzetének csak kétharmadát tartja meg néhány év múlva, és így tovább. A kezdeményezést meg kell támogatni civil antimilitarista mozgalmakkal (nők, fiatalok, stb.). Összehangolt forgatókönyv alapján a kontinens kb. száz év alatt teljesen demilitarizálható, mind külső, mind belső értelemben. Az ügynek van néhány bonyolult leágazása, amire itt terjedelmi okokból nem térhetek ki, csak jelzem: fegyverkereskedelem, maffiák, paramilitáris mozgalmak, állami szintű terrorizmus.

(9) - A gazdasági jellegű javaslatokat célszerű egy olyan felvetéssel kezdeni, ami mintegy összeköti a politikai és a gazdasági struktúrákat. Lépéseket kell tenni egy *gazdasági világkormány* vagy *világkoordinációs tanács* létrehozása érdekében. Ennek széles, de pontosan rögzített jogosítványokkal kell rendelkeznie, például bizonyos erőforrás-felhasználási kérdésekben, az elemi ellátási szint (élelmezés, egészségügy) vonatkozásában, illetve a multinacionális gazdasági szervezetek tevékenységének ellenőrzésében. A világkoordináció esetén nem a jelenlegi ENSZ-re gondolunk, de nincs kizárva, hogy kellő átalakulások révén az ENSZ jelenlegi szakosított intézményeinek egyike-másika alkalmas lesz a jelzett feladatok ellátására. Lehetséges azonban más (nem-állami) kiindulópont, más szerveződés is.

(10) - A baloldalnak szorgalmaznia kell *gazdasági tárgyú népszavazások* helyi és országos intézményesítését. Nem véletlen, hogy a jelenlegi törvényhozások éppen ettől a területtől kívánják leginkább távol tartani a polgárokat. Itt az erőforrásokkal való közvetlen rendelkezésről van szó. A szakszerűségi érvekre hivatkozás csak részben megalapozott. Lehetségesnek tartjuk e népszavazások olyan - fokozatos - kiterjesztését, amikor egyszerre érvényesül a kérdés nagy hordereje, a beletanulási és önkorrekciós képesség, valamint a szakértelemmel megtámogatott önszabályozás.

(11) - Valószínűleg elérkezett az ideje valamilyen *pénz-visszaforgatási kényszer* alkalmazásának, annak érdekében hogy a spekulációs pénzeket a reálgazdaság felé áramoltassuk. Jelenleg iszonyatos tömegű spekulációs pénz mozog a világban, teljesen elszakadva a reálgazdaságtól. A pénzvilág jelentős része felnőtt hazárdjáték. A szabad tőkemozgás - ebben a vonatkozásban - nagy átverés, humbug. Ugyanis egyáltalán nem érinti a lakosság reális életfeltételeit, illetve a termelés szintjét. A pénzügyi manővereket tehát nem szabad árfolyamnyereséggel, kamatprémiummal, osztaléknöveléssel jutalmazni, hanem a pénzügyi jog erejével vissza kell kényszeríteni a reálgazdasági ágazatokba. Aktív pénzterelés kell mindaddig, amíg egyáltalában képződhet spekulációs célú magánvagyon.

(12) - Fokozatosan *korlátozni kell az orokolhető gazdasági vagyont*. A közösségi kezelés alá vont vagyonhányadot fel kell használni a hátrányos csoportok esélykiegyenlítésére. (Az így képződő alap egy része például felhasználható az európai cigányság letelepülési, lakás, munka és tanulási feltételeinek javítására.)

(13) - *A tőkearányos jogokat fokozatosan személy(létszám)-arányos jogokká* kell alakítani a gazdasági életben. RT helyett szövetkezet. A szövetkezetet mint tevékenységkooperációt értelmezem. Vagyis: nincsen tulajdonjog munkatevékenység nélkül. Ezt főszabályként kell érvényesíteni, amit finomítani célszerű a munkavégzésre már vagy még képtelenek jogvédelmével, érdekbeszámításával.

(14) - Az eddig szórványosan alkalmazott *ESOP* (magyar vonatkozásban *MRP*) konstrukciókat ki kell szélesíteni kétféle értelemben is. Egyrészt sokkal több cégnél kellene alkalmazni, és nem csak a veszteséges területeken, másrészt a benne rejlő lehetőségeket jogilag tágítani célszerű abba az irányba, hogy az MRP a dolgozók önkorlátozó magatartása nélkül fejlődhessen kollektív tulajdonosi formákba.

(15) - A termelési tényezők feletti kollektív rendelkezésnek többféle változata is elképzelhető. Abban a vitában, amely akörül forog, hogy vajon a tulajdoni vagy a *bérleti viszony dominájon*, én az utóbbi mellett foglalok állást. Ezt a problémát a specifikus

tényezőfajták esetében külön-külön meg kell vizsgálni, és egy részletesebb kifejtésben árnyalni szükséges. Más konstrukció alkalmazható a föld, az ipari létesítmények, a közjavak, a kis szolgáltató egységek, vagy az emberiség közös örökségeként értelmezhető természeti feltételek esetében.

(16) - Sürgős szükség van egy *létminimum és életminőség-programra*. Ez a legkiszolgáltatottabb csoportokat felzárkóztató program, ahol belátható időn belül nem várható, hogy az adott csoport önerőből javítani képes a helyzetén. (Mélységesen cinikusnak vélem azt a megközelítést, amely úgy noszogat felzárkózásra csoportokat és országokat, hogy közben megfosztja őket az emberhez méltó élet elemi feltételeitől.)

(17) - Átmenetileg szükség lehet számos országban *vagyoni és/vagy jövedelmi plafon* alkalmazására. Ez csöppet sem vonzó, ám valószínűleg elkerülhetetlen lépés. A plafon megállapításánál olyan mértéket célszerű figyelembe venni - országonként -, amely egyrészt nem teljesítmény visszatartó, másrészt jelentős erőforrás átirányítást tesz lehetővé a sürgős fejlesztést igénylő területekre, harmadrészt összhangban van a lakosság jogérzékével. Elképzelhetőnek tartom a plafon megállapítása érdekében valamilyen orientáló vagy ügydöntő népszavazás alkalmazását.

(18) - Ami egy baloldali program végrehajthatóságának *stratégiai kérdéseit* illeti, nyilvánvaló hogy mindenekelőtt két kérdést kell tisztázni. Egyrészt hogyan képes az autentikus baloldal olyan helyzetbe hozni magát, hogy hozzákezdhessen egy ilyen (vagy más tartalmú) program megvalósításához, másrészt milyen intézményes garanciák alakíthatók ki a program demokratikus végigviteléhez. Ami az első kérdést illeti, fel kell mérni azokat a - tágan értelmezett - „politikai és gazdasági erőforrásokat", amelyek egy átmenet idején mozgósíthatók. Például a régi rendszer fenyegetése munkateljesítmény megtagadással, kivonulás a hivatalos intézményekből, állampolgári elégedetlenségi mozgalmak, stb. Valószínű, hogy intenzívebben kell élni népszavazási kezdeményezésekkel, még akkor is, ha ennek keresztülvitelét az éppen érvényes jogrend megnehezíti. Rendkívül fontosnak tartom, hogy már ebben az időszakban kibontakozzanak önkormányzási,

önellátási kísérletek, alternatív életmód próbálkozások. Ezek ugyanis precedens értékűek lehetnek egy későbbi modell szempontjából.

(19) - Azt gondolom, hogy a javaslatainkat nem tehetjük függővé attól, hogy tetszik-e ellenfeleinknek vagy sem. A kivitelezésben maximális rugalmasságot és emberséget kell tanúsítani, de a végső szándékok és elvek tekintetében nem lehet parttalan kompromisszumokba hátrálni. A baloldal jelentős része a neoliberalizmussal folytatott jogos vitájában nagyon belemerült a neokeynesianizmusba. Nem veszik észre, hogy itt csak szövetség lehet, de nem feloldódás. A keynesiánus irányzat - hogy úgy mondjam - az érem másik oldala. Kétségtelenül vonzóbb oldala, de ugyanazé az éremé. Az autentikus alternatív baloldal ezen túl kezdődik.

(20) - *A baloldal vagy radikális programú lesz, vagy semmilyen.*

Budapest, 1997. november

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA MODELLJE (NEMZETKÖZI KITERJESZTÉS)

1. Elnevezési lehetőségek

Az itt bemutatásra kerülő modellt számos elnevezéssel lehet illetni, melyek mindegyike a modell más-más sajátosságára irányítja a figyelmet. *Interaktív demokrácia*, amennyiben messzemenően épít a modern információs-kommunikációs technikákban rejlő lehetőségekre, valamint a résztvevők kölcsönös párbeszédére. *Civil demokrácia*, amennyiben bázisa alapvetően a lokális, regionális és globális civil kezdeményezések és szerveződések hálózata. *Humanista demokrácia*, amennyiben működésmódja és irányultsága bizonyos emberi értékek iránt elkötelezett, fogékony. *Részvételi demokrácia*, amennyiben előfeltételezi az emberek egy mérvadó részének aktív közéleti érdeklődését és tevékenységét. *Hatalommentes társadalmi modell*, amennyiben feltételezi, hogy az előző évszázadok erőfölényen alapuló elitisztikus uralmi formái meghaladhatók. És így tovább... De a bevezető megjegyzésnek nem lehet feladata a modell teljes körű vázolása. Pusztán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az itt említett elnevezéseket - mindaddig, amíg ez értelmezési problémát nem okoz - hasonló értelemben használjuk, és a most kifejtendő modell szinonim kifejezéseiként hivatkozunk rájuk.

2. A modell lényege

Kiinduló feltevésünk és tapasztalatunk az, hogy a világ jelenlegi domináns intézményeinek gyenge a problémamegoldó képessége. Számos alapintézmény irányultsága, tevékenységét meghatározó értékrendje is vitatható. Ez a fenntartásunk vonatkozik mind az alapvetően gazdasági, mind az alapvetően politikai intézményekre. Aggodalmunkat nem oszlatja az információs technikák robbanásszerű fejlődése, ennek a folyamatnak a befogadó alkalmazására ugyanis a nemzetközi intézmények érzékelhetően nincsenek még felkészülve. Nem a technikai képesség hiányzik,

hanem egy olyan felhasználói szemlélet, amely a kommunikációs lehetőségeket a világ elmaradottabb térségei felzárkóztatására mozgósítaná. A nemzetközi kapcsolatok hagyományosan meghatározó szereplői - a (nemzet)államok - bizonyos vonatkozásban túl kicsik, más vonatkozásban túl nagyok ahhoz, hogy a globális és lokális kríziseket kezelni tudják. Még regionális (mezo)szinten is rendkívül egyenetlen teljesítményt nyújtanak. Külön problémát jelent, hogy a ma domináns intézmények egy része - részben az egyenlőtlen erőviszonyok miatt - erőteljesen antidemokratikus tendenciákat (is) hordoz. Számos nemzetek feletti képződménynek problematikus az érdekkötöttsége illetve legitimitása (ENSZ, NATO, EU, IMF, IBRD stb.).

Végül is a jelenlegi globális, regionális és lokális intézmények alapvetően két vonatkozásban elmaradottak, korszerűtlenek (bár természetesen más-más mértékben):

- a jelenleg és a közeljövőben rendelkezésre álló technikai lehetőségekhez képest,
- az érzékelhető társadalmi elvárásokhoz képest.

Mindezek figyelembevételével a közvetlen demokrácia modelljén belül az alábbi elveket és technikákat javasoljuk:

- hierarchia csökkentése,
- szereplők erőviszonyainak, lehetőségeinek közelítése,
- horizontalitás,
- szubszidiaritás, vagyis az ügyeket azon a lehetséges legalacsonyabb szinten kell megoldani, ahol az összes szükséges feltétel a rendelkezésre áll,
- a szükséges vonatkozásokban világkormányzás,
- önszabályozás, önkormányzás (kiegészítve a negatív externália tilalmával),
- pozitív kiegyenlítő transzfer (átmeneti időszakra, a strukturális és történelmi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében),
- társadalmi szerződések rendszere,
- állami szint visszahúzódása a lokális és globális szint javára, anélkül, hogy ez civilizációs visszaesést eredményezzen.

- közösségi tulajdonkontroll, különös tekintettel a nagy tőkeerejű transznacionális képződményekre,
- helyi "adók" túlsúlya,
- média-jogok befogadó- (felhasználó)centrikus szabályozása,
- pártdominanciák visszaszorulása,
- tárgykörparlamentek, civilparlamentek,
- korporációk, delegálás, visszahívhatóság,
- nemzetközi szerződések népszavazásos kontrollja,
- nemzetközi intézmények demokratikus deficitjének csökkentése.

A modell lényege tehát a szabadsággal és egyenlőséggel kapcsolatos régi emberi várakozások korszerűbb összehangolása, az elkövetkező évtizedek technikai lehetőségeinek pozitív felhasználásával egy közvetlenül demokratikus alapintézmény-rendszerben.

3. A modell kialakulása

A dolog jelenleg úgy áll, hogy léteznek viszonylag érett, koherens javaslatok, valamint tapasztalhatóak sporadikus kedvező előjelek egy alapvetően nem túl "barátságos" környezetben. Egészen a legutóbbi időkig a történelmi fejlemények egyáltalán nem kedveztek egy civil demokrácia megfogalmazásának. A modern társadalmak (népesség)-növekedésével és strukturálódásával ugyanis a részvételi demokrácia különféle mítoszai elenyészni látszottak, és legfeljebb kistelepülés méretre merték néha javasolni. Most azonban új helyzet van. Nem az antik görög vagy Rousseau-i demokrácia-elképzelést kell feltámasztani, hanem a modern információs-kommunikációs lehetőségeket kell (lehet) kihasználni. Bátran állítható, hogy az ezredfordulót követő évtizedekben az interaktív demokráciának nem technikai, hanem társadalomszerveződési és érdekrendszerbeli akadályai lesznek. De mindegyik változásban, mozgásban van. A jelenlegi modell szándékoltan optimista módon azt feltételezi, hogy a kedvező mozzanatok felerősíthetők, alternatívává, tendenciává szélesíthetők. Természetesen ennek valószínűsége a jelenlegi trendek folytatódása esetén rendkívül

csekély. De logikailag nem kizárt. Nem "bízunk" tehát ezen alternatíva bekövetkeztében, pláne nem tartjuk "szükségszerűnek", de értékesnek véljük, és ezért adunk neki egy esélyt.

Milyen történeti tendenciák mutatnak a közvetlen demokrácia irányába?

A húszadik század második felében két markáns - és egymásnak látszólag ellentmondó - tendencia rajzolódott ki. Egyrészt megerősödtek az autonómia-törekvések, másrészt tért hódított a globális gondolkodás, felelősség, cselekvés igénye. Kétségtelen, hogy a függetlenedési törekvések számos esetben torz, irracionális formát öltöttek, nem mindig találták (találják) meg adekvát, humanisztikus formájukat. Több esetben a főhatalom jellege determinálja ezen autonómia-mozgalmak eszközrendszerét. De akár így, akár úgy, méltányolható vagy visszataszító formákban az önálló, saját életmód, kultúra, identitás, önkormányzás igénye munkál ezekben a törekvésekben. Az önkormányzást, önrendelkezést itt a legtágabb értelemben gondoljuk, vagyis a családi-kistelepülési szinttől a regionális, etnikai, nemzeti szinten keresztül a világ nagy kultúrköreinek szintjéig. Az összes szint ilyen vagy olyan formában kinyilvánította a húszadik században a saját létmód megszervezésének igényét a hagyományos vagy új "birodalmi" logikákkal szemben. (Ebben a megközelítésben logikai összefüggést látunk a Szovjetunió, Jugoszlávia stb. szétbomlása, a meg-megújuló Amerika-ellenes törekvések és a transznacionális vállalatokkal szembeni kritikák közt. Azt akarjuk ezzel állítani, hogy az ilyen és hasonló megnyilvánulásokban a szervetlen alárendelődés elutasítása - is - munkál.)

E folyamat szerves ellenpólusa a globális problémák tudatosulása legalább a Római Klub felléptétől (hatvanas évek legvége). A részvételi demokrácia modellje szempontjából ez most annyiban fontos, hogy itt vált letagadhatatlanul egyértelművé, hogy a Glóbuszon zajló számos folyamat mindenkit közvetlenül vagy közvetve érint. Sőt, e folyamatok jó részét mi magunk idéztük elő. Miközben tehát zajlottak (zajlanak) a szeparatista küzdelmek, addig fokozatosan erősödött a kölcsönös közvetlen (egyenlőtlen) függés is. Ez globális intézményeket, magatartási szabályokat kíván.

A húszadik században e kettős tendencia pozitív és negatív vonásai az események sodrában szétválaszthatatlanul összegubancolódtak, és csak utólagos elméleti-analitikus szétválasztásukra van mód. Ezt viszont szükséges megtenni, hogy lássuk, melyek az erősítendő és melyek az elhárítandó fejlemények.

Melyek a közvetlen demokrácia modelljébe becsatornázható kedvező fejlemények?

• Az ENSZ több szakosított szervezete felismerte a globális és lokális problémák összekapcsolásának szükségességét. Több ilyen kezdeményezést tettek például az Észak-Dél párbeszéd, a RIO, a környezeti kérdések, a népesedési folyamatok, az éhínség, a gyermekek, az oktatás, a nők, az emberi jogok stb. kérdésében. Nem rajtuk múlt, hogy ebből rendkívül kevés valósult meg.

• Egyre több helyen vetik fel és alkalmazzák a helyi vagy országos népszavazás, illetve népszavazás-kezdeményezés jogi intézményét. Ez arra utal, hogy létezik egy elemi igény a döntéshozói kör és a döntés által érintettek körének közelítésére, amit elemi demokratikus kritériumnak tartunk, még akkor is, ha ez a gyakorlatban számos elvi és módszertani problémát vet fel, illetve sokszor kínos következményekkel jár.

• Ha az önkormányzás gondolatát tágan értelmezzük, akkor látható, hogy rendkívül szívós és intenzív törekvés érvényesül, hogy a különböző tevékenységi formák és létmódok elismertessék autonómiájukat, e kifejezés pozitív értelmében. Hosszú távon egy hatalommentes társadalom nem lehet más, mint a szabadon választott életformák rendezett hálózata.

• Az utóbbi évtizedek megmutatták, hogy ahol nő a világban a pusztítás és a nyomor, ott előbb-utóbb megjelenik a karitativitás is. Nem állítjuk, hogy a két folyamat egyensúlyban van, sőt, inkább az a helyzet, hogy a karitatív tevékenység kései-utólagos, szelektív és nem eléggé átfogó. De összességében mégis progresszív szerepet tölt be egy civilizációs-humanizációs folyamatban. Jelzőtüzekként szolgálnak egy elbarbárosodó világ forgatagában.

• Kedvező fejleménynek tartjuk a különféle civil szervezetek és mozgalmak terjedését és erőteljes fellépését, még akkor is ha

jelenlegi szándékaik meglehetősen vegyesek. Itt maga a forma elterjedése a fontos, ami arra utal, hogy igen sok ember elégedetlen a jelenlegi állapotokkal, és társaival összefogva kísérletet tesz a viszonyok befolyásolására. A tartalom vegyességét természetesnek véljük. Ez majd tisztulhat az idő előrehaladtával. Különösen biztató, hogy a civil mozgalmak egyre gyakrabban tesznek kísérletet összehangolt nemzetközi fellépésre, kihasználva a modern kommunikációs lehetőségeket.

• A civil szervezetek egy része viszonylag magas szervezettséget ért el és képes saját szolgáltatások nyújtására az államhatalomtól függetlenül. Néhány helyen maguk a kormányzatok is szorgalmazzák ilyen szolgáltatásnyújtó nem-kormányzati szervezetek (NGO) létrejöttét, hogy bizonyos feladatok alól mentesítsék magukat. Eltekintve most az eltérő jogi megoldásoktól, távlatilag elképzelhető, hogy az NGO-k, mint nem-profitelvű képződmények a különféle emberi egyéni és közösségi szükségletek egyre szélesebb körét lesznek képesek kielégíteni karitatív módon, vagy méltányos díjazás ellenében szerte a világon. Gazdasági tevékenységet is folytató nem-profitelvű NGO-k világhálózata a szükségletek jelentős részét kivonhatja a piac vagy az állam nyers fennhatósága alól.

• Az Európai Parlament eddigi története fokozatos, óvatos araszolás abba az irányba, hogy Európának legyen magas szintű, demokratikusan választott ellenőrző, törvényalkotó testülete. Jelenlegi pozíciói gyengék az EU egyéb szerveihez képest, de némi elmozdulás tapasztalható. Hosszabb távon az egész folyamat abba az irányba mehet, hogy az Unió ne a kormánytisztviselők és gazdasági lobbyk akaratát képezze le, hanem valóban az európai közösségek delegáltjainak egyeztető, szabályozó fóruma legyen.

• Kedvező fejleménynek tartjuk a különböző felhatalmazású onbudsmani intézmények létrehozását. Az állampolgári jogok biztosaiból nemzetközi hálózat fejleszthető ki, a mainál erősebb jogosítványokkal, különösen a szociális jogok, a környezetvédelem és a fegyverkezés terén. Megfontolandó, hogy ez a mai ENSZ alatt épüljön-e ki, vagy attól függetlenül?

• A világgazdaság egyik legsúlyosabb problémája a rendkívül kiterjedt mértékű központi (állami) adóztatások kusza halmaza. Messzire vezetne hatásainak elemzése (tőkemozgások, reálbérszint-különbségek, helyi források elszívása, fegyverkezés-finanszírozás stb.). Itt most csak azt szögezzük le, hogy általában kedvezőnek ítéljük azokat a törekvéseket, amelyek a helyi adókat növelnék a központi adók rovására, két feltétel teljesülése esetén. A helyi adózásra áttérés nem növelheti a régiók közti különbségeket sem országon belül, sem országok között, tehát szükség lesz egy országos és nemzetközi kiegyenlítő-felzárkóztató pénzügyi mechanizmusra. Másrészt a helyi adó felhasználását a helyi közösségek közvetlen demokratikus ellenőrzése alatt kell tartani.

• Egy nemzetközi közvetlen demokratikus modell kialakulása szempontjából bíztató fejlemény a környezettudatosság, környezetvédelem növekedése a világ számos területén. Ez a folyamat rendkívül egyenlőtlen, de a hosszú távú tendenciája kedvező - ha megéljük. Mert most az a helyzet, hogy versenyt futunk az idővel ebben a vonatkozásban.

• A világ számos országában sikerrel működnek különféle gazdálkodó szövetkezetek, annak ellenére, hogy az uralkodó jogfelfogás és pénzügyi technikák nem kedvezőek a számukra. Folyamatosan bizonyítják életképességüket egy rideg, rt.-k, kft.-k és holdingok uralta világban. Jelzik, hogy a munkaerő és tőkeerő szerves csoporttulajdona értelmes, hatékony alternatívája a két tényező szétválasztásának. Amíg léteznek, addig rájuk hivatkozva mindig kifejthető elméletben és kifejleszthető gyakorlatban a szövetkezetek gazdasági dominanciáján alapuló közvetlen demokratikus gazdálkodási világrendszer.

• Értékesnek tartjuk azokat az önellátó közösségeket, életmód-kísérleteket, amelyek védekezni próbálnak a globális kapitalizmus káros hatásai ellen. Nem kell azonosulni egyikkel vagy másikkal, de hagyni kell őket, amíg nem fordulnak agresszív módon a személy szabadsága és a környezetük ellen. Különféleképpen lehetünk elégedettek. Amíg ez másokat nem sért, védeni kell e különös formákat, mert az emberi faj élet-változatosságát gazdagítják.

• Rendkívül fontos a közvetlen demokrácia nemzetközi kiépíthetőségével kapcsolatban a kommunikációs-információs hálózatok terjedése, ezek felhasználhatósága jó ügyek érdekében is. Négy vonatkozására hívom fel a figyelmet. (1) Lehetővé teszi nemzetközi civil akciók összehangolását. (2) Lehetővé teszi távoli személyek, csoportok gyors együttdöntését. (3) Lehetővé teszi igen nagy (milliárdos nagyságrendű!) népesség népszavazásos lekérdezését. (4) Lehetővé teszi az eddig jobbára helyi tevékenységeserén alapuló, pénzkímélő, "adózáskímélő" formák nemzetközivé szélesedését. Mindegyik mozzanat hozzájárulhat az interaktív demokrácia kialakulásához.

4. A modell teoretikus előzményei

A konkrét fejleményeken túl van néhány elméleti megfontolás, ami szintén a közvetlen demokrácia irányába mutat. Például:

• Ismét tért hódítanak a különféle társadalmi szerződés-elméletek modernizált változataikban.

• Rendkívül erősek és megalapozottak az elit-kritikák.

• Nem enyésztek el azok az értelmiségi szándékok, amelyek plebejus törekvéseknek próbálnak szellemi támogatást nyújtani, és amelyek egyre pontosabban képesek megkülönböztetni irányultságukat egy nyers populizmustól.

• Számos színvonalas megfogalmazása született a piaci és állami zsarnoksággal szemben egyaránt védekező társadalom gondolatának, és megértek a feltételek egy offenzív civil stratégia kifejtésére.

• Az elmúlt évtizedekben több tudós magas elméleti szinten kifejtette a kooperatív, hálózatos rendszerek előnyei, nem csak a társadalom, de a biológia és informatika vonatkozásában is. Nem véletlen, hogy a számítástechnika kezdetben hierarchikus rendszereket hozott létre, később, fejlettebb szakaszában hálózatos szerkezetet.

A javasolt modell tehát létező tendenciákat, csirákat, valamint teoretikus megfontolásokat szervez egy nyalábba, és felerősíti ezeket.

5. A modell előnyei és hátrányai

A bemutatott modell keretében feloldhatónak tartunk egy régi, áldatlan vitát: demokrácia vagy hatékonyság, illetve más terminusokban autonómia vagy világkormány. Nem arról van szó, hogy ezt a vitát feleslegesnek, befejezettnek vagy éppen álvitának tartanánk. Hanem arról hogy a közvetlen demokrácia modelljén belül lehetségesnek tartunk olyan iterációkat, lépéssorozatokat, modifikációkat, amelyek a két szempontot szervesen összekapcsolják a szükséges arányokban. Azt gondoljuk továbbá, hogy a demokrácia és hatékonyság, valamint az autonómia és világkormány nem minden vonatkozásban alkotnak egymást kizáró ellentétet. Sok esetben egymáson belül helyezkednek el, egymásból kibonthatók. Viszonyuk tehát inkább dialektikus és nem dichotóm. Szerves összekapcsolódásuk kölcsönös megerősítést, legitimitást is eredményez, nem pusztán kölcsönös korlátozást. Ha a különböző szintek jól strukturáltak, ha a problémák és jogkörök világosan tagoltak egy közösségen vagy közösségek hálózatán belül, és minden szint közvetlen demokratikus módon legitimált, akkor kialakítható adekvát cél-eszköz viszony.

A modell igazi tartalmi előnye azonban az a hatás, amit az életminőségre gyakorol hosszú távon, lokális és globális szinten egyaránt. Ezek közül az életminőség-előnyök közül célszerű kiemelni az alábbiakat:

- elnyomásmentesség,
- erőszakmentes konfliktusrendezés,
- fenntartható fejlődés,
- életesélyek bővülése,
- minden vonatkozásban humánus társadalom.

Nem hallgathatjuk el a modell hátrányait sem. Világos, hogy a modell korlátozza a jelenleg privilegizált csoportok mozgásterét. Korlátozza az elit számára a hatalom, tőke, tudás, összeköttetések kizárólagos használatának és átörökítésének lehetőségét. Vannak tehát "vesztesei", ellenérdekeltjei ezen alternatívának. Úgy véljük azonban, hogy a felkínált előnyök ellensúlyozzák ezen hátrányokat. (Nem elemezzük itt azt a problémát, hogy vajon a korábbi

privilégiumok indokoltan jöttek e létre. Azt azonban megjegyezzük, hogy jellemzőnek tartjuk, hogy mely csoportok támogatnának és mely csoportok ellenezznének egy itt vázolt alternatívát.)

6. Lehetséges forgatókönyvek 2020-ig

A modell lehetséges kibontakozásához több forgatókönyv vezethet. Ezek nem feltétlenül egymást kizáróak. Az alábbiakban vázoljuk azokat a fontosabb fejleményeket, amelyek külön-külön, vagy bizonyos kombinációban a bemutatott célmodell felé vihetik a fejleményeket a következő húsz évben.

• Globális kommunikáció révén a civil mozgalmak összehangolt nyomásgyakorló képessége javul. Általánossá válik a kölcsönösen szolidáris támogató párhuzamos akció. Itt abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a civil mozgalmak együttműködése előtt mind a mai napig alapvetően két okból tornyosultak szinte leküzdhetetlen akadályok szerte a világban. Az egyik problémát a nyilvánvaló érdekellentétek okozták, hiszen a tagolt társadalmak civil mozgalmai is szükségszerűen tagolt érdekstruktúrával rendelkeznek. Reálisan nem feltételezhetjük, hogy ez belátható időn belül megváltozhatna. Azt viszont feltételezhetjük, hogy a fokozódó globalizálódás és kölcsönös függőség körülményei közt ezek a mozgalmak új tudatosságot alakítanak ki. Ez a tudatosság szükséges a hatékonyabb fellépéshez, és gyakrabban vezet rész- vagy átfogó kérdésekben szövetséges kereséséhez, együttes fellépéshez. A mozgalmi siker érdekében az adott szervezet a legkülönbözőbb bonyolult kombinációkba kényszerül, ami moderálja tevékenységét, szélesíti látásmódját és érdekeltségi körét. Adott esetben viszontszolgálatokra kényszerül más szervezetekkel kapcsolatban. Ez az intenzív, kölcsönös együttműködés - kezdetben a saját siker érdekében - hosszú távon megváltoztathatja ezen civil mozgalmak problémastrukturáló képességét, ami az állandó konfrontálódás felől a tárgyalásos-demokratikus technikák, kölcsönös érdekbeszámítás felé vihet.

A másik akadály inkább technikai jellegű volt és sokkal nagyobb valószínűséggel fog kedvező módon változni az

elkövetkező húsz évben. A fejletlenebb kommunikációs lehetőségek közepette rendkívül lassú, nehézkes, pontatlan volt az egymás törekvéseiről való időben történő tájékozódás. Számos esetben a térben távolabbi érintettek már a kész helyzettel szembesültek, utólag. A mai technikai lehetőségek mellett lényegében megoldott (megoldható) az azonnali tájékozódás és együttes döntés. Ez óriási többletlehetőségeket nyit a civil mozgalmak számára. A Glóbusz bármely pontján kibontakozó nemkívánatos fejleményekre azonnal reagálni lehet nemzetközi szinten. (Ennek természetesen van egy tulajdonjogi, médiapolitikai feltétele, amit nem itt tárgyalunk részletesen, csak visszautalunk rá. Nevezetesen: a tiltakozások és kezdeményezések hatékonyságát perdöntő módon befolyásolja a nagy világkommunikációs hálózatok szándéka. Felerősítik, vagy legyengítik-elhallgatják a kezdeményezéseket? Jelenleg ugyanis nem az a kérdés, hogy felkerül-e valami mondjuk az Internetre, hanem az, hogy a domináns médiabirodalmak ebből "hírt" csinálnak-e vagy sem. Mert ahova bármi felkerülhet válogatás nélkül, annak egy idő után nincs érdemét megillető súlya. Ez a jelentőségvesztés a világhálózatokat szinte születésük pillanatától kísérti.)

• ENSZ reform indul a világválságok koordinált kezelésére (környezet, élelmezés, víz, fegyver, drog, terrorizmus, maffia, üldözött kisebbségek, spekulációs pénzpiacok stb.). E reformokat kezdeményezhetik felvilágosult kormányok, illetve kikényszerítheti a civil mozgalmak erősödő nyomása.

Amikor egy hatékonyabb világméretű koordináció lehetőségére utalunk, akkor alapvetően két problémát kell megválaszolnunk. (1) Miért az ENSZ adott intézményrendszeréből indulunk ki? (2) Nem ellentétes-e a közvetlen demokrácia gondolata a világméretben tevékeny és befolyásos szervezet követelésével? Nos, ami az első kérdést illeti, a kiindulópont azért az ENSZ, mert jelenleg ez a legátfogóbb világszervezet, ami némi legitimitással bír, és tevékenységi köre kellően sokoldalú ahhoz, hogy a legkülönfélébb világválságok összehangolt kezelését koordinálja. Mellette szól nemzetközi szakértői gárdájának kiterjedtsége és kapcsolatrendszere. Továbbá az a tény, hogy a többi nemzetközi tömörüléshez képest a legkevésbé van befogva speciális hatalmi

igények szolgálatába. Mindezek az előnyök kellő fenntartással és viszonylagosan értendők. Legitimitásán van mit javítani, de ez a tagságát alkotó államok belső rendszerén is múlik. Ezen a ponton a globális, lokális és regionális demokráciák kölcsönösen feltételezik egymást. Az is kétségtelen, hogy a nemzetközi gazdasági-politikai erőviszonyok az ENSZ tevékenységére is rányomják bélyegüket. Azonban még mindig nagyobb az esélye az ENSZ demokratizálásának és hatékonyságjavításának, mint egy teljesen új világszervezet kezdeményezésének a következő húsz évben. Az ENSZ belső-külső reformjának természetesen lehet motorja valamely regionális tömörülés, és ebben a vonatkozásban Európa felelőssége mérhetetlenül nagy.

Ami a közvetlen demokrácia és a globális hatékonyság kapcsolatát illeti, ezek csak egy hagyományos megközelítésben, illetve az erre adott kritikákban zárják ki egymást, amikor a közvetlenség egyben méretnagyságot is implikál (lásd Dahl, Olson, Dahrendorf, Hayek stb.). Ha azonban új demokráciában, új technikai lehetőségek adta közvetlenségben, új módon strukturált választási és döntési rendszerben gondolkodunk, akkor nem a méret a döntő, hanem a viszonyok és "játékszabályok" szerkezete, amelyek a legkisebb egységnek is lehetővé teszik, hogy a globális cselekvésben valamilyen módon otthagyja lenyomatát. A közvetlenségek láncolata kapcsolja össze a lokalitásokat, és teremt globális hatékonyságot. Ez a mi megközelítésünkben azt jelenti, hogy egy leendő ENSZ döntéshozatali mandátummal rendelkező fórumai és személyiségei nem feltétlenül kormányzatuktól kapják megbízatásukat, hanem egy közvetlen demokratikus legitimációs láncolaton keresztül nyerik el a konkrét felkérést, konkrét felhatalmazással.

• Gazdasági önellátás tendenciája erősödik. Ezt a lehetőséget, szcenáriót úgy értelmezzük, mint arra irányuló törekvést, hogy adott térség népei az életfeltételeik lehető legszélesebb körével maguk rendelkezzenek, a másoknak okozott negatív externáliák kizárásával. Ez megoldhatatlan a gazdasági önállóság bizonyos szintje nélkül. Kellő történelmi tapasztalat van arról, hogy egyenlőtlen alkuerejű cserepartnerek kereskedelmi kapcsolatai mivé fajulnak. A kereskedelem mindig is kettős hatást gyakorolt: egyrészt civilizált,

választékot bővített, másrészt deformálta a gyengébb partner belső társadalmi-gazdasági viszonyait. Különösen így van ez az intenzív globalizálódás időszakában. A kölcsönös gazdasági kiszolgáltatottság sajátos irányokba tereli az adott népek fogyasztási struktúráját és tevékenységszerkezetét. A relatív gazdasági önellátást viszont úgy képzeljük el, hogy az alapszükségleteket ellátó alapgazdaság vagy "mag" gazdaság helyi emberi és természeti erőforrásokon nyugszik, és ezt csak kiegészíti - de nem uralja - a cseregazdaság. Lásd e tárgyban Siklaky vagy Tütő fejtegetéseit. Nem célszerű itt meghatározni az alapszükségletek körét, és az alapgazdaság kifejlesztésére alkalmas népesség- illetve területnagyságot. Elegendő az elv leszögezése.

- Elképzelhető, hogy történelmi, politikai és strukturális okokból nagy tőkeerejű pozitív transzfer bontakozik ki a harmadik világ felé.
- Vállalati-szervezeti reformok kezdődnek belső és nemzetközi nyomásra. ami a transznacionális világcégek lehetőségeit korlátozza.
- Precedensértékű választójogi szisztémák kerülhetnek bevezetése, új demokráciák jönnek létre.
- Az euro-bürokrácia fölé legitim kontroll épül.
- EU-polgár státusz és régiók Európája kiformálódása.

Mindezek külön vagy összefonódva az általunk jelzett közvetlen demokrácia irányába mutathatnak az elkövetkező húsz évben.

Budapest, 1999-2000.